

T.C.
RECEP TAYYIP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KADER TARTIŞMALARI BAĞLAMINDA İHTİCAC HADİSİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Necati GÜNAYDIN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Salih Sabri YAVUZ

RİZE 2016

T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KADER TARTIŞMALARI BAĞLAMINDA İHTİCAC HADİSİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Necati GÜNAYDIN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Salih Sabri YAVUZ

Tez Savunma Tarihi

03/06/2016

Tez Jüri Üyeleri

Adı Soyadı

Başkan : Prof. Dr. Salih Sabri YAVUZ

Üye : Yrd. Doç. Dr. Faruk SANCAR

Üye : Yrd. Doç. Dr. Osman DEMİRCİ

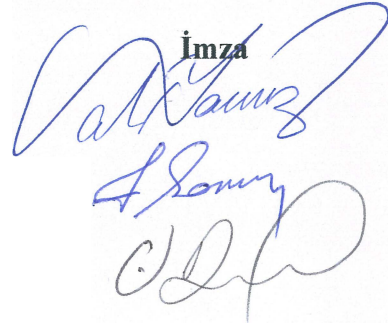
Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Ahmet İshak DEMİR

.../.../2016

Onay Tarihi

İmza

T.C.

RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu tezi bilimsel metotlara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak hazırlayıp sunduğumu, tezde bana ait olmayan tüm bilgi, düşünce ve sonuçları belirttiğimi ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim. 03/06/2016

Necati GÜNAYDIN

ÖN SÖZ

Kader meselesi İslam düşüncesinde üzerinde durulan en köklü problemlerden biridir. Bu konu İslamiyet öncesi Arap toplumunda tartışılan bir husus olduğu gibi, İslamın ortaya çıkışı ve İslam düşüncesinin oluşum sürecinde de varlığını devam ettirmiştir. Hadis eserleri incelendiğinde kader konusunun Hz. Peygamber ve Sahabe döneminde de üzerinde çokça konuşulmuş bir konu olduğu görülecektir.

Kader konusuyla bağlantılı olarak Cebriyye, Kaderiyye ve Mutezile gibi fikri akımlar ortaya çıkmıştır. Ehl-i sünnet âlimleri yüzyıllar boyunca bu akımlara gerek münazara yoluyla, gerekse yazılı olarak çeşitli cevaplar vermekle meşgul olmuşlardır. Bu konuya hacimli eserler içinde yer verildiği gibi, konuyla ilgili çok sayıda müstakil eser de kaleme alınmıştır.

Âlimler kader konusunu temellendirirken ayetlerin yanı sıra hadislere de yer vermişlerdir. Bu hadislerden biri de tezimize konu olan “ihticac” ismiyle meşhur olan hadistir. Bu hadis, Buhârî ve Müslim’in hadis eserleri yanında daha pek çok muteber hadis kaynağında da geçmektedir. Ayrıca Eş‘arî, Bâkılânî, Fahrüddîn er-Râzî, Sadeddin et-Teftâzânî, İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye, İbn Hacer el-Askalânî, İbnü’l-Hümâm gibi otorite âlimler de kader konusunu izah ederken bu hadise yer vermişlerdir.

İhticac hadisi tarihte ve günümüzde hakkında çok konuşulmuş ve tenkit edilmiş hadislerden biridir. Burada bir hadisi tenkit etmek ile reddetmek arasındaki farka dikkat çekmek gerekir. Hadisler tenkit edilmiştir ve edilmelidir de. Fakat âlimlerimiz bunu yaparken ilmî bir metod uygulamışlardır. Hadisi reddedenlerin genelde böyle ilmî bir metodları yoktur. Genel olarak dayandıkları noktalar aklidir. Onlar “Peygamber bunu söylemez” diyecek kadar akli davranmaktadırlar. Hadis sahih yolla geldiği ve ellerinde bir delil de olmadığı halde bu hadis “israiliyyattandır” diyebilmektedirler. Maalesef ihticac hadisi de gerek tarihte gerekse günümüzde böyle yaklaşımlara maruz kalmış sahih hadislerden biridir. Bu hadis, sahih hadislerin en üst seviyesi sayılan Buhârî ve Müslim’in beraber rivayet ettikleri (müttefekun aleyh) bir hadistir. Ayrıca bu

hadis daha pek çok muteber hadis kaynaklarında da geçmektedir. Çok sayıda hadis, fıkıh, tefsir ve kelim âlimi de kader konusunu izah ederken bu hadise yer vermişlerdir. Biz tezimizde bu görüşlere yer vermiş bulunmaktayız.

Tezimiz giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin amacı, metodu ve kaynakları hakkında bilgi verdik. Birinci bölümde ihticac hadisinin geçtiği kaynaklar, haber-i vahidin bilgi değeri, mâna ile rivayet, Ehl-i sünnet, Mutezile, Cebriyye ve Kaderiyye mezhepleri ve âlimlerin ihticac hadisi hakkında görüşleri gibi konulara yer verdik.

İkinci bölümde ise kelim ilminde hadislerle istidlal, mütevatir ve ahad haberin itikadi konularda delil olması, kader inancının temellendirilmesinde hadis, kelim ve kader, ihticac hadisi ve kader gibi konulara yer verdik. Ayrıca bu bölümde Eş'ârî, Fahrüddîn er-Râzî, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin kader konusunu izah bağlamında ihticac hadisini ne şekilde kullandıklarını göstermeye çalıştık. Son olarak ihticac hadisiyle ilgili çağdaş yaklaşımlara ve bu yaklaşımların değerlendirmesine yer vererek bu bölüme son verdik.

Bu vesile ile çalışmamızı hazırlarken elimizden geldiğince ana kaynaklardan ve akademik eserlerden istifade etmeye çalıştık. Tez boyunca hata yapmamaya ve eksik bırakmamaya gayret gösterdik. Fakat çalışmamızda hata ve eksiklik olmadığını da iddia etmiyoruz. Tezimizi hazırlarken her aşamada bana yol gösteren ve kıymetli fikirlerini hiçbir zaman esirgemeyen danışman hocam sayın Prof. Dr. Salih Sabri Yavuz'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca farklı zamanlarda yardımlarına müracaat ettiğim sayın Prof. Dr. Yavuz Köktaş'a, Yrd. Doç. Dr. Ümit Erkan'a, Öğretim Görevlisi Vehbi Cansız'a, Araştırma Görevlisi Muhammet Hanefi Suluoğlu'na ve Müftü Yusuf Karali Dini Yüksek İhtisas Merkezi Eğitim Görevlisi İsa Onay'a teşekkür ederim. Gayret bizden muvaffakiyet yüce Allah'tandır.

Necati GÜNAYDIN

Rize 2016

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	4
İÇİNDEKİLER	6
KISALTMALAR	8
GİRİŞ	9
Araştırmanın Konusu Ve Amacı	9
Araştırmanın Önemi	10
Araştırmanın Kaynakları	10

BİRİNCİ BÖLÜM

İHTİCAC HADİSİ VE KRİTİĞİ

I- İHTİCAC HADİSİ VE GEÇTİĞİ KAYNAKLAR	13
II- RİVAYETLERDEKİ LAFIZ FARKLILIKLARI	15
III- MANA İLE RİVAYETİN CEVAZI	21
A- Ehl-i Sünnet	24
B- Mutezile	24
C- Cebriyye	25
D- Kaderiyye	26
IV- İHTİCAC HADİSİ HAKKINDA ÂLİMLERİN GÖRÜŞLERİ	26

İKİNCİ BÖLÜM

KADER VE İHTİCAC HADİSİ

I- KELAM İLMİNDE HADİSLERLE İSTİDLAL	38
A- Mütevatir Haber	40
B- Ahad Haber	41
1) Haber-i Vahidin Mutlak Olarak Bilgi İfade Etmediğini Söyleyenler	42
2) Haber-i Vahidin Mutlak Olarak Bilgi İfade Ettiğini Söyleyenler	43
3) Haber-i Vahidin Bir Takım Şartlarla Bilgi İfade Ettiğini Söyleyenler	44
II- KADER İNANCININ TEMELLENDİRİLMESİNDE HADİS	44
III- KELAM VE KADER	54

IV- İHTİCAC HADİSİ VE KADER	58
A- Eş'arî	58
B- Fahrüddîn er-Râzî	59
C- İbn Teymiyye	63
D- İbn Kayyim el-Cevziyye	66
V- İHTİCAC HADİSİ İLE İLGİLİ ÇAĞDAŞ YAKLAŞIMLAR VE DEĞERLENDİRMESİ	70
SONUÇ	82
KAYNAKÇA	84
ÖZET	95
ABSTRACT	96
ÖZGEÇMİŞ	97

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	: Bin / İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
h.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
m.	: Miladi
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Kader tartışmaları tarihte olduğu gibi bugün de üzerinde çok tartışılan konulardan biridir. Konunun bu denli çok tartışılma sebebi oldukça karışık bir mesele olmasından kaynaklanmaktadır. Biz araştırmamızda bu konu çerçevesinde üzerinde fazlaca tartışılmış bir hadis olan “ihticac” hadisine yer verdik. Bu hadis tarihte kader tartışmaları bağlamında hakkında fazlaca tartışılmış ve konuşulmuş bir hadis olmakla birlikte, günümüzde de hakkında tartışılan ve değerlendirmeler yapılan bir hadistir. Pek çok Ehl-i sünnet âlimi kader meselesini izah bağlamında bu hadise yer verirken, Mutezile bu hadisi bazı akli gerekçelerle reddetmiştir. Bu hadis günümüzde de bazı akli gerekçelerle reddedilmektedir.

Biz araştırmamızda kader konusunu izah bağlamında yer verilen bu hadisin, âlimler tarafından ne şekilde yorumlandığını göstermeye çalıştık. Bu bağlamda hadisin reddedilme sebeplerinin geçerli olmadığını ortaya koymaya çalıştık. Amacımız, bu hadise bağlı olarak yapılan makul izahların geçerli olduğunu ispatlamak ve hadisin gerek tarihte gerekse günümüzde reddedilme sebeplerinin haklı olmadığını göstermektir. Bunu yaparken ihticac hadisinin geçtiği kaynakları ve bu kaynaklardaki lafız farklılıklarını göstermeye çalıştık. Bu bağlamda mana ile rivayet konusuna da yer verdik. İhticac hadisinin haber- i vahid olması sebebiyle haber- i vahidin bilgi değerine ve itikadi konularda delil olup olmayacağı meselesine de değindik. Kader konusunda ihticac hadisi dışında daha pek çok hadisin de kullanıldığını göstermek için, bu konuda âlimlerin yer verdikleri hadislere ve bu hadislerin yorumlarına da yer verdik. Ayrıca tarihte ihticac hadisinin ne şekilde anlaşıldığını ortaya koymak için âlimlerin ihticac hadisi hakkında yorumlarına yer verdik. Hadisin günümüzde nasıl değerlendirildiğine de yer vererek, hadisin tarihte ve günümüzde ne şekilde anlaşıldığına dair bir mukayesesinin yapılmasını sağlamaya çalıştık.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

İtikadi konular içerisinde kader konusu izahı oldukça zor konulardan biridir. Bunun için âlimler izahı zor olan bu meseleyi açıklayabilmek için hadislerle de başvurmuşlardır. İhticac hadisi bu hadislerden biridir. Fakat bu hadis, hadis usûlü açısından sahih olmasına rağmen tarihte de günümüzde de olumsuz yaklaşımlara maruz kalmış bir hadistir. Biz gerek tarihte gerekse günümüzde bu hadisin ne şekilde değerlendirildiğini ortaya koyarak, bu hadisin kader konusunun izahı bağlamında kullanılıp kullanılmayacağını göstermeye çalıştık. Bunun önemi kendisi üzerine inşa edilen bilginin geçerli olup olmaması noktasında kendini göstermektedir.

ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışmamızı yaparken mümkün olduğunca ana kaynaklara inmeye çalıştık. Bu bağlamda, hadisin yer aldığı kaynakları tespit hususunda en muteber iki kaynak sayılan Buhârî ve Müslim'in hadis eserlerinin yanı sıra, Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Nesâî, Ahmed b. Hanbel, Mâlik b. Enes, Abdürrezzak, Hümejdî, İbnu Ebî Âsım, Ebû Ya'lâ, İbn Hibban, Taberânî gibi âlimlerin de hadis eserlerine müracaat ettik.

Hadisin yorumları için İbn Hacer'in *Fethu'l-bari şerhu sahihi'l-Buhârî*, Aynî'nin *Umdetü'l-kârî şerhu sahihi'l-Buhârî*, İbn Battal'ın *Şerhu sahihi'l-Buhârî*, et-Tîbî'nin *el-Kâşif an hakaiki's-sünen*, Mübarekpûri'nin *Mir'atü'l-mefatih şerhu mişkati'l-mesabih*, İbn Temiyye'nin *el-İhticac bi'l-kader*, *Mecmûu'l-fetâvâ*, *Der' u tearuzi'l-akl ve'n-nakl*, *Evliyau'r-Rahman ve evliyau'ş-Şeytan*, *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye*, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *Şifâü'l-alil fi mesaili'l-kada ve'l-kader ve'l-hikmeve't-ta'lil* ve İbnü'l-Mevsili'nin *Muhtasarü's-savaiki'l-mürsele ale'l-Cehmiyye ve'l-Muattile* gibi eserlerine başvurduk.

Hadis ilimleri ile ilgili konularda İbnu's-Salâh'ın *Mukaddime*, İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar fi tavidhi nühbeti'l-fiker*, Aliyyü'l-Kârî'nin *Şerhu şerhi nühbeti'l-fiker fi mustalahati ehli'l-eser* ve Subhi es-Salih'in *Ulumu'l-hadis ve mustalahuh* adlı eserlerinin yanı sıra, İsmail Hakkı Ünal'ın *İmam Ebu Hanife'nin*

Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Anlayışı, Talat Koçyiğit'in *Kelamcılarla Hadisciler Arasındaki Münakaşalar*, *Hadis Tarihi*, İsmail Lütfi Çakan'ın *Hadis Usûlü*, Yavuz Köktaş'ın *Kur'an'a Aykırı Görülen Hadisler*, *Tüm Yönleriyle Akaid Hadisleri*, Ali Osman Koçkuzu'nun *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahidlerin İtikat Ve Teşri Yönlerinden Değeri*, Hüseyin Hansu'nun *Mutezile ve Hadis*, Mehmet Görmez'in *Sünnet Ve Hadisin Anlaşılması Ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* adlı eserlerinden istifade ettik. Ayrıca bu konuda Selman Başaran'ın *Hadislerin Lafız Ve Mana Olarak Rivayeti Meselesi* ve Mehmet Özşenel'in *İtikadi Konularda Haber-i Vahidin Delil Olma Meselesi Ve Kevseri'nin Konuya Bakışı* adlı makalelerinden de istifade ettik.

Fıkıh usûlü ile ilgili konularda ise Gazâlî'nin *el-Mustasfa*, İbn Hazm'ın *el-İhkam fi usuli'l-ahkâm*, Nizamü'd-din eş- Şaşî'nin *Usûlü'ş-Şaşî*, ed-Desûki'nin *Haşiyetü'd- Desûki ala şerhi'l-kebir*, Abdülkerim Zeydan'ın *el-Veciz fi usûli'l-fikh* ve Muhammed Ubeydullah el-Es'adi'nin *el-Mucez fi usuli'l-fikh* gibi eserlerinin yanı sıra Hüseyin Aydın'ın *Akide İnşasında Haber-i Vahidin Epistemolojik Değeri* adlı makalesinden de faydalandık

Kelam konusunda Ebü'l-Hasen el- Eş'arî'nin *el-İbane an usuli'd-diyane*, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin *Kitabu't-tevhid*, Ebû Bekr el-Bâkîllânî'nin *el-İnsaf*, Gazâlî'nin *el-İktisad fi'l-i'tikad*, Fahrüddîn er-Râzî'nin, *el-Metalibü'l-aliye mine'l-ilmî'l-ilahî*, *Esasü't-takdis*, *İsmetü'l-enbiya*, Sa'düddîn et- Teftâzânî'nin *Şerhu'l-makasid*, *Şerhu'l-akaid*, Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin *Tebziratü'l-edille fi usûli'd-din*, *Kitabü't-temhid li kavaidi't-tevhid*, Nâsirüddîn el-Beydâvî'nin *Tavaliu'l-envar min metalii'l-enzar*, Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin *Şerhu'l-mevakif*, İbnü Ebi Şerif'in *el-Müsamera şerhu'l-müsayera*, Aliyyü'l-Kârî'nin *Şerhu kitabi'l-fikhi'l-ekber*, *Davu'l-meali şerhu bedi'l-emali*, Abdü'l-Aziz el-Ferhari'nin *en-Nibras şerhu şerhi'l-akaidi'n-Nesefiyye* ve Mustafa Sabri'nin *Mevkıfû'l-beşer tahte sultani'l-kader* gibi eserlerinin yanında, İsmail Hakkı İzmirli'nin *Yeni İlmî Kelam*, *Muhassal*, Ömer Nasuhi Bilmen'in *Muvazzah ilm-i kelam*, Bekir Topaloğlu'nun *İslam Kelamcılarına Ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı*, M. Sait Özervarlı'nın *Kelamda Yenilik Arayışları*, Selim Özarslan'ın *Pezdevi'nin Kelami Görüşleri*, Şerafattin Gölcük vd.'nin *Kelam*, Şaban Ali Düzgün vd.'nin

Kelam, İlyas Çelebi (ed.)'nin *İnsan İradesi Ve Kudret-i İlahiyye Bağlamında Kader Meselesi ve İslam İnancında Gayb Âlemi* adlı eserlerine başvurduk. Bu eserlerin yanı sıra Salih Sabri Yavuz'un *İlahi İlim Bağlamında İnsan Hürriyeti, Gayb Ve Gelecek*, İbrahim Bayraktar'ın *Hadis İlmi ve Kelam*, Musa Bağcı'nın *el-Buhârî'nin Kader Konusunda Mu'tezile ile Münakaşaları*, Osman Aydın'ın *İlk Mutezile'nin Özgür İrade Söylemi: Amr b. Ubeyd Ve Kader Anlayışı* ve Hüseyin Aydın'ın *Akide İnşasında Haber-i Vahidin Epistemolojik Değeri* adlı makalelerinden de istifade ettik.

Mezhepler tarihi konusunda ise Abdü'l-Kerim eş-Şehristani'nin *el-Milel ve'n-nihal*, Abdü'l-Kahir el-Bağdadi'nin *el-Fark beyne'l-firak*, Muhammed Ebû Zehra'nın *Tarihu'l-mezahibi'l-islamiyye fi's-siyase ve'l-akâid ve tarihi'l-mezahibi'l-fikhiyye* adlı eserlerinin yanı sıra, Ali Arslan Aydın'ın *İslam İnancı Ve Felsefesi*, Neşet Çağatay vd.'nin *İslam Mezhepleri Tarihi*, İbrahim Ağâh Çubukçu'nun *İslam Düşüncesi Hakkında Araştırmalar*, Hasan Gümüšoğlu'nun *İslam Mezhepleri Tarihi*, Kemal Işık'ın *Mutezile'nin Doğuşu Ve Kelami Görüşleri* ve Mustafa Öz'ün *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi* adlı eserlerinden de yararlandık.

Lügat ve ıstılah konusunda İbn Manzûr'un *Lisanü'l-arab*, Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin *et-Tarifât* ve Muhammed Ali et-Tehanevi'nin *Keşşafu ıstılahati'l-funun ve'l-ulum* adlı eserlerinden, tefsir konusunda ise Fahrüddîn er-Râzî'nin *et-Tefsiru'l-Kebir* ve Ebu'l-Berekat en-Nesefî'nin *Medariku't-tenzil ve hakaiku't-te'vil* adlı eserlerinden faydalandık. Ayrıca değişik konularda *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*' ne de müracaat ettik.

BİRİNCİ BÖLÜM

İHTİCAC HADİSİ VE KRİTİĞİ

Hadislerin itikadi konularda delil olup olmadığı meselesi, geçmişten günümüze kadar tartışma konusu olmuş bir meseledir. Âlimlerin çoğu zanni bilgi ifade etmeleri sebebiyle, haber-i vahid olan hadislerin itikadi konularda delil olamayacağını söylemişlerdir. Onların temel dayanakları mütevatir haberin kesin bilgi, haber-i vahidin ise zanni bilgi ifade etmesi prensibiyle alakalıdır. Bunun yanında haber-i vahidlerin ameli konularda olduğu gibi itikadi konularda da delil olarak kullanılabileceğini söyleyen âlimler de olmuştur. Bu konuyla ilgili geniş izahlara ileride yer vereceğiz.

Kelam ilminde kader konusunun tespit edilmesi hususunda ayetlerin yanı sıra hadislere de yer verilmiştir. Kader konusunda üzerinde en fazla durulan hadislerden birisi ise “*ihiticac*” ismiyle anılan hadistir. Bu hadis Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim (ö. 261/874)’in sahihlerinde yer almakla birlikte daha pek çok hadis kaynağında da yer almaktadır. Biz tespit edebildiğimiz kadarıyla ihticac hadisinin geçtiği kaynakları ve bu kaynaklardaki lafız farklılıklarını göstermeye çalışacağız.

I- İHTİCAC HADİSİ VE GEÇTİĞİ KAYNAKLAR

حدثنا علي بن عبد الله، حدثنا سفيان، قال: حفظناه من عمرو، عن طاوس: سمعت أبا هريرة، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: احتج آدم وموسى، فقال له موسى: يا آدم أنت أبونا خيبتنا وأخرجتنا من الجنة، قال له آدم: يا موسى اصطفاك الله بكلامه، وخط لك بيده، أتلومني على أمر قدره الله علي قبل أن يخلقني بأربعين سنة؟ فحج آدم موسى، فحج آدم موسى ثلاثاً¹

¹ Buhârî, Kader 11; Müslim, Kader 13. Hadis, Ebû Hüreyre’den rivayetle müttefekun aleyhtir. Buhârî ve Müslim’in *el-Câmi’u’s-sahih* adlı eserlerinde beraber rivayet ettikleri hadislere müttefekun aleyh denir. Bkz. Ahmet Yücel, *DİA*, “Müttefekun aleyh” XXXII, 224.

Buhârî’nin *el-Câmi’u’s-sahih* adlı eserinin kitabı’l-kader bölümünü kaderi telkin ve tespit etmesi sebebiyle Mu’tezile’ye bir reddiye olarak oluşturduğu düşünülmektedir. İhticac hadisi O’nun bu bağlamda yer verdiği hadislerden biridir. Bkz. Musa Bağcı, *el-Buhârî’ nin Kader Konusunda Mu’tezile ile Münakaşaları, AÜİFD XLVI*, (2005 sayı 1) s. 21; M. Mahfuz Söylemez (ed.), *Mihne Süreci Ve İslami İlimlere Etkisi*, Ankara 2012, s. 184.

Sahih hadisler içerisinde Buhârî ve Müslim’in beraber rivayet ettikleri hadisler, en üst seviyede sahih hadis olarak kabul edilmektedir. Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü’n-nazar fî tavdihi nühbeti’l-fiker*, Beyrut 2009, s. 23.

(Buhârî dedi ki:) Bize Ali b. Abdullah rivayet etti. (O da dedi ki:) Bize Süfyan rivayet etti ve dedi ki: (Biz bu hadisi) Tavus' dan gelen yolla Amr' dan ezberledik. (Süfyan dedi ki:) Ebû Hüreyre' nin Nebî (sallallahu aleyhi ve sellem)' den şöyle rivayet ettiğini işittim: Âdem ile Musa birbirlerine karşı delil getirip tartıştılar. Musa, Âdem'e:

— Ey Âdem! Sen bizim babamızdın. Bizi mahrumiyete düşürdün ve bizi cennetten çıkardın! dedi. Âdem de O'na:

— Ey Musa! Allah seni kelamıyla seçkin kıldı ve senin için eliyle yazdı. Sen, Allah'ın beni yaratmasından kırk sene önce bana takdir ettiği bir işten dolayı beni kınıyor musun? dedi". (Devamında Hz. Peygamber :) "Böylece Âdem, Musa'ya delil ile galip geldi, böylece Âdem Musa'ya delil ile galip geldi" cümlesini üç kere söyledi.

Buhârî bu hadisi bazı sened veya lafız farklılıklarıyla beraber Sahih'inin kitabu't-tevhid bölümünde 37. babta, kitabu'l-enbiya bölümünde 32. babta, kitabu't tefsir bölümünde 19. babta ve kitabu ehadisi'l-enbiya bölümünde de 30. babta rivayet etmiştir.

Hadisi Müslim de Sahih'inin "kitabu'l-kader"inde "Âdem ve Musa'nın tartışması" babında bazı lafız farklılıklarıyla birlikte farklı senetlerle birlikte rivayet etmiştir.

Ayrıca hadis benzer lafızlarla Ebû Dâvûd² (ö. 275/888), İbn Mâce³ (ö. 273/886), Tirmizî⁴ (ö. 279/892), ve Nesâî⁵ (ö. 303/915)' nin eserlerinde de geçmektedir. Zikrettiğimiz hadis, hadis literatüründe "Kütüb-i Sitte" adıyla meşhur olan bu kitapların dışında daha pek çok hadis kaynaklarında da geçmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu kaynaklar şunlardır:

Muvatta'⁶ Musannef,⁷ Müsned-i Hümejdî,⁸ Müsned- i Ahmed b. Hanbel,⁹

² Ebû Dâvûd, Sünne 17.

³ İbn Mâce, İftitah 10.

⁴ Tirmizî, Kader 2.

⁵ Nesâî, Tefsir 5, 58, 155, 263.

⁶ el-Muvattâ', Kader 1.

⁷ Abdürrezzak, *Musannef*, (20067 nolu hadis).

⁸ Hümejdî, *Müsned*, II, 269 (1148 nolu hadis).

⁹ Ahmed b. Hanbel, XII, 343, XIII, 31, 75, XV, 95.

es-Sünne,¹⁰ Müsned-i Bezzar,¹¹ Müsned-i Ebi Ya'lâ,¹² Sahih-i İbn Hibban,¹³ el-Mu'cemu'l-Evsat.¹⁴

II- RİVAYETLERDEKİ LAFİZ FARKLILIKLARI

İhticac hadisinin geçtiği kaynaklar incelendiğinde bu hadisin değişik rivayetlerinde bazı lafız farklılıklarının olduğu görülmektedir. Her ne kadar hadisin temel manasını (ihticac) etkilemeseler de, bu lafız farklılıklarının gösterilmesinde fayda görmekteyiz. Biz öncelikle tezimize esas olarak aldığımız müttefekun aleyh olan hadisi verip, sonrasında ise tespit edebildiğimiz kadarıyla bu hadisin farklı rivayetlerindeki lafız farklılıklarını göstermeye çalışacağız.

حدثنا علي بن عبد الله، حدثنا سفيان، قال: حفظناه من عمرو، عن طاوس: سمعت أبا هريرة، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: احتج آدم وموسى، فقال له موسى: يا آدم أنت أبونا خيبتنا وأخرجتنا من الجنة، قال له آدم: يا موسى اصطفاك الله بكلامه، وخط لك بيده، أتولمني على أمر قدره الله علي قبل أن يخلقني بأربعين سنة؟ فحج آدم موسى ثلاثاً¹⁵

(Buhârî dedi ki:) Bize Ali b. Abdullah rivayet etti. (O da dedi ki:) Bize Süfyan rivayet etti ve dedi ki: (Bu hadisi) Tavus' dan gelen yolla Amr' dan ezberledik. (Süfyan dedi ki:) Ebû Hüreyre' nin Nebî (sallallahu aleyhi ve sellem) den şöyle rivayet ettiğini işittim: Âdem ile Musa birbirlerine karşı delil getirip tartıştılar. Musa, Âdem'e:

— Ey Âdem! Sen bizim babamızdın. Bizi mahrumiyete düşürdün ve bizi cennetten çıkardın! dedi. Âdem de O'na:

— Ey Musa! Allah seni kelamıyla seçkin kıldı ve senin için eliyle yazdı. Allah'ın beni yaratmasından kırk sene önce bana takdir buyurduğu bir işten dolayı beni kınıyor musun? dedi". (Hz. Peygamber:) "Böylece Âdem, Musa'ya delil ile galip geldi, böylece Âdem Musa'ya delil ile galip geldi" cümlesini üç kere söyledi. عن أبي هريرة، هريرة، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: احتج آدم وموسى، فقال له موسى: أنت آدم الذي أخرجتك خطيبتك من الجنة، فقال له آدم: أنت موسى الذي اصطفاك الله

¹⁰ İbnu Ebî Âsım, *es-Sünne*, I, 63.

¹¹ Bezzâr, *Müsned*, (7888, 8085, 8833,8841 nolu hadisler).

¹² Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II, 414 (1204 nolu hadis), III, 90(1521 nolu hadis).

¹³ İbn Hibban, XIV, 55, 59 (6180 nolu hadis).

¹⁴ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 15 (4545 nolu hadis).

¹⁵ Buhârî, Kader 11; Müslim, Kader 13. Hadis, Ebû Hüreyre'den rivayetle müttefekun aleyhtir.

برسالاته وبكلامه، ثم تلومني على أمر قدر علي قبل أن أخلق فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: فحج آدم موسى مرتين¹⁶

Ebû Hüreyre' den rivayetle Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: Âdem ile Musa birbirlerine karşı delil getirip tartıştılar. Musa, Âdem'e:

— Sen, hatanın (seni) cennetten çıkardığı Âdem'sin! dedi. Bunun üzerine Âdem Musa'ya:

—Sen Allah'ın risaletleriyle ve kelamıyla seçtiği Musa'sın! Sonra da beni, ben yaratılmadan önce bana takdir olunmuş bir iş sebebiyle kınıyorsun! dedi. (Hadisin devamında Hz. Peygamber :) "Böylece Âdem, Musa'ya delil ile galip geldi" cümlesini iki kere söyledi.

عن أبي هريرة: أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: احتج آدم، وموسى، فقال موسى: أنت آدم الذي أخرجت ذريتك من الجنة، قال آدم: أنت موسى الذي اصطفاك الله برسالاته، وكلامه ثم تلومني على أمر قد قدر علي قبل أن أخلق، فحج آدم موسى¹⁷

Ebû Hüreyre' den rivayetle Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: Âdem ile Musa birbirlerine karşı delil getirip tartıştılar. Musa, Âdem'e:

— Sen, zürriyyetini cennetten çıkararak Âdem'sin! dedi. Bunun üzerine Âdem Musa'ya:

— Sen, Allah'ın risaletleriyle ve kelamıyla seçtiği Musa'sın! Sonra da beni, ben yaratılmadan önce bana takdir olunmuş bir iş sebebiyle kınıyorsun! dedi.(Hadisin devamında Hz. Peygamber:) "Böylece Âdem, Musa'ya delil ile galip geldi" buyurdu.

عن أبي هريرة، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: احتج آدم وموسى عليهما السلام عند ربهما، فحج آدم موسى، قال موسى: أنت آدم الذي خلقك الله بيده ونفخ فيك من روحه، وأسجد لك ملائكته، وأسكنك في جنته، ثم أهبطت الناس بخطيئتك إلى الأرض، فقال آدم: أنت موسى الذي اصطفاك الله برسالاته وبكلامه وأعطاك الألواح فيها تبيان كل شيء وقربك نجيا، فيكم وجدت الله كتب التوراة قبل أن أخلق، قال موسى: بأربعين عاما، قال آدم: فهل وجدت فيها وعصى آدم ربه فغوى، قال: نعم، قال: أفتلومني على أن عملت عملا كتبه الله علي أن أعمله قبل أن يخلقني بأربعين سنة؟ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: فحج آدم موسى¹⁸

¹⁶ Buhârî, Ehadisü'l-enbiya 30.

¹⁷ Buhârî, Tevhid 37.

¹⁸ Müslim, Kader 27.

Ebû Hüreyre' den rivayetle Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: Âdem ile Musa Rableri katında birbirlerine karşı delil getirip tartıştılar. Âdem Musa'ya delil ile galip geldi. Musa, Âdem'e:

— Sen, Allah'ın eliyle yarattığı, ruhundan sana üflediği, meleklerini sana secde ettirdiği ve cennetine seni yerleştirdiği Âdem'sin! Sonra, işlediğin hata sebebiyle insanları yeryüzüne indirdin! dedi. Bunun üzerine Âdem:

— Sen Allah'ın seni risaletiyle ve kelamıyla seçtiği, sana içinde her şeyin beyânı bulunan levhaları verdiği ve kendisine sırdaş olarak yakın kıldığı Musa'sın! Sen Tevrat'ta (bunu), Allah'ın beni yaratmasından ne kadar önce yazılı olarak buldun? dedi. Musa:

— Kırk yıl önce dedi. Âdem:

— Peki o Tevrat'ta “Âdem Rabbine isyan etti de yolunu şaşırdı ” ayetini buldun mu? dedi. Musa:

—Evet! dedi. Âdem:

—Allah'ın beni yaratmadan kırk yıl önce, işlememi yazdığı bir ameli işlememden dolayı beni kınıyor musun? dedi. (Hadisin devamında Hz. Peygamber:) "Böylece Âdem, Musa'ya delil ile galip geldi" buyurdu.

عن أبي هريرة، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: احتج آدم وموسى، فقال موسى: يا آدم أنت الذي خلقك الله بيده ونفخ فيك من روحه، أغويت الناس وأخرجتهم من الجنة، قال: فقال آدم: وأنت موسى الذي اصطفاك الله بكلامه أتلومني على عمل عملته كتبه الله علي قيل أن يخلق السموات والأرض، قال: فحج آدم موسى¹⁹

Ebû Hüreyre' den rivayetle Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: Âdem ile Musa birbirlerine karşı delil getirip tartıştılar. Musa, Âdem'e:

— Sen Allah'ın seni eliyle yarattığı, ruhundan sana üflediği Âdem'sin! İnsanların cennetten çıkmalarına sebep oldun ve onları cennetten çıkardın! dedi. Bunun üzerine Âdem:

— Sen, Allah'ın kelamıyla seçkin kıldığı Musa'sın! Allah'ın gökleri ve yeri yaratmadan önce bana yazmış olduğu bir ameli işlediğimden dolayı mı beni kınıyorsun? dedi. (Hadisin devamında Hz. Peygamber) “Böylece Âdem, Musa'ya delil ile galip geldi” buyurdu.

¹⁹ Tirmizi, Kader 2.

عن أبي هريرة، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: احتج آدم وموسى، فقال موسى لآدم: يا آدم أنت أبونا، خيبتنا وأخرجتنا من الجنة، فقال له آدم: أنت موسى اصطفاك الله بكلامه، وخط لك في الألواح بيده، أتلومني على أمر قد قضاه الله علي قبل أن يخلقني بأربعين عاما؟ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: فحج آدم موسى²⁰

Ebû Hüreyre' den rivayetle Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: Âdem ile Musa birbirlerine karşı delil getirip tartıştılar. Musa, Âdem'e:

— Ey Âdem! Sen bizim babamızdın. Bizi mahrumiyete düşürdün ve bizi cennetten çıkardın! dedi. Âdem de O'na:

— Sen Allah'ın kelamıyla seçkin kıldığı ve senin için eliyle levhalara yazdığı Musa'sın. Allah'ın daha beni yaratmadan kırk yıl önce, bana takdir ettiği bir işten dolayı beni kınıyor musun? dedi. (Hadisin devamında Hz. Peygamber:) “Böylece Âdem Musa'ya delil ile galip geldi” buyurdu.

عن أبي هريرة، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: احتج آدم وموسى، فقال موسى لآدم: يا آدم، أنت الذي أدخلت ذريتك النار؟ فقال آدم: يا موسى، اصطفاك الله برسالته وبكلامه، وأنزل عليك التوراة، فهل وجدتني أهبط؟ قال: نعم، قال: فحجه آدم²¹

Ebû Hüreyre' den rivayetle Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: Âdem ile Musa birbirlerine karşı delil getirip tartıştılar. Musa, Âdem'e:

— Ey Âdem! Sen zürriyyetini ateşe sokan birisin! dedi. Bunun üzerine Âdem:

— Allah seni, risaletiyle ve kelamıyla seçkin kıldı ve sana Tevrat'ı indirdi. Benim (cennetten yeryüzüne) ineceğimi (Tevrat'ta) buldun mu? dedi. Musa:

— Evet! dedi. (Hadisin devamında Hz. Peygamber:) “Âdem delil ile galip geldi” dedi.

عن أبي هريرة، قال: اختصم آدم وموسى عليهما السلام، فخصم آدم موسى، فقال موسى: أنت آدم الذي أشقيت الناس، وأخرجتهم من الجنة، فقال آدم: أنت موسى الذي اصطفاك الله برسالاته، وبكلامه، وأنزل عليك التوراة، أليس تجد فيها، أن قد قدره الله علي قبل أن يخلقني؟ قال: بلى، قال عمرو بن سعيد، فقال حميد بن عبد الرحمن الحميري: فحج آدم موسى، قال محمد: يكفيني أول الحديث: فخصم آدم موسى عليهما السلام²²

²⁰ Hümejdî, *Müsned*, II, 269 (1148 nolu hadis).

²¹ Ahmed b. Hanbel, XIII, 75.

²² Ahmed b. Hanbel,, XV, 492.

Ebû Hüreyre' den rivayetle Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: Âdem ile Musa tartıştılar da Âdem Musa'ya galip geldi. Musa:

— Sen insanları şekavete düşüren ve onları cennetten çıkaran Âdem'sin dedi. Âdem de Musa'ya:

— Sen Allah'ın seni risaletleriyle ve kelamıyla seçkin kıldığı ve Tevrat'ı indirdiği Musa'sın. Ben yaratılmadan önce, Allah'ın bu işi bana takdir ettiğini Tevrat'ta bulmadın mı? dedi. Musa:

—Evet! (buldum) dedi. (Böylece Âdem Musa'ya galip geldi)

عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لقي آدم موسى عليهما السلام فقال: أنت آدم الذي أشقيت الناس وأخرجتهم من الجنة؟ فقال له آدم: أنت الذي اصطفاك الله على الناس برسالاته وبكلامه؟ قال: نعم. قال: فلم تجد فيما أنزل الله تعالى عليك أنه سيخرجني منها قبل أن يدخلنيها. قال: نعم فخصم آدم موسى²³

Ebû Hüreyre' den rivayetle Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: Âdem ile Musa karşılaştılar. Musa Âdem'e:

— Sen insanları şekavete düşüren ve onları cennetten çıkaran Âdem misin? dedi. Âdem de Musa'ya:

— Sen Allah'ın seni risaletleriyle ve kelamıyla seçtiği Musa değil misin? dedi. Musa:

— Evet! dedi. Âdem:

—Allah'ın beni cennete girdirmesinden önce oradan beni çıkaracağını.

Allah'ın sana indirdiği (o Tevrat'ta) bulmadın mı? dedi. Musa:

—Evet! dedi. Böylece Âdem Musa'ya galip geldi.

عن عمر رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن موسى النبي عليه السلام قال "يا رب أرنا أبانا الذي أخرجنا ونفسه من الجنة فأراه الله تعالى آدم عليه السلام فقال: أنت آدم الذي أخرجتنا ونفسك من الجنة؟ فقال له آدم: نعم. قال: أنت الذي نفخ الله تعالى فيك من روحه. وعلمك الأسماء كلها. وأمر ملائكته فسجدوا لك؟ قال: نعم. قال: فما حملك على أن أخرجتنا ونفسك من الجنة؟ قال له آدم: ومن أنت؟ قال: أنا موسى. قال: أنت نبي بني إسرائيل. أنت الذي كلمك ربك من وراء حجاب لم يجعل بينك وبينه رسولا من خلقه؟ قال: نعم. قال: فما وجدت ذلك في كتاب الله تعالى، أن ذلك كائن من قبل أن أخلق؟ قال: نعم. قال:

²³ İbnu Ebi Asım, *es-Sünne*, I, 64.

ففيم تلومني في شيء سبق من الله تعالى في القضاء قبلي؟ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم
فحج آدم موسى عليهما السلام.²⁴

Hz. Ömer'den rivayetle Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: Nebî Musa:

— Ya Rabbi! Bizi ve kendisini cennetten çıkararak babamızı bize göster!
dedi. Allah da Musa'ya Âdem'i gösterdi. Musa (Âdem'e) :

— Sen Allah'ın ruhundan üflediği isimlerin tamamını sana öğrettiği ve
meleklerine emredipte onların da hemen sana secde ettiği kimsesin! Bizi ve
kendini cennetten çıkarmaya seni ne sevketti? dedi. Âdem de Musa'ya:

—Sen kimsin? dedi. Musa:

—Ben Musa'yım dedi. Âdem:

—Sen İsrailoğulları'nın nebisisin! Ve sen, Rabbinin kendi yarattıklarından
bir elçiye araya koymadan, perde arkasından konuştuğu kimse değil misin?
Musa:

—Evet! dedi. Âdem:

—Sen bu olayın daha ben yaratılmadan önce meydana geleceğine dair bir
bilgiyi Allah'ın kitabında bulmadın mı? dedi. Musa:

—Evet! dedi. Âdem:

— Allah tarafından daha (ben yaratılmadan) önce takdir edilmiş bir şey
hakkında mı beni kınıyorsun? dedi. (Hadisin devamında) Hz. Peygamber:
“Âdem, Musa'ya delil ile galip geldi” buyurdu.

Görüldüğü üzere ihticacla ilgili hadisler pek çok farklı tariklerle ve farklı
lafızlarla gelmişlerdir. Bu farklılıklardan şu ortak manaya gitmek mümkündür:
“Hz. Âdem ve Hz. Musa kader konusunda birbirlerine karşı delil getirerek
tartışmışlar ve neticede Hz. Âdem'in delili daha kuvvetli olduğundan dolayı
Hz. Âdem deliliyle Hz. Musa'ya galip gelmiştir.”

Bu ortak mananın dışındaki lafızlar ise hadisin ana temasını
değiştirmeyecek nitelikte olup keyfiyete dair bazı bilgiler vermektedir. Bu lafız
farklılıklarını “ravilerin lafızlarda tasarrufu” şeklinde anlamak mümkündür. Bu
lafız farklılıkları, lafızların manayla nakledildiğini ve ravilerin rivayetinde

²⁴ İbnu Ebi Asım, *es-Sünne*, I, 63.

tasarrufta bulunduğunu göstermektedir.²⁵ Bir hadisin farklı lafızlarla gelmesinin farklı sebepleri vardır:

a) Hz. Peygamber'in aynı hadisi farklı nedenlerle, farklı zamanlarda ve farklı lafızlarla ifadesi.

b) Hz. Peygamber'in kendisine yöneltilmiş olan aynı soruya muhatabın durumuna göre farklı cevaplar vermesi.

c) Ravilerin hafıza gücünün farklı olması.

d) Ravilerin hadisi kısaltma yoluna gitmeleri ya da hadisin sadece bir kısmını rivayet etmeleri.

e) Ravilerin bir hadisin sadece bir kısmını işitmiş olması.

f) Ravilerin hataya düşme ihtimali.²⁶

III- MANA İLE RİVAYETİN CEVAZI

Hadislerin rivayetinde lafzen rivayetin esas olduğu bilinen bir husustur. Fakat o dönemin şartları gereği bunun tüm hadisler için uygulandığını söylemek oldukça zordur. Bu konuda âlimler iki gruba ayrılmışlardır. Bir grup âlim mana ile rivayete karşı çıkarken, diğer grupta buna cevaz vermişlerdir. Tezimize esas aldığımız hadisin tariklerinde mana ile rivayetin görülmesi sebebiyle, mana ile rivayetin cevazı konusuna kısaca yer vermek istiyoruz.

Âlimler mana ile rivayetin şu üç şekilde meydana geldiğini söylemişlerdir:

a) Bir lafzın eş anlamlısıyla değiştirilerek yapılan rivayet. Bunun cevazında ihtilaf olmadığı belirtilir. Oturdu anlamındaki "kaade" fiili yerine "celese" fiilinin kullanılması gibi.

b) Hadiste geçen bir lafzın yerine aynı anlamı taşıdığı zannedilerek başka bir lafızla yapılan rivayet. Bu durumda mana bozulacağı için caiz görülmemiştir.

²⁵ Yavuz Köktaş, *Tüm Yönleriyle Akaid Hadisleri*, İstanbul 2013, s. 286; Yavuz Köktaş, *Kur'an'a Aykırı Görülen Hadisler*, İstanbul 2014, s. 129.

²⁶ Mehmet Görmez, *Sünnet Ve Hadisin Anlaşılması Ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara 2014, s. 243-247.

c) Hadisin anlamını iyi bir şekilde kavradığına inanan ravinin hadiste geçen bazı kelimelerin yerine, eş anlamlılarını değil de aynı manaya gelen farklı ifadeler kullanarak yaptığı rivayet. Bu şekilde yapılan rivayetin cevazı âlimler arasında ihtilaflıdır.²⁷

Hadis kitaplarında yer alan hadislerin büyük çoğunluğu manası esas alınarak nakledilmiş rivayetlerdir. Lafzan rivayet edildiğinde şüphe bulunmayan hadislerin sayısı ise çok azdır.²⁸ Mana ile rivayeti caiz görenlerin çoğunluğu fıkıh âlimleridir. Ayrıca sahabeden Ali, İbn Abbas, Enes b. Malik, Ebû'd-Derda, Vasile b. Eska ve Ebû Hüreyre, tabiundan ise İbrahim en-Nehaî (ö. 96/714), Mücahid (ö. 103/721), Şa'bi (ö. 104/722), İkrime (ö. 105/723), Hasan-ı Basri (ö. 110/728) ve Amr b. Dinar (ö. 126/744) mana ile rivayeti caiz görmüşlerdir.²⁹ Mana ile rivayetin cevazı hakkında bazı zayıf hadisler delil gösterilmektedir. Rivayet edilen bu hadisler şunlardır:

Rivayete göre sahabeler Hz. Peygamber'e: "Ey Allah'ın Rasulü! Sen bize bir söz söylüyorsun, fakat biz onu işittiğimiz gibi nakletmeye güç yetiremiyoruz" dediler. Hz. Peygamber de: "Haramı helal, helali de haram yapmadığınız sürece bir sakınca yoktur" buyurmuştur.³⁰

Bir başka rivayete göre bir adam Hz. Peygambere: "Ey Allah'ın Rasulü! Sen bize bir söz söylüyorsun, fakat biz onu işittiğimiz gibi nakletmeye güç yetiremiyoruz" dedi. Hz. Peygamber de: "Sizden biri manaya isabet ettiğinde rivayet etsin" buyurmuştur.³¹ Sahabeden gelen bazı haberler ise şöyledir: Vasile b. Eska' şöyle demiştir: "Bir hadisi manasıyla nakletmişsek bu yeter."³²

Sahabenin ileri gelenlerinden Ebu Said el-Hudri şöyle demiştir: "Belki on kişi Hz. Peygamberin etrafında oturur, kendisinden hadis dinlerdik. Bu dinlediklerimizi aynen tekrar edecek iki kişi bile çıkmazdı. Ama mananın rivayeti

²⁷ İbn Hacer, a.g.e., s.112; Subhi es-Salih, *Ulumu'l-hadis ve mustalahuh*, Beyrut 2006, s., 83; Mehmet Efendioğlu, "Rivayet", *DİA*, XXXV, 136.

²⁸ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü*, İstanbul, 2013, s. 57; Selman Başaran, Hadislerin Lafız Ve Mana Olarak Rivayeti Meselesi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Sayı:3, Cilt:3, Yıl: 3, 1991, s. 58.

²⁹ Çakan, a.g.e., s. 58; Başaran, a.g.e., s. 61.

³⁰ Hatib el- Bağdadî, *el-Kifaye fi marifeti usûli ilmi'r-rivaye*, thk: Ebû İshak İbrahim ed-Dimyati Mısır 2003, I, 578, Bu hadisin çok zayıf olduğu söylenmiştir. Bkz. a.e., I, 578.

³¹ Bağdadî, a.g.e., I, 580 Bu hadisin isnadının çok zayıf olduğu söylenmiştir. Bkz. a.e., I, 580.

³² Bağdadî, a.g.e., II, 8 Bu hadisin isnadının zayıf olduğu söylenmiştir. Bkz. a.e., II, 8.

yapılırdı"³³

Tabiun âlimlerinden gelen bazı haberler mana ile rivayet konusunda aydınlatıcı bilgi vermektedir.

Mesela, İbn Sirin (ö. 110/728): "On kişiden hadis dinledim, hepsinin manası aynı olmakla birlikte lafızları farklı idi" demiştir.³⁴ Hasan-ı Basrî, Şa'bî ve İbrahim en-Nehaî de mana ile rivayet ediyorlardı.³⁵

Mana ile rivayeti caiz gören âlimler, sahabe ve tabiun âlimlerinden gelen bu tür haberleri her ne kadar zayıf olsalar da görüşlerine delil olarak kullanmışlardır. Fakat onların mana ile rivayetin cevazı noktasında tek dayanakları bu tür zayıf hadisler değil bilakis zorunluluktur. Çünkü o dönemde Hz. Peygamber'in her hadisinin lafzen rivayet edilmesi neredeyse mümkün değildir. Ama Hz. Peygamber'in ifade ettiği her şeyin nakli lafzen olmasa da mana olarak mümkündür.

Gazâlî (ö. 505/1111), İmam Şafi'nin (ö. 204/819), İmam Malik'in (ö. 179/795), Ebu Hanife (ö. 150/767)'nin ve fukahadan olan cumhurun, mana ile rivayete cevaz verdiklerini nakletmektedir.³⁶ Ayrıca, dört mezheb imamının da mana ile rivayete cevaz verdiklerini nakledilmekle birlikte, ilk dönem ve sonraki dönem muhaddislerinin, fıkıh ve usûl âlimlerinin de mana ile rivayete cevaz verdikleri nakledilmektedir.³⁷ Hadis ilimlerinde otorite olarak kabul edilen muhaddis İbnu's-Salah (ö.643/1245) da mana ile rivayetin caiz olduğunu söylemektedir.³⁸

Görüldüğü gibi âlimlerden büyük bir çoğunluk hadislerin mana ile rivayet edilmesinde bir sakınca görmemişlerdir. Bu, mana ile rivayetin hadisin sıhhatine zarar vermeyeceğini gösterir.

Tezimizde isimlerine ve kader anlayışlarına sıklıkla atıfta bulunulacağı için, Ehl-i Sünnet, Mutezile, Cebriyye ve Kaderiyye mezhepleri hakkında kısaca bilgi vererek, kader anlayışlarını özetle vermeye çalışacağız.

³³ Bağdadî, a.g.e., II, 8 Bu hadisin isnadının çok zayıf olduğu söylenmiştir. Bkz. a.e., II, 8 Değişik rivayetler için bkz. a.e., II, 8 vd..

³⁴ Bağdadî, a.g.e., II, 15 Bu hadisin isnadının sahih olduğu söylenmiştir. Bkz. a.e., II, 15.

³⁵ Bağdadî, a.g.e., II, 16 Bu hadisin isnadının sahih olduğu söylenmiştir. Bkz. a.e., II, 16.

³⁶ Ebu Hamid el-Gazali, *el-Mustasfa*, thk: Muhammed Abdüsselam Abdü's-Şafi,, Beyrut h.1413 (1992), s. 133.

³⁷ Mahmud Tahhan, *Teysiru mustalahi'l-hadis*, Riyad 1996, s. 172.

³⁸ İbnu's-Salah, *Mukaddime*, Beyrut 1999, s. 136.

A- Ehl-i Sünnet

Kelam ilminde Ehl-i Sünnet, İslam'a dair temel konularda Hz. Peygamber ve ashabı gibi inananları ifade etmek için kullanılır. Bu yolda olanlar, müteşabihata dair konularda çok tartışma yaparak derine dalmayan teslimiyetçi bir metod takip ederler. Bu yolda olanlar Selef diye de isimlendirilir. Ehl-i Sünnet kelamını Eş'arilik ve Matüridilik temsil etmektedir.³⁹

Eş'ariler, kaza ve kaderi kabul ederler ve Allah'ın kulları üzerinde değişmeyen bir kaderinin olduğunu savunurlar. Onlar, kulların işlediği fiilleri Allah'ın yarattığını kabul noktasında da ittifak halindedirler. Eş'ariler, kudret ve istitaatın insanda fiille birlikte meydana geldiğini savunurlar. Onlara göre fiilden önce insanın gücü yoktur, insandaki kudreti de, meydana gelen fiili de yaratan Allah'tır. İnsanın bu kudrete ve fiile herhangi bir etkisi yoktur. Fakat kesb (fiili elde etme) insana aittir, bu yüzden de insan fiillerinden sorumludur.⁴⁰

Matüridiler ise, insanın fiillerinde tam manasıyla fail olduğunu savunurlar. Allah'ın zati iradesiyle her şeyi irade ettiğini ve yarattığını söyleyen Matüridiler, insanın fiillerini de Allah'ın yarattığını kabul ederler. Matüridi anlayışa göre, insanda kendine özgü irade ve güç bulunmakta ve fiillerini bunlarla gerçekleştirmektedir. Bu yüzden de insan işlediği fiillerinden sorumlu olmaktadır.⁴¹

B- Mutezile

Sözlükte “ayırarak, uzaklaştırmak” anlamındaki “azl” kökünden gelen mu'tezile kelimesi “uzaklaşan, ayrılıp bir köşeye çekilen, topluluktan uzaklaşan, kendi düşüncesinde olmayanlardan ayrılıp uzaklaşan” demektir.⁴² Mutezile'ye bu ismin verilmesi konusunda pek çok görüşler ileri sürülmüş olmakla beraber,⁴³ Ehl-i sünnet kaynaklarında daha çok şu olay sebep olarak gösterilir: Rivayete göre

³⁹ Şerafattin Gölcük vd., *Kelam*, Konya 2001, s. 287; Hasan Gümüšoğlu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, İstanbul 2011, s. 135; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, İstanbul 2011, s. 370.

⁴⁰ Gölcük vd., s. 287; Öz, a.g.e., s. 439; Yusuf Şevki Yavuz, *DİA*, “Eş'ariyye”, XI, 451; Düzgün vd., a.g.e., s. 173.

⁴¹ Düzgün vd., a.g.e., s. 154; Yusuf Şevki Yavuz, *DİA*, “Matüridiyye”, XXVIII, 170; Öz, a.g.e., s. 440.

⁴² Öz, a.g.e., s. 321; İlyas Çelebi, *DİA*, “Mutezile”, XXXI, 391; Düzgün vd., a.g.e., s. 63

⁴³ Kemal Işık, *Mutezile'nin Doğuşu Ve Kelami Görüşleri*, Ankara 1967, s. 52.

Hasan el- Basri bir gün Basra mescidinde ders verirken büyük günah işleyen kimsenin durumunu sorar. Hasan el-Basri daha cevap vermeden önce orada bulunan öğrencisi Vasıl b. Ata (ö.131/748) o kimsenin ne mümin ne de kâfir olduğunu, bu iki mertebe arasında bir yerde olduğunu söyleyerek mescidin başka bir sütununa giderek ayrılır. Bunun üzerine Hasan el-Basri: “Vasıl bizden ayrıldı” der. Böylece Vasıl ve ona tabi olanlara Mutezile ismi verilmeye başlanır.⁴⁴ Mutezile, insanların kendi iradeleriyle yaptıkları fiilleri kendilerinin yarattıkları fikrini savunarak, bu fiillerdeki ilahi kaza ve kader boyutunu inkâr etmişlerdir. Bu yüzden onlara Kaderiyye de denilmiştir.⁴⁵ Mutezile mezhebi kendi içerisinde pek çok fırkalara ayrılmıştır.⁴⁶ Bu mezheb İslam düşünce tarihinde daha çok akılcı faaliyetleriyle meşhur olmuş bir mezheptir.⁴⁷

C- Cebriyye

Cebr kelimesi sözlükte “bozuk olan bir şeyi ıslah edip düzeltmek, birine zor kullanarak iş yaptırmak” gibi manalara gelir. Bu kelimenin sonuna nispet ekinin ilave edilerek, insanlara ait fiillerin oluşmasında kulun seçim özgürlüğü (ihtiyar) ve kudretinin olmadığını, tek failin yalnız Allah olduğunu savunan mezhebi ifade etmek için kullanılır.⁴⁸ Cebriyye’nin kurucu ismi Cehm b. Safvan (ö. 128/745) olarak kabul edilir. Bu mezheb için Cehm b. Safvan’a nispeti sebebiyle Cehmiyye de denilmiştir.⁴⁹

Bu mezheb itaat ve masiyete dair fiilleri yapmada kulun herhangi bir etkisinin olmadığını söyleyerek bu fiilleri Allah’a nispet ederler. Çünkü kul, herhangi bir fiili işlemeye güç yetirmekle vasıflandırılmaz. Kul yaptığı bu işleri gücü, iradesi ve seçme özgürlüğü olmaksızın mecburi olarak yapar. Ağaç meyve

⁴⁴ Muhammed Ali et-Tehanevi, *Keşşafu ıstilahati’l-funun ve’l-ulum*, Beyrut 1996, II, 1074; Muhammed Ebû Zehra, *Tarihu’l-mezahibi’l-islamiyye*, Kahire, ts, s. 118; Düzgün vd., a.g.e., s. 64; Öz, a.g.e., s. 323; Gümüşoğlu, a.g.e., s. 96.

⁴⁵ Abdü’l-Kerim eş-Şehristani, *el-Milel ve’n-nihal*, thk: Ahmed Fehmi Muhammed, Beyrut 2009, I, 38; Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah ilm-i kelim*, sad.: Mehmet Talu vd., İstanbul 2007; s. 26, Gümüşoğlu, a.g.e., s. 98; Düzgün vd., a.g.e., s. 56.

⁴⁶ Abdü’l-Kahir el-Bağdadi, *el-Fark Beyne’l-Firak*, thk: Nuaym Hüseyin Zerzur, Beyrut 2009, s. 108.

⁴⁷ İbrahim Agâh Çubukçu, *İslam Düşüncesi Hakkında Araştırmalar*, Ankara 1972, s. 150

⁴⁸ Seyyid Şerif el-Cürcânî, *et-Ta’rifat*, Beyrut 1985, s. 66; eş-Şehristani, a.g.e., I, 72; Gölcük vd., a.g.e., s. 38; Düzgün vd., a.g.e., s. 55; İrfan Abdülhamid, *DİA*, “Cebriyye”, XII, 205.

⁴⁹ Neşet Çağatay vd., *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara 1985, s. 134; Bilmen, a.g.e., s. 28; Düzgün vd., a.g.e., s. 55.

verdi, su aktı, taş yuvarlandı denildiğinde olduğu gibi, bu fiilerin insana nispeti mecazidir.⁵⁰

D- Kaderiyye

Kader kelimesinin sonuna nispet ya'sı ve kesret ta'sının eklenmesiyle elde edilen bir isim olup "kadere mensub olanlar" anlamına gelmektedir.⁵¹ Bu mezheb, insanın işlemiş olduğu tüm fiilerin, Allah'ın iradesinden bağımsız olarak kulun kendi iradesiyle gerçekleştiğini savunmuştur.⁵² Mabed el-Cüheni (ö. 83/702), Gaylan ed-Dimaşki (ö.120/738) ve Katade (ö. 117/735) bu mezhebin ilk temsilcileri arasında gösterilmektedir. Kaderiyye, kader meselesine yaklaşımı açısından aynı görüşte bulunan Mutezile ile ilişkili bir mezheptir.⁵³

Kaderiyye'nin ortaya çıkışı ilk dönemlerde meydana gelen Cemel Vakası ve Siffin savaşında, müslümanların birbirlerini öldürmeleri sonucu gündeme gelen kader problemiyle irtibatlandırılmaktadır. Bu olaylar sonrasında bir grup, olayları tamamen ilahi takdirle ilişkilendirmiş, bir diğer grup ise bu görüşü reddederek özellikle olumsuz fiilleri insan iradesine dayandıran fikirler ileri sürmüşlerdir.⁵⁴

IV- İHTİCAC HADİSİ HAKKINDA ÂLİMLERİN GÖRÜŞLERİ

İhticac hadisi, hakkında pek çok şey konuşulan ve değerlendirmeler yapılan bir hadistir. İçeriğinin kaderle ilgili olması sebebiyle sadece Ehl-i sünnet âlimleri değil, Mutezile gibi bazı Ehl-i sünnet dışı mezhep âlimleri de bu hadisle ilgili tespit ve değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Biz bu bağlamda hadisle ilgili bir takım tespit ve değerlendirmelere yer vereceğiz.

Buhârî şarihlerinden ve hadis ilminde otorite olarak kabul edilen İbn Hacer (ö. 852/1448), ihticac hadisi hakkında detaylı değerlendirmelerde bulunmuştur. O, ihticac hadisinde geçen "Âdem" lafzının fail olduğunu, dolayısıyla merfu

⁵⁰ İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlmî Kelam*, Ankara 2013, s. 119; Düzgün vd., a.g.e., s. 55; Ebû Zehra, a.g.e., s. 98.

⁵¹ Düzgün vd., a.g.e., s. 56; Bilmen, a.g.e., s. 28; İlyas Üzüm, *DİA*, "Kaderiyye", XXIV, 64.

⁵² el-Cürcânî, a.g.e., s. 146; İzmirli, *Yeni İlmî Kelam*, s. 118; Düzgün vd., a.g.e., s. 56; Ebû Zehra, a.g.e.,s. 98.

⁵³ Subhi es-Salih, *İslam Mezhepleri Ve Müesseseleri*, trc: İbrahim Sarıms, İstanbul 1981 s. 110; Düzgün vd.,a.g.e., s. 56, 57; İzmirli, *Yeni İlmî Kelam*, s. 118; Gölcük vd., s. 37.

⁵⁴ Talat Koçyiğit, *Kelamcılarla Hadisciler Arasındaki Münakaşalar*, Ankara 1984, s. 55; İlyas Üzüm, *DİA*, "Kaderiyye", XXIV, 64; Düzgün vd., a.g.e., s. 56.

okunması gerektiğini söyler. Zira hadisi nakledenlerin ve şarihlerin bu konuda ittifak ettiklerini söyler. O, bazılarının “Âdem” lafzının meful olmak üzere nasb ile “Musa” lafzının ise fail olmak üzere merfu olarak okuduklarını söyler ve bunun yanlışlığına dikkat çeker.⁵⁵ İbn Hacer, hadisle ilgili olarak olumsuz yaklaşımlara dair bilgiler de verir. O, Kaderiyye’nin bu hadisi inkâr ettiğini ifade etmekte ve inkâr sebeplerini zikretmektedir. O’na göre Kaderiyye’nin inkâr sebepleri şöyledir:

a) Bu hadis sahih olamaz. Çünkü Musa öldürmekle emrolunmadığı halde bir kişiyi öldürürte, “Rabbim beni bağışla” dediğinde bağışlanmıştır.⁵⁶ Bu sebeple Musa tövbe etmiş ve bağışlanmış olan Âdem’i kınayamaz.

b) Eğer bir kulu kendisine yazılmış, yani olmuş bitmiş bir kaderden dolayı kınamak caiz olsaydı, işlediği günah sebebiyle azarlanan kimse de kendisine önceden yazılan kaderi delil getirirdi. Eğer bu şekilde delil getirmek caiz olsaydı herkes işlemiş olduğu yasaklara bu şekilde delil getireceği için, kısasları ve hadleri uygulama kapısı kapanırdı. Bu da bu hadisin bir aslının olmadığını bir delilidir.

Öyle anlaşılıyor ki Kaderiyye daha çok akli gerekçelerle hadisi kabul etmemektedir. İbn Hacer Kaderiyye’nin bu itirazlarını tenkide tabi tutar ve reddetmeye çalışır. O’na göre ihticac hadisinde Âdem, kaderle günaha yani musibete dair bir delil getirdi, muhalefet etmeye dair değil. Öyle anlaşılıyor ki Kaderiyye kader inançlarına göre hadisi değerlendirmiş ve reddetmişlerdir. Çünkü Onlar kulların fiillerinde ilahi iradeyi yok saymaktadırlar. Âdem özgür iradesiyle bu fiili işleyeceğini Allah’ın bildiğini ve buna göre de bunun kader olarak yazıldığını biliyordu. Bu bağlamda O, kulun fiilerindeki iradesini yok sayan cebri bir tutum izleyerek fiilinin sorumluluğunu Allah’a atmış değildir. Bu durumda Âdem günaha karşı cebri bir görüş ileri sürerek Allah’a muhalafet etmeye dair bir delil getirmemiştir. İbn Hacer’e göre Âdem’in kınanmasının özeti, yalnızca O’nun zürriyyetini cennetten çıkarmasıdır. Sanki O şöyle demiştir: “Ben sizi cennetten

⁵⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bari şerhu sahihi'l-Buhârî*, Beyrut, h.1379 (1959), XI, 509.

⁵⁶ Bu olay Kur’an’da şöyle anlatılmaktadır: Musa, halkın habersiz olduğu bir sırada şehre girdi. Orada biri kendi tarafından, diğeri düşmanı tarafından; kavga eden iki adam gördü. Kendi tarafından olan, düşmanına karşı ondan yardım istedi. Musa da ona bir yumruk indirip onu öldürdü. Musa, “Bu şeytanın işidir. O, gerçekten apaçık bir saptırıcı düşmandır” dedi. Musa, “Rabbim! Şüphesiz ben nefsimi zulmettim. Beni affet” dedi. Allah da onu affetti. Şüphesiz O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.(Kasas, 28/15,16).

çıkarmadım. Siz yalnızca o ağaçtan yemeye ve bu fiile bağlı olarak, henüz ben yaratılmadan önce yazılmış bir kader sebebiyle cennetten çıkarıldınız.⁵⁷

Bu ifadeleriyle İbn Hacer, bazı gerekçelere dayanarak hadisi inkâr eden Kaderiyye'nin görüşünü reddederek hadisi makul bir şekilde tevil etmeye çalışmıştır.

İbn Hacer, bu cevaplarıyla insanın, fiillerde iradesini kabul etmeyen cebri düşünceyi de reddetmiş olmaktadır. Çünkü O'nun cevabında herhangi bir zorlamanın söz konusu edilmediği gibi, bilakis Âdem'in kendi işlediği bir fiil neticesinde bu çıkarılmanın meydana geldiğini ifade edilmektedir. Aynı zamanda O, insanın fiillerinde ilahi iradeyi nefyeden Kaderiyye'yi de reddetmiş olmaktadır. Çünkü O'nun cevabına göre her ne kadar yeme fiilini işleyen Âdem olsa da çıkarılma işleminin kaderle olduğu ifade edilmiştir.

Netice itibariyle İbn Hacer'in cevabı, Ehl-i sünnetin kader inancını yansıtmakla beraber, Cebriyye'nin ve Kaderiyye'nin kader anlayışını nefyeder bir mahiyettedir.

İbn Hacer, bazı âlimlerin konuyla ilgili yaklaşımlarına da yer verir. Bunlardan biri Endülüslü muhaddis, münekkit ve fakih olan İbn Abdilber (ö.463 / 1071) dir. O, kader konusunun ispat edilmesi noktasında ihticac hadisinin, Ehl-i sünnet için bir delil olduğunu söyler. O, kullarının amellerini Allah'ın takdir ettiğini ve herkesin Allah'ın ilminde kendisine daha önce takdir edilmiş olan şeye döneceğini söyler. O, ilk bakışta bu hadisin Cebriyye'nin görüşünü destekler gibi görünse de, onlar için bu hadiste bir delil olmadığını ifade eder.⁵⁸ İbn Abdilber'in hadis hakkındaki yaklaşımları İbn Hacer'in görüşlerine yakındır. Çünkü O da hadisi Ehl-i sünnetin kader inancı doğrultusunda yorumlamakta ve Cebriyye gibi Ehl-i sünnet dışı mezheplerin kader hakkındaki yanlış görüşünü reddetmektedir.

İbn Hacer'in konuyla ilgili yaklaşımlarına yer verdiği bir diğer âlim ise ilk Buhârî şarihi olarak da bilinen hadis âlimi Hattabi (ö. 388/998)' dir. O, insanların çoğunun kaza ve kaderin cebri gerektirdiğini ve Âdem'in galip gelmesinin de bu yönden olduğunu zannettiklerini söyler ve onların bu görüşlerine karşı çıkar. O, kulların fiilleriyle ilgili olarak Allah'ın takdirinde olan şeylerin meydana gelmesi

---

⁵⁷ İbn Hacer, a.g.e., XI, 510.

⁵⁸ İbn Hacer, a.g.e., XI, 509.

noktasında bu hadisin, Allah'ın ilminin bir ispatı olduğunu söyler.⁵⁹ Bu görüşüne göre O, âlemde meydana gelen her şeyin Allah'ın ilmi dâhilinde ve O'nun takdiriyle olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda O, Ehl-i sünnetin kader inancını desteklemekte ve Cebriyye' nin kader inancının yanlış olduğuna dikkat çekmektedir.

Ünlü hadis ve fıkıh âlimi Bedreddin el-Ayni (ö. 855/1451) de Hattabi'nin hadisle ilgili bazı görüşlerini nakleder. Buna göre Hattabi, Âdem'in galip gelme yönünü kınamayı kendisinden kaldırma olarak açıklar. Çünkü âdemoğlundan bir kimse diğer bir kimseyi Musa'nın kınadığı gibi kınayamaz. O, Âdem ve Musa'nın tartıştıkları hüküm noktasında eşit olduklarını düşünür. Çünkü aslı kader olan bir işi ne engellemeye ne de bu işin sebebini yok etmeye kimsenin gücü yetmez. O'na göre bu iki görüşten birini savunan doğru yoldan çıkarak Kaderiyye ya da Cebriyye mezhebine girer. Çünkü Kaderiyye insanın fiillerinde ilahi iradeyi, Cebriyye ise beşeri iradeyi nefyetmektedir.

Hattabi, Âdem'in Musa'ya verdiği cevapta Musa'nın ilmini az gördüğünü de söyler. O, cevabın: "Allah seni seçmiş, risalet vermiş ve seninle konuşmuşken, nasıl olurda beni kaderle ilgili bir meselede kınarsın? Çünkü kadere karşı koymaya kimsenin gücü yetmez " şeklinde olduğunu söyler.⁶⁰ Hattabi'nin bu görüşü Cebriyye'nin görüşünü andırır gibi görünse de böyle değildir. Çünkü Cebriyye insanın fiillerinde ilahi iradeyi nefyederek bir anlamda fiillerinin sorumluluğunu Allah'a izafe etmektedir. Hattabî ise günaha karşı değil, musibete karşı kaderin ileri sürülebileceğini düşünür.

İbn Hacer'in konuyla ilgili yaklaşımlarına yer verdiği bir diğer âlim ise tefsir ilminde otorite olarak kabul edilen ünlü müfessir Kurtubi (ö. 656/1258) dir. O, Âdem'in delil ile galip geldiğini söyler. Çünkü Musa, Allah'ın Âdem'in tövbesini kabul ettiğini Tevrat'tan öğrenmiştir. Kurtubi bu durumda Musa'nın Âdem'i kınamasın bir tür cefa olduğunu düşünür.⁶¹ Kurtubi bu yorumuyla tevbe edenin kullar tarafından kınanamayacağını ifade etmektedir. Bu durumda Musa'nın Âdem'e bu tür soru sorması kınamak için değil de bu işin hikmetini öğrenmek için olabilir.

⁵⁹ İbn Hacer, a.g.e., XI, 509.

⁶⁰ Bedrettin el-Aynî, *Umdetü'l-kari şerhu sahihi'l-Buhârî*, Beyrut 2001, XV, 423.

⁶¹ İbn Hacer, a.g.e., XI, 510.

İbn Hacer'in konuyla ilgili yaklaşımlarına yer verdiği bir diğer âlim ise hadis ilmine ve diğer ilimlere dair pek çok eser vermiş olan İbnü'l- Cevzi (ö.597/1200) dir. O Âdem ve Musa'nın karşılaşmalarının berzah âleminde olmasının muhtemel olduğunu söyler. Ayrıca O, bunun bir darb-ı mesel olmasının da mümkün olduğunu söyler. Yani eğer karşılaşsalar aralarında böyle bir tartışma olurdu demektir. O, hadiste özellikle Musa'nın zikredilme sebebi olarak da, Musa'nın ağır tekliflerle insanlara gönderilmiş olan ilk peygamber olmasını gösterir.⁶² İbnü'l- Cevzi bu görüşüyle hadislerde sembolik anlamların mümkün olduğunu kabul etmektedir. Fakat O'nun bu görüşü genel görüşe muhaliftir. Çünkü daha önce de görüşlerini verdiğimiz gibi pek çok âlim bu olayı darb-ı mesel olarak değil zahiri anlamında kabul etmişlerdir. İbnü'l- Cevzi'nin bu görüşü mümkün olmakla birlikte ispatlanması gereken bir durumdur ki bunu gösteren bir delil yoktur.

Meşhur fakih ve muhaddis Bedreddin el-Ayni ise, bu tartışmanın şekli üzerinde durur. O'na göre Âdem ve Musa'nın tartışmaları ya ruhen olmuştur, ya da bu tartışma kıyamet gününde olacaktır. Fakat O, bu tartışmanın ruhen olmasının daha doğru olacağını söyler.⁶³ Ayrıca O, bu tartışmanın Musa hayattayken bir mucize olarak Allah'ın Âdem'i diriltmesiyle veya Âdem'in kabrinde Musa'ya konuşma imkânı vermesiyle de olabileceğini söyler. el-Ayni bu tartışmanın Allah'ın Miraç gecesinde peygamberlerin ruhunu peygamberimize gösterdiği gibi, Âdem'in ruhunu da Musa'ya göstermesi şeklinde olmasının da muhtemel olduğunu ifade eder. O'na göre bu tartışmanın rüyada olması da mümkündür ki peygamberlerin rüyası vahiydir. Ayrıca O, bu tartışmanın Musa öldükten hemen sonra berzah âleminde, Âdem ve Musa'nın ruhlarının karşılaşmaları şeklinde olabileceğinin de ihtimali üzerinde durur. el-Ayni, ihticac hadislerinde zikredilen Âdem'in hatasının ise, Âdem'in yasaklanan ağaçtan yemesi olduğunu belirtir.⁶⁴ el-Ayni hadis hakkında menfi bir tutum izlememiş, hadiste zikredilen bu olayın imkansız olmadığını belirtmiştir. O, daha çok hadiste zikredilen olayın şekli üzerinde durarak hadise bu yönden olumsuz yaklaşmak isteyenlere bir nevi önceden cevaplar vermiştir.

---

⁶² İbn Hacer, a.g.e., XI, 507.

⁶³ el- Ayni, a.g.e., XV, 423.

⁶⁴ el- Ayni, a.g.e., XXII, 245.

Hadis ilminde görüşlerine başvurulmuş bir âlim olan Kadı İyaz (ö. 544/1149) ise, Âdem ve Musa'nın karşılaşmalarını hadisin zahirine hamledilmesi gerektiğini ifade eder. O, Âdem ve Musa'nın bu görüşmelerinin şahsen bir görüşme şeklinde anlaşılması gerektiğine dikkat çeker. O, bu görüşünü desteklemek için de İsrâ hadisesinde Hz. Peygamber'in gökte ve Beytü'l-Makdis'te diğer peygamberlerle bir araya geldiğinin ve onlara namaz kıldırıldığının sabit olduğunu söyler. Ayrıca O, Allah'ın şehitleri dirilttiği gibi, Âdem ve Musa'yı da diriltmesinin de mümkün olabileceğini belirtir. Kadı İyaz, Musa hayattayken Allah'tan Âdem'i göstermesini istemesi sonucunda da bu tartışmayı yapmalarının muhtemel olduğu üzerinde durur.⁶⁵ Kadı İyaz'ın görüşleri de el-Ayni'nin görüşlerine yakındır. O da tartışmanın şekli üzerinde durmuş ve bu tür tartışmanın aklen olamayacağını iddia edeceklerine bir nevi cevap vermiştir. Çünkü hadis işitildiğinde ilk dikkat çeken şey bu tartışmanın keyfiyetidir.

Buhârî şarihlerinden biri olan ünlü hadis âlimi İbn Battal (ö. 449/1057) da Âdem ve Musa'nın ruhlarının semada karşılaşmış olabileceğini ve bu tartışmanın da orada gerçekleşmiş olabileceğini söyler. O, ihtiacıla ilgili pek çok rivayetin geldiğini ifade eder.⁶⁶ O, Musa'nın Âdem'e söylediği "sen bizi mahrumiyete düşürdün ve cennetten çıkardın" sözüyle Kaderiyye'nin kendi görüşlerine delil getirerek mahrumiyete düşürmeyi ve cennetten çıkarmayı Âdem'e nispet ettiklerini söyler. Ayrıca O, Kaderiyye'nin bunu kulun taat ve masiyet türünden olan fiillerini kulun kendisinin yarattığına dair de delil olarak gösterdiklerini ve onların: "Eğer bu fiiller Allah'ın yaratmasıyla olsaydı, Allah'ın kullarına taat ile emretmesi ve masiyetleri yasaklaması sahih olmazdı" dediklerini de nakleder.

İbn Battal, bu görüşleri eleştirir. O, Kaderiyye'nin ifade ettiği gibi Allah'ın müdahalesi olmaksızın, kulun kendi fiillerini yarattığına dair görüşlerine, bu hadiste bir delil olmadığını söyler. O, hadiste zikredilen mahrumiyete düşürmenin ve cennetten çıkarmanın Âdem'e nispet edilmesinin, Âdem'in o fiillerin yaratıcısı olmasını gerektirmediğini ifade eder. Ayrıca O, günlük dilde de yaratma yoluyla ya da kesb yoluyla bir iş kendisinden meydana gelen kişiye, o işi yaratmanın izafe edildiğini söyleyerek bu görüşünü destekler.⁶⁷ İbn Battal kulun işlediği fiillerde

⁶⁵ el- Ayni, a.g.e., XV, 423.

⁶⁶ İbn Battal, *Şerhu sahihi'l-Buhârî*, thk: Ebu Temim Yasir b. İbrahim, Riyad 2003, X, 315.

⁶⁷ İbn Battal, a.g.e., X, 317.

ilahi iradeyi nefyeden Kaderiyye'nin görüşlerini bu yorumlarıyla reddetmiş ve Ehl-i sünnetin kader inancını desteklemiştir. Çünkü Ehl-i sünnet, âlemde meydana gelen her şeyin Allah'ın ilmi ve takdiriyle olduğunu savunmaktadır.

İbn Battal, müctehid ve muhaddis bir âlim olan Leys b. Sa'd (ö. 175/791)'ın görüşlerini de nakleder. O, bu tartışmada Musa'nın, bağışlanmış olan Âdem'i kınamadığını ifade eder. O, bu görüşüne delil olarak da Musa'ya Tevrat'ın verildiğini ve o kitapta Âdem'in yasak ağaçtan yiyeceğinin ve bu bundan da tövbe edeceğinin yazılı olduğunu söyler. O, bundan dolayı da Musa'nın Âdem'i kınamayacağını belirtir. Öyle ki, Leys b. Sa'd'a göre, Musa'nın Âdem'e bu tür bir soru sorması kınamadan dolayı değildir. Bilakis Musa Âdem'e, zürriyyetini cennetten çıkarma sebebini sormak istemiş ya da cennetten çıkarılmalarına karşılık bir tür sitem etmiştir.⁶⁸ Leys b. Sa'd'ın yorumları Kurtubi'nin yorumlarına yakındır. Çünkü O da Musa'ya Tevrat'ın verildiğini ve o kitapta Âdem'in yasak ağaçtan yiyeceğinin ve bundan da tövbe edeceğinin yazılı olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda Musa'nın Âdem'e bu tür soru sorma sebebi bu işin mahiyetini kavramak içindir.

Hindistanlı hadis âlimi Mübarekpûri (ö. 1935) ise, ihticac hadislerinin birinde geçen Musa'nın Âdem'e: "Allah seni eliyle yarattı"⁶⁹ demesinin zahirine hamledilmesi gerektiğini düşünür. O, buna keyfiyetsiz, teşbihsiz ve yanlış bir tevile başvurmadan inanılması gerektiğini söyler. O, Musa'nın Âdem'e: "Sana ruhundan bir ruh üfledi"⁷⁰ demesini ise, seni anne ve babasız bir vesile olmadan yarattı veya sende ruh yarattı ya da sana yaratılmış bir ruhtan üfledi şeklinde açıklar. Musa'nın Âdem'e: "Melekleri sana secde ettirdi"⁷¹ demesini ise, onlara sana secde etmesini emretti olarak yorumlar.

Mübarekpûri, Âdem'in "zürriyyetini çıkardığı cennetin, ahirette amellerin karşılıklarının verileceği yer olan Cennetü'l-hûld olduğunu ve bu cennetin de Âdem'den önce yaratıldığını söyler. O, Âdem'in hatasının ise makamının yüceliğine rağmen unutarak ya da hata ile yasaklanan o ağaçtan yemesi olduğunu

---

⁶⁸ İbn Battal, a.g.e., X, 315.

⁶⁹ Müslim, Kader 27.

⁷⁰ Müslim, Kader 27.

⁷¹ Müslim, Kader 27.

ifade eder.⁷² Mübarekpûri, daha çok hadisin lafzi yönüyle ilgili yorumlarda bulunmuş, hadisin kader ile ilgili yönüne değinmemiştir. Hadiste geçen “Allah seni eliyle yarattı” ifadesi için buna keyfiyetsiz, teşbihsiz ve yanlış bir teville başvurmadan inanılması gerektiğini söylemesi, O’nun selef düşüncesine yakın olduğunu göstermektedir. Çünkü selef âlimleri Allah’a nispet edilen el, yüz ve göz gibi şeylerin insanda bulunanlara benzemediğini, bunların keyfiyetleri hakkında da tartışma ve yorum yapmanın da yanlış olduğunu söylemişlerdir.⁷³

Müfessir ve muhaddis olan meşhur âlim Tîbî (ö. 743/1342) ise, Musa’nın Âdem’e söylemiş olduğu “sana ruhundan üfledi” sözünde geçen ruh kelimesi üzerinde durur. O, bu ruhun Allah’a izafe edilmesinin tahsis ve teşrif için olduğunu söyler. O, Âdem’in “ben yaratılmadan önce Allah’ın bana yazmış olduğu” ifadesi hakkında da bazı yorumlarda bulunur. O’na göre sanki Âdem Musa’ya: Ben var olmadan önce Allah bunu ümmü’l-kitapta⁷⁴ sabit kıldı ve bunun kesin olacağına hükmetti. Benim bunun aksine bir fiili yapmam mümkün müdür? Nasıl olur da Allah’ın hükmetmiş olduğu bu ilimden habersiz gibi davranır, sebep olan kespten bahsedersin de, asıl olan kaderi unutursun?” demiş gibidir.⁷⁵ Tîbî âlemde var olan her şeyin Allah’ın takdiriyle olduğu görüşündedir. O’nun bu yorumu cebri düşüncüyü ifade ediyor gibi görünse de böyle değildir. Çünkü Cebriyye insanın fiillerinde beşeri iradeyi nefyederek kulun bu fiillerinde seçim hürriyyetini ve kesbini de nefyetmiş olmaktadır. Oysa Tîbî kesbden bahsetmekte ve bunu kabul etmektedir.

Eş’arî kelamcılarının Ebu Bekir el-Bâkılânî (ö. 403 / 1013), iman edenin iman etmesinin ve inkâr edenin inkâr etmesinin, itaat edenin itaat etmesinin ve isyan edenin isyan etmesinin, hareket eden şeylerin hareket etmesinin ve duran şeylerin durmasının ve dahası bunlar gibi âlemde meydana gelen her şeyin Allah’ın iradesiyle, kazasıyla ve dilemesiyle olduğunu ifade eder. O bu

⁷² Abdü’s-Selam Mübarekpûri, *Mir’atü’l- mefatih şerhu mişkati ’l-mesabih*, Hindistan 1984, I, 160, 161.

⁷³ Gölcük vd., a.g.e., s. 50; Düzgün vd., a.g.e., s. 117.

⁷⁴ Ümmü’l-kitap terkibi bazı ayetlerde zikredilmiştir. Örnek olarak şu ayetleri gösterebiliriz: Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit kılar bırakır. Ana kitap (ümmü’l-kitap) O’nun yanındadır. (Ra’d, 13/39) Şüphesiz o, katımızdaki ana kitap (ümmü’l-kitap) ta mevcuttur, çok yücedir, hikmetlerle doludur. (Zuhruf, 43/4) Bu ayetlerden hareketle ümmü’l-kitabın her kitabın aslı, yani Levh-i Mahfuz olduğu, çünkü olacak her şeyin onda yazılı olduğu söylenmiştir. Ebu’l-Berekat en-Nesefî, *Medariku’t-tenzil ve hakaiku’t-te’vil*, thk: Yusuf Ali Bedîvî vd., Dimeşk 2008, II, 158.

⁷⁵ Abdullah et-Tîbî, *el-Kaşif an hakaiki’s-sünen*, Riyad 1997, s. 531, 532.

söylediklerine delil olarak da bazı hadisleri zikreder. Bu bağlamda O, Ehl-i sünnet ve'l-cemaatin kader inancının doğru olduğunu ifade eder ve buna dair ilk zikrettiği hadis, ihticac hadisidir. O, Peygamberimizin ve diğer peygamberlerin tamamının, âlemde hayra ve şerre dair meydana gelen her şeyin Allah'ın kazası, kaderi ve dilemesiyle olduğunu beyan ettiklerini ifade eder ve bu hadisin de açık bir şekilde buna delalet ettiğini söyler.⁷⁶ Bâkılânî ihticac hadisini Ehl-i sünnetin kader inancı doğrultusunda yorumlamış ve âlemde meydana gelen her şeyin Allah'ın bilgisiyle ve takdiriyle oluşunu ifade etmiştir. O, bu görüşüyle insanın eylemlerinde ilahi iradeyi yok sayan Kaderiyye'nin görüşünü de reddetmiş olmaktadır. O, aynı zamanda Allah'ın ilmini de ispat etmiş olmaktadır. Çünkü O, âlemde meydana gelen her şeyin Allah'ın bilgisi dâhilinde olduğunu ifade etmektedir.

Meşhur kelim ve usûl âlimi Sadeddin et-Teftâzânî (ö. 792/1390), kulun fiilinin Allah'ın kudretiyle meydana geldiğini söyler. O, âlemde olan her şeyin Allah'ın takdiri ve dilemesiyle olduğunu, buna delalet eden hadislerin mana cihetinden tevatür seviyesinde olduğunu ifade eder. O'nun bu bağlamda zikrettiği ilk hadis ise Bâkılânî'nin zikrettiği gibi ihticac hadisidir. O, bu hadisi âlemde olan şeylerin Allah'ın takdiri ve dilemesiyle olduğuna dair bir delil olarak gösterir. O, bu tür hadislerin her ne kadar ahad haber olsalar da, bu konuya delaletlerinin mana yönünden mütevatir olduğunu ifade eder. O, bu bağlamda Hz, Ali'nin cömertliğine dair oluşan manevi mütevatiri de buna örnek olarak verir.⁷⁷ Teftâzânî'nin hadise yaklaşımı da Bâkılânî gibidir. Çünkü O' da âlemde olan şeylerin ve kulun fiilinin Allah'ın takdiri ve dilemesiyle olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda O, Kaderiyye'nin insanın fillerindeki ilahi iradeyle ilgili görüşünü de reddetmektedir. Çünkü Kaderiyye insanın eylemlerinde ilahi iradeyi yok saymaktadır.

Hanefi fakih ve Mâtürîdî kelim âlimi İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) da kader konusunda ihticac hadisine yer verir. O, tevbeden sonra kınama kaldırıldığı için Âdem'in galip geldiği görüşündedir. O, Âdem'in Musa'ya cevabının: "Tevbe etmiş olmama rağmen ben yaratılmadan önce takdir edilmiş bir iş sebebiyle mi beni kınıyorsun?" şeklinde olduğunu ifade eder. O, bir günah işlendiğinde

⁷⁶ Ebu Bekir el-Bâkılânî, *el-İnsaf*, thk: Muhammed Zahid el-Kevseri, Kahire 2000, s.151, 154.

⁷⁷ Sadeddin et-Teftâzânî, *Şerhu'l-makasid*, thk: Aburrahman Umeyra, Beyrut 1998, IV, 246.

tevbeden önce kınamanın olacağında, tevbeden sonra ise kınamanın olmayacağı hususunda icma olduğunu söyler. O, kazaya rıza göstermenin ittifakla gerekli olduğunu, fakat bunun inkâr gibi günahlara da rıza göstermeyi gerekli kılmayacağını söyler. O, bunun batıl olduğuna dair icma olduğunu da ifade eder. İbnü'l-Hümâm, Allah'ın kazasına rıza göstermenin gerektiğini, fakat dinen yasaklanmış bir şey olduğunda ise buna rıza gösterilemeyeceğini de ifade eder.⁷⁸ Çünkü her ikisi de Allah'ın kazasıyla meydana gelmekle birlikte, dinen yasaklanmış bir şey de Allah'ın rızası yoktur. İbnü'l-Hümâm'ın eserini (el-Müsayera) şerheden fıkıh ve kelam âlimi İbnü Ebî Şerif (ö. 906/1500) de İbnü'l-Hümâm gibi tevbeden sonra kınamanın olmayacağına dair icmanın olduğunu söyler. O, bu bağlamda İbnü'l-Hümâm'ın hadis hakkındaki görüşlerinin isabetli olduğunu da ifade eder.⁷⁹ İbnü'l-Hümâm da diğer kelamcılar gibi kader konusunda ihticac hadisine yer veren bir kelam âlimidir. O, bir kulun tevbe ettikten sonra diğer kulların onu kınayamayacağı hususunda icma olduğunu söyler. Bu takdirde Musa'nın hadiste geçen ifadesi bu işin hakikatini öğrenmek için olmalıdır. Aksi takdirde İbnü'l-Hümâm'ın icma olduğunu belirttiği hususu Musa'nın bilmemesi gerekir ki bir peygamberin böyle bir şeyi bilmemesi mümkün değildir. İbnü'l-Hümâm iyi ya da kötü şeylerin Allah'ın takdiriyle meydana geldiğini ifade ederek Ehl-i sünnetin kader inancını desteklemektedir.

Osmanlı şeyhülislamlarından Mustafa Sabri Efendi (ö. 1954) de ihticac hadisini yorumlayan âlimler arasında yer alır. O, öncelikle İbn Hazm ve Hatib el-Bağdadi (ö. 463/1071)'den bazı nakillerde bulunur. Bu nakle göre Musa bu tartışmada yenilmiştir. Çünkü O, Âdem'i yapmadığı bir iş sebebiyle yani, cennetten çıkarmakla suçlamıştır. Cennet'ten çıkarmak sadece Allah'ın işidir. Eğer Musa, insanları cennetten çıkarmaya sebep olan o ağaçtan yediği için Âdem'i kınasaydı, bu kınama doğru olur ve Musa bu tartışmada galip olurdu. İbn Hazm ve Bağdadi'nin yorumları diğer âlimlerin yorumlarıyla benzerlik arz etmektedir.

Mustafa Sabri Efendi Musa'nın insanları cennetten çıkarmakla Âdem'i suçlama sebebi olarak, Âdem'in yasaklanan o ağaçtan yemesi olduğunu ifade

⁷⁸ İbnü Ebî Şerif, *el-Müsamera şerhu'l-müsayera*, thk: Mahmud Ömer ed-Dimyati, Beyrut 2002, s. 138.

⁷⁹ İbnü Ebi Şerif, a.g.e., s. 138.

eder. O, Musa'nın: "Ağaçtan yedin ve cennetten çıkmamıza sebep oldun" demek yerine icaz (kısaltma) yoluyla "bizi neden Cennet'ten çıkardın?" demenin daha doğru olduğunu söyler. O, karşılıklı konuşmada bu tür hitabın yerinde olduğunu ifade eder. O'na göre Musa'nın: "Sen bizim babamızsın" demesi Musa'nın konuşmanın başlangıcında fiili sebebine isnad ettiğini gösterir. Çünkü Musa evlatlarını değil, Âdem'i dahi Cennet'ten çıkarmanın Allah olduğunu bilmektedir. Mustafa Sabri Efendi bu hadisin konusunun kaderi ispat olmadığını, aksi takdirde hadiste kaderi mazeret gösterme anlamının bulunacağını söyler. O, kaderle günaha karşı mazeret gösterilemeyeceğini ve kaderin insandan mesuliyeti kaldırmayacağını ifade eder. O'na göre bu hadiste Âdem mesuliyetin kendisinden kaldırılmasını istememiştir. O, "(Âdem ile eşi) dediler ki: Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz." (A'raf 7/23) ve "Derken Âdem Rabbinden kelimeler aldı. O da tevbesini kabul etti. Çünkü tevbeyi en çok kabul eden, çok esirgeyen O'dur." (Bakara 2/37) ayetlerini zikreder ve Âdem'e tevbesinden sonra suç isnadının yapılmadığını söyler. Bu bağlamda O, İbn Hazm ve Bağdadi'nin "eğer Musa, insanları cennetten çıkarmaya sebep olan o ağaçtan yediği için Âdem'i kınasaydı bu kınama doğru olur ve Musa bu tartışmada galip olurdu" demelerinin yanlış olduğunu ifade eder.

O, ihticac hadisinde Âdem'le ilgili olarak zikredilen olayda üç şeyin birlikte bulunduğunu söyler. Bunlar, kesb (fiili elde etme), tevbe ve kaddedir. O, kesbin tevbeyle yok edildiğini, yani Âdem'in günahına tevbe ettiğini, insanların cennetten çıkarılmalarıyla ilgili olarak geriye sırf kaderin kaldığını söyler. O, netice olarak kimsenin sırf kader sebebiyle hesaba çekilmeyeceğini, hadiste kastedilen mananın da bu olduğunu ifade eder.⁸⁰

Mustafa Sabri Efendi İbn Hazm ve Bağdadi'nin hadisle ilgili yorumlarının yanlışlığına dikkat çekmiş, önceki âlimlerden farklı olarak hadiste kesb, tevbe ve kaderin bir arada bulunduğunu Âdem'in kesbi olan hatasının tevbe ile giderildiğini söylemiştir. O'na göre geriye sadece kader boyutu kalmıştır. Yani her ne kadar cennetten çıkarılma işi Âdem'in fiiliyle olmuşsa da Allah'ın kaderiyedir. O, bu ifadesiyle âlemde meydana gelen her şeyin Allah'ın kaderiyle

---

⁸⁰ Mustafa Sabri, *Mevkîfü'l-beşer tahte sultani'l-kader*, Kahire h. 1352 (1933), s. 113-115.

olduğuna dikkat çekerek bu bağlamda Ehl-i sünnetin kader inancı yönünde hadisi yorumlamıştır. O, hadisin bu yönde kullanılmasında bir sakınca görmemiştir. Dolayısıyla ihticac hadisi Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi tarafından da kabul edilen bir hadistir. Buraya kadar görüşlerini zikrettiğimiz âlimlerin görüşleri şöylece özetlenebilir:

İhticac hadislerinde geçen Âdem lafzı merfudur ve bu sebeble de bu lafzın fail olması konusunda âlimler arasında ittifak vardır. Bu durumda tartışmada galip gelen Âdem'dir. Âdem ve Musa'nın bu görüşmesi konusunda farklı görüşler vardır. Nasıl gerçekleştiği ihtilaflıdır. Bu görüşme, berzah aleminde, rüyada, semada, Âdem'in kabrinde, Âdem'in ruhunun Musa'ya gösterilmesiyle veya Âdem'in mucize olarak diriltiip Musa ile cismen görüşmeleri şeklinde olmuş olabilir. Bu görüşmenin kıyamet gününde olması da muhtemeldir. Ayrıca bunun darb-ı mesel türünden olması da mümkündür. Yani eğer karşılaşsalarđı böyle bir tartışma olurdu şeklinde de anlaşılabilir.

Âlimler ihticac hadisini, Ehl-i sünnet'in âlemde meydana gelen her şeyin Allah'ın kazası, kaderi ve dilemesiyle olduğuna dair beyan ettikleri kader inancı doğrultusunda tevil etmişlerdir. Mutezile bazı akli gerekçelerle ihticac hadisini reddederken, Ehl-i sünnet âlimleri ihticac hadisininin sahih olduğunu beyan ederek makul tevillerde bulunmuşlardır. Kader noktasında iki uç noktada duran Cebriyye ve Kaderiyye, hadisi kendi görüşlerine göre tevil etmişlerdir. Bu tevillere Ehl-i sünnet âlimleri çeşitli cevaplar vermişler ve onların bu görüşlerini eleştirerek bu hadisin makul bir şekilde anlaşılabileceğini beyan etmeye çalışmışlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

KADER VE İHTİCAC HADİSİ

Âlimler, kader inancını tespit ederken ayetlerin yanı sıra hadisleri de kullanmışlardır. İhticac hadisi de bu hadislerden biridir. Kelam ve akaid âlimleri kader inancını izah bağlamında bu hadise yer vermişlerdir. Ayrıca bu âlimler Ehl-i sünnet dışı mezheplere cevap verirken de bu hadisi kullanmışlar ve bazı mezheplerin bu hadis hakkında yaptıkları yanlış tevillere de cevaplar vererek onlara eleştiride bulunmuşlardır. Biz, bu bölümde kelam ilminde hadislerle istidlal, mütevatir haber ve ahad haber, hadis ve kader, kelam ve kader, kader inancı konusunda ihticac hadisi gibi konulara yer vereceğiz. Son olarak hadis hakkında çağdaş düşünürlerin görüşlerine de yer vererek bu bölümü tamamlayacağız.

I- KELAM İLMİNDE HADİSLERLE İSTİDLAL

Kaynaklarımızı incelediğimizde kelam ilmine dair meselelerin temellendirilirken, Kur'an ayetlerinin yanı sıra hadislere de yer verildiğini görmekteyiz. Bu, kelam ilminde hangi tür hadislere yer verilebileceği tartışmasını da gündeme getirmiştir. Kur'an çok sağlam bir şekilde korunup tevatür yoluyla bize ulaştığı halde, tüm hadisler aynı şekilde bize ulaşmamıştır. Bu sebeple hadis âlimleri bazı kriterler ortaya koyarak bir hadisin sıhhat derecesini belirlemede bu kriterleri kullanmışlardır. Kelam âlimleri ise hangi tür bilgi üzerine akide inşa edilebileceğini belirtmek için genelde eserlerine bilgi nazariyesi ile başlamışlardır. Bu bağlamda onlar bilginin tarifi, bir şeyi bilmenin imkânı, bilgi edinme aracı olarak duyu, akıl, haber, zorunlu ve istidlali bilgi gibi konulara detaylıca yer vermişlerdir.⁸¹

İslami bir metotla yaratıcının zatından ve sıfatlarından, başlangıç ve son itibariyle de yaratılanların durumlarından bahseden⁸² kelam ilmi, ele aldığı meseleleri incelerken ve değerlendirirken dayandığı deliller Kur'an ve

⁸¹ Örnek olarak Fahreddin er-Râzî'nin *el-Metalibu'l-aliye*, Sadeddin et-Teftâzânî'nin *Şerhu'l-makasid* ve Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin *Şerhu'l-mevakif* adlı eserlerine bakılabilir.

⁸² Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Şerhu'l-mevakif*, thk: Mahmud Ömer ed-Dimyati, Beyrut 1998 I, 58, İsmail Hakkı İzmirli, *Muhassal*, İstanbul 2014, s. 54.

Sünnet'tir.⁸³ Âlimler, Kur'an'ın ve mütevatir haberin kesin bilgi ifade ettiğini söyleyerek akaide dair konularda delil olarak kullanmışlardır. Haber-i vahidlerin ise, itikadi konularda delil olup olamayacağı meselesi, usûl ve kelam âlimleri tarafından incelenmiş ve uzun zaman tartışılmış bir konudur. Âlimler her ne kadar haber-i vahidlerin itikadi meselelerde delil olmayacağını söylemişlerse de bu teorikte kalmış, pratikte ise pek çok itikadi konuda haber-i vahidleri delil olarak kullanmışlardır.⁸⁴

Kelam kitaplarında yer alan hesap, haşır, mizan, cennet, cehennem, kıyametin halleri, Allah'ın görülmesi ve ba's gibi konuların detayına dair olup haberi vahid ile sabit olan bu konular, kelamcılarının haber-i vahidleri bu tür konularda delil olarak kullandıklarını göstermektedir. Ancak kelamcılarının haber-i vahidleri delil olarak kullandıkları bu gibi meseleler, fer'i meselelerdir ve bu hadislerin bir kısmı da ehl-i bidat olan mezheplere cevap olarak kullanılmıştır.⁸⁵

Allah'ın varlığı, tek olduğu, bütün noksanlıklardan münezzehe olduğu, hiçbir şeye muhtaç olmadığı, Hz. Peygamber'in Allah'ın elçisi ve son peygamberi olduğu, öldükten sonra dirilme, amellerden hesaba çekilme, müminler için cennetin, kâfirler için ise cehennemin var olduğuna gibi konular, Kur'an nassıyla sabit olduklarından, bunların ispatı için sünnetten delile ihtiyaç yoktur. Kur'an ile ispatlanmış konulara dair sünnetten delil getirilmesi, Kur'an'daki bu esasların tekidi ve tafsili içindir.⁸⁶

Kabirde iki meleğin ölüyü sorgulaması, sırat ve mizan, kabir azabı ve nimeti, büyük günah sahiplerine şefaate edilmesi ve ahirette Allah'ın görülmesi gibi Kur'an'da açıkça ifade edilmemiş konuların, haber-i vahidle sabit olacağını ifade eden âlimler vardır.⁸⁷ Bu görüşte olan âlimler aynı zamanda bu tür konuları inkâr edenlere karşı bir cevap olarak da bu tür hadislere yer vermişlerdir.

Kelam ilminde bilgi değerlerine sıklıkla atıfta bulunulması sebebiyle mütevatir ve ahad haber konularına da yer vereceğiz.

⁸³ Hüseyin Aydın, Akide İnşasında Haber-i Vahidin Epistemolojik Değeri, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 15 (Bahar 2003), s. 70; İzmirli, *Yeni İlmî Kelam*, s. 29.

⁸⁴ Ali Osman Koçkuzu, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahidlerin İtikat Ve Teşri Yönlerinden Değeri*, İstanbul 2014, s. 135.

⁸⁵ İbrahim Bayraktar, Hadis İlmi ve Kelam, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* s. 249, 10. Sayı, Erzurum, 1991; Koçkuzu, a.g.e., s. 135.

⁸⁶ Yusuf el-Karadâvî, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, trc: Özcan Hıdır, İstanbul 2012, s. 153, 154.

⁸⁷ el-Karadâvî, a.g.e., s. 154, 155; Yusuf Şevki Yavuz, *DİA*, "Haber-i Vahid", XIV, 353.

A- MÜTEVATİR HABER

Tevatür, peş peşe gelme anlamında olup⁸⁸ mütevatir haber, adeten yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan raviler topluluğunun, aynı özellikteki raviler topluluğundan yaptıkları rivayetlere denir.⁸⁹ Mütevatir haberde ravilerde aranan bu özellik Sahabe, Tabiin ve Etbeu't-Tabiin devirleri için geçerlidir.⁹⁰ Âlimler mütevatir haberi genel olarak lafzi ve manevi olmak üzere iki kısma ayırmışlardır:

1) Lafzi Mütevatir: Hadisin bütün rivayetlerinde lafızları aynı olan hadis türüne verilen isimdir. Bir hadise mutlak olarak mütevatir deniyorsa lafzen mütevatir kastedilir.⁹¹

2) Manevi Mütevatir: Lafızları farklı olup, ifade ettikleri mana ortak olan hadislere verilen isimdir.⁹² Mütevatir hadisin her iki türünün de kesin ve yakini bilgi ifade ettiğine dair muhaddisler ittifak halindedirler. Mütevatir hadislerin kesin ve yakini bilgi ifade etmesi sebebiyle, bu tür hadislerin inkârının Rasulullah'ı inkâr anlamına geleceği söylenmiş ve inkâr edenin kâfir olacağına hükmedilmiştir.⁹³

Bilginin kaynaklarını duyular, doğru haber ve akıl olarak üçe ayıran kelamcılar,⁹⁴ mütevatir haberi de doğru haber kapsamında değerlendirmişlerdir. Kelamcılar da hadisçiler gibi mütevatir haberin kesin ve zaruri bilgi ifade ettiğini söylemektedirler.⁹⁵ Kelamcılar, inanç meselerini temellendirirken mütevatir haberi kullanırlar. Mütevatir olmayan haberler ise onlara göre kesin delil olarak

⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisanü'l-arab*, Kahire 2003, VIII, 208.

⁸⁹ el-Cürcânî, *et-Ta'rifat*, s. 102; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 41, es-Salih, a.g.e., s. 146; Mahmud Tahhan, *Teysiru mustalahi'l-hadis*, Riyad 1996, s. 19; Çakan, a.g.e., s. 91.

⁹⁰ Zekiyyüddin Şaban, *İlmü usuli'l-fikhi'l-islami*, İstanbul ts., s. 59.

⁹¹ es-Salih, a.g.e., s. 148, Çakan, a.g.e., s. 92; H. Yunus Apaydın, *DİA*, "Mütevatir", XXXII, 209.

⁹² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 43; es-Salih, a.g.e., s. 149, 151 ; Çakan, a.g.e., s. 92; H. Yunus Apaydın, *DİA*, "Mütevatir", XXXII, 209.

⁹³ İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlmî Kelam*, Ankara 2013, s. 32; Şaban, a.g.e., s. 61; Çakan, a.g.e., s. 93.

⁹⁴ Ebu'l-Muin en-Nesefî, *Kitabü't-temhid li kavaidi't-tevhid*, thk: Habibullah Hasan Ahmed, Kahire 1986, s. 119; Sadeddin et-Teftâzânî, *Şerhu'l-akaid* (Kesteli haşiyesiyle birlikte), İstanbul ts., s. 29; Nureddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdî Akaidi*, trc: Bekir Topaloğlu, Ankara 2005, s. 55.

⁹⁵ et-Teftâzânî, a.g.e., s. 3; es-Sabuni, a.g.e., s. 55; İzmirli, *Yeni İlmî Kelam*, s. 56; en-Nesefî, a.g.e., s. 120.

kullanılamazlar.⁹⁶

B- AHAD HABER

Mütevâtir haber şartlarını taşımayan haberlere “haber-i vahid” ya da “haber- i ahad” denir.⁹⁷ Haber-i vahidin yaygın tanımı bu olmakla beraber, ünlü kelimci Seyyid Şerif Cürçânî haber-i vahidi bir, iki ya da daha çok kişinin yapmış oldukları rivayet olup, meşhur veya mütevâtir hadis seviyesine ulaşmayan hadis olarak tarif eder.⁹⁸ Hanefî usûl âlimlerinden Nizamü’ d-din eş-Şaşî (ö.325/937) ise haber-i vahidi biraz farklı tarif eder. O’na göre haber-i vahid, bir kişinin bir kişiden veya bir kişinin bir topluluktan ya da bir topluluğun bir kişiden rivayet ettiği haberdur.⁹⁹ Bazı hadisçiler hadis kitaplarındaki hadislerin tamamına yakınının haber-i vahid türünden hadisler olduğu söylemektedir.¹⁰⁰

Haber-i vahidin itikadi meselerde delil olarak kullanılıp kullanılmayacağı meselesi âlimler arasında ihtilafli bir konudur. İbn Hazm (ö. 456/1072), sika bir ravinin yaptığı rivayetin kabulü konusunda hicri 100. yıla kadar icma olduğunu, Mutezile kelimcilerinin bu icmaya muhalefet ederek oluşan bu icmayı bozduklarını söyler.¹⁰¹ Tartışmanın temelinde haber-i vahidin kesin bilgi değil, zanni bilgi ifade etmesi¹⁰² yatmaktadır. Kelamcıların mütevâtir haberi bilgi kaynağı olarak kabul etmeleri ise, mütevâtir haberin kesin bilgi ifade etmesi sebebiyledir.

Âlimler, haber-i vahidlerin bilgi ifade edip etmemesi noktasında üç ayrılmışlardır: Bazıları mutlak olarak bilgi ifade etmediğini, bazıları mutlak olarak bilgi ifade ettiğini, bazıları ise bir takım şartları taşıması kaydıyla bilgi ifade ettiğini kabul etmişlerdir. Biz, her üç görüşe de yer vererek meseleyi kısaca izah

---

⁹⁶ İlyas Çelebi, *İslam İnancında Gayb Alemi*, İstanbul 2007, s. 74; İzmirli, *Yeni İlmi Kelam*, s. 56; Gölcük, a.g.e., s. 99.

⁹⁷ Molla Aliyyü’l-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti’l-fiker*, thk: Muhmmmed Nezzar vd., Beyrut ts., s. 209; Tahhan, a.g.e., s. 22; Talat Koçyiğit, *Hadis Usulü*, Ankara 2013, s. 21.

⁹⁸ el-Cürçânî, a.g.e., 101.

⁹⁹ Nizamü’ d-din eş- Şaşî, *Usûlü’ş-Şaşî*, Pakistan 2014, s. 183.

¹⁰⁰ Çakan, a.g.e., s. 94.

¹⁰¹ Zekiyyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, trc: İbrahim Kafi Dönmez, Ankara 2007, s. 85.

¹⁰² Abdülkerim Zeydan, *el-Veciz fi usuli’l-fikh*, Beyrut 2006, s. 134; Ubeydullah el-Es’adi, *el-Mucez fi usuli’l-fikh*, Kahire 2010, s. 215; el-Karî, a.g.e., s. 209; Koçyiğit, a.g.e., s. 22.

etmeye çalışacağız.

1) Haber-i vahidin mutlak olarak bilgi ifade etmediğini söyleyenler

Âlimlerin çoğu haber-i vahidin ilim ifade etmediği görüşündedirler. Ebu Hanife, Şafi, İmam Malik, Gazali, Pezdevi (ö. 482/1089), İsnevi (ö. 772/1370), Serahsi (ö. 483/1090), İbn Teymiyye (ö. 622/1225) ve Desüki (ö. 1230/1815)¹⁰³ gibi âlimler, haber-i vahidin ilim ifade etmediğini söyleyen âlimler arasında yer alır. İbn Hazm, Hanefilerin,¹⁰⁴ Şafilerin ve Malikilerin çoğunluğu ile Mutezile'ye ve Hariciler'e göre haber-i vahidin zan ifade ettiğini söyler.¹⁰⁵ Çağdaş âlimlerden Abdülkerim Zeydan, ahad haberlerin cumhura göre zan ifade ettiğini söyler.¹⁰⁶ Ünlü kalamcı Fahrüddin er-Râzî (ö. 606/1209) de ahad haberlerin zan ifade ettiğini, Allah'ın ve sıfatlarının bilinmesinde bu haberlere tutunmanın caiz olmadığını söyler.¹⁰⁷

Haber-i vahidin mutlak olarak bilgi ifade etmediğini söyleyen kalamcılar bu konudaki yaklaşımlarını haberi rivayet eden ravilerin hataya düşmekten korunmuş olmamaları gibi bazı delillere dayandırır. Ayrıca onlar, Kur'an'daki "zan"dan bahseden bazı ayetleri de¹⁰⁸ delil olarak gösterirler.¹⁰⁹

¹⁰³ el-Karadâvî, a.g.e., s. 148, 149; Şemsüddin ed- ed-Desûkî, *Haşiyetü'd- Desûkî ala şerhi'l-kebir*, Kahire, ts., III, 91; Koçkuzu, a.g.e., s. 139; Aydın, a.g.e.,s. 90.

¹⁰⁴ Hanefilere göre haber-i vahid kesin ilim ifade etmez, ancak onunla amel etmek gerekir. Bu sebeple Onlar haber-i vahidle sabit olan hükme vacip diyerek farzdan bir derece aşağıda olduğunu ifade etmişlerdir. Bkz. İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı Ve Hanefi Mezhebinin Hadis Anlayışı*, Ankara 2012, s. 154.

¹⁰⁵ İbn Hazm, *el-İhkam fî usuli'l-ahkâm*, thk: Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut 1983, I, 119 Ayrıca bkz. Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, Ankara 2010, s. 183.

¹⁰⁶ Zeydan, a.g.e., s. 134.

¹⁰⁷ Fahrüddin er-Râzî, *Esasü't-takdis*, thk: Ahmed Hicazi es-Sakka, Kahire 1986, s. 215; Fahrüddin er-Râzî, *el-Metalibü'l-aliye mine'l-ilmî'l-ilahi*, thk: Ahmed Hicazi es-Sakka, Beyrut 1987, IX, 215.

¹⁰⁸ Onların çoğu zandan başka bir şeye uymaz. Şüphesiz zan, haktan (ilimden) hiçbir şeyin yerini tutmaz. Allah onların yapmakta olduklarını pekiyi bilendir. (Yunus10/36), Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki: "Eğer Allah dileseydi, biz de ortak koşmazdık, babalarımız da. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık." Onlardan öncekiler de (peygamberlerini) böyle yalanlamışlardı da sonunda azabımızı tattmışlardı. De ki: "Sizin (iddialarınızı ispat edecek) bir bilginiz var mı ki onu bize gösteresiniz? Siz ancak kuruntuya uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz." (En'am 6/148), Ve «Allah elçisi Meryem oğlu İsa'yı öldürdük» demeleri yüzünden (onları lanetledik). Hâlbuki onu ne öldürdüler, ne de astılar; fakat (öldürdükleri) onlara İsa gibi gösterildi. Onun hakkında ihtilâfa düşenler bundan dolayı tam bir kararsızlık içindedirler; bu hususta zanna uymak dışında hiçbir (sağlam) bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmediler. (Nisa 4/157)

¹⁰⁹ er-Râzî, a.g.e., s. 215 Râzî, inanca dair konularda zanlarına uydukları için Kur'an'ın müşrikleri kinamakta olduğunu söyler ve şu ayetleri zikreder: "Hâlbuki onların bu hususta hiç bilgileri

Çağdaş âlimlerden Yusuf el-Karadâvi, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi konusunda Allah'ın: "Bu hususta zanna uymak dışında hiçbir sağlam bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmediler" (Nisa, 4/157) ayetini delil getirerek bu ve benzeri ayetlere göre Allah'ın yakini bilgi istenen bir konuda zanlarına uydukları için müşrikleri ve Ehl-i kitabı kınadığını söyler. O, kınanmış olan zan konusunda yalnızca müslümanlara müsamahada bulunulamayacağını ifade eder.¹¹⁰ O, bu görüşüyle haber-i vahidlerin zan ifade etmeleri gerekçesiyle, yakini bilgi istenen kelami konularda delil olarak kullanılamayacağı görüşündedir.

2) Haber-i vahidin mutlak olarak bilgi ifade ettiğini söyleyenler

Bazı âlimler, haber-i vahidin mutlak olarak ilim ifade ettiği görüşündedirler. İbn Hazm, Ebu Süleyman el-Karabisi (ö. 248/862) ve Haris el-Muhasibi (ö. 243/857) gibi bazı âlimlerin, haber-i vahidin ilim ifade ettiğine dair görüşlerini rivayet eder. O, kendisinin de bu âlimlerle aynı görüşte olduğunu ifade eder.¹¹¹ İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350) de haber-i vahidin ilim ifade ettiği görüşündedir.¹¹² Abdülkerim Zeydan, Zahirilere ve bazı ehl-i hadise göre de haber-i vahidin ilim ifade ettiğini söylemektedir.¹¹³ Görüldüğü gibi bazı âlimler haber-i vahidin ilim ifade ettiğini kabul etmektedir. Onlar haber-i vahidin ilim ifade etmesi noktasında ameli ve itikadi ayrımı yapmamış, bunların her ikisinde de haber-i vahidin ilim ifade edeceğini savunmuşlardır. Dolayısıyla bu âlimlere göre haber-i vahid sahih yolla geldikten sonra itikadi konularda da delil olarak kullanılabilir. Son dönem Osmanlı âlimlerinden ve son Şeyhülislam vekili Muhammed Zahid el-Kevseri (ö.1952) de haber-i vahidin itikadi konularda delil olarak kullanılabileceğini ifade eder.¹¹⁴

---

yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Zan ise hiç şüphesiz hakikat bakımından bir şey ifade etmez." (Necm, 53/28) ve "Onların çoğu zandan başka bir şeye uymaz. Şüphesiz zan, haktan (ilimden) hiçbir şeyin yerini tutmaz. Allah onların yapmakta olduklarını pekiyi bilendir." (Yunus, 10/36) gibi ayetlerde müşrikler, zanna uymaları sebebiyle kınanmışlardır.

¹¹⁰ Karadâvi, a.g.e., s. 147.

¹¹¹ İbn Hazm, a.g.e., I, 119 Ayrıca bkz. Koçkuzu, a.g.e., s. 108.

¹¹² İbnü'l - Mevsili, *Muhtasarü's- savaiki'l- mürsele ale'l-Cehmiyye ve 'l-Muattile*, thk: Seyyid İbrahim, Kahire 2001, 568.

¹¹³ Zeydan, a.g.e., s. 134.

¹¹⁴ Mehmet Özşenel, İtikadi Konularda Haber-i Vahidin Delil Olma Meselesi Ve Kevseri'nin Konuya Bakışı, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, s. 169 (c. 19, s. 37, 2014/2).

3) Haber-i vahidin bir takım şartlarla bilgi ifade ettiğini söyleyenler

Âlimlerden bazıları da sadece mütevatir haberin bilgi ifade edeceğini kabul etmekle beraber, bir takım özellikleri taşıyan haber-i vahidin ilim ifade edebileceğini söylemişlerdir. İbn Hacer bu âlimlerden biridir. O, ilim ifade etmenin tevatüre has olduğunu, fakat bir takım karineler taşıyan haber-i vahidin bu karineleri taşımayan haber-i vahide tercih edilmesi gerektiğini söyler. Bu karineler şunlardır:

a) Buhârî ve Müslim'in sahihlerinde yer alıpta tevatür derecesine ulaşmamak,

b) Değişik yollarla gelen ve kendisinde illet¹¹⁵ ve ravi zayıflığı olmayan meşhur¹¹⁶ hadis olmak,

c) Hafız olan hadis imamlarından müselsel¹¹⁷ olarak gelmiş olmak ve garip¹¹⁸ olmamak.¹¹⁹

İbnü's-Salah, Nevevî (ö. 676/1277), İbn Teymiyye, Süyutî (ö. 911/1505), Amidî (ö. 631/1233) gibi âlimler de yukarıdaki şartlara benzer bazı şartları taşıyan haber-i vahidin ilim ifade edeceğini söylerler.¹²⁰

II- KADER İNANCININ TEMELLENDİRİLMESİNDE HADİS

Kader konusu kelim ilminin üzerinde en çok durduğu konulardan biridir. Kaynakları incelediğimizde kaza ve kader inancının ispat edilmesinde kelim ve akaid âlimlerinin, Kur'an ayetlerinin yanı sıra hadisleri de kullandıklarını da görmekteyiz. Biz, öncelikle kelamcılara göre kaza ve kaderin anlamlarına değinip,

¹¹⁵ Mürsel veya munkatî hadisi mevsul olarak rivayet etmek yahut bir hadisi bir başka hadis içine katmak, mevsul olanı mürsel, merfu olanı mevkuף olarak rivayet, sika yerine zayıf ravi zikretmek gibi. Bkz. Ayhan Tekineş, *DİA*, "İlelü'l-hadis", XXII, 84, Çakan, a.g.e., s. 121.

¹¹⁶ Tevatür şartlarını taşımayan topluluğun naklettiği ve her nesilde ravisi ikiden aşağı olmayan hadistir. Bkz. Çakan, a.g.e., s. 95 H. Yunus Apaydın, *DİA*, "Meşhur", XXIX, 368.

¹¹⁷ İsnadındaki bütün ricalin, bazen ravilerin, bazen de rivayetin belirli bir hal ve sıfatını takip ettikleri hadislerle verilmiş bir isimdir. Bkz. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 228, Mehmet Efendioğlu, *DİA*, "Müselsel", XXXII, 85.

¹¹⁸ Metin veya isnad yönünden tek kalmış yahut benzeri başka raviler tarafından rivayet edilmemiş hadise denilir. Bkz. Salahattin Polat, *DİA*, "Garib", XII, 375, Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 26

¹¹⁹ İbn Hacer, a.g.e., s. 55.

¹²⁰ Karadâvî, a.g.e., s. 150, Aydın, a.g.e., s. 89.

sonrasında ise kaza ve kader konusunda kelam ve akaid âlimlerinin kullandıkları hadislere dair örnekler vereceğiz.

İmam Mâtürîdî (ö. 333/944), kaza kelimesinin bildirme, haber verme, bir şeye hükmetme ve uygun olan sonucu belirleme gibi anlamlara geldiğini ifade eder. O, kaza kelimesinin bu anlamlarını verdikten sonra kazayı “her şeyin yaratılışına en uygun olacak şekilde var olmasını sağlamaktır” şeklinde tarif eder. O, kader kelimesinin ise iki anlama geldiğini söyler: a) Bir şeyi hayır-şer, hüsün-kubuh, hikmet-sefeh açısından bulunduğu konuma uygun kılmak. b) Her şeyin var olacağı zamanı, mekânı, hak ya da batıl oluşunu, sevap ve cezadan o şeyin payına düşeni açıklamak.¹²¹ Bu bilgiler ışığında Mâtürîdî’ye göre “kader bilmek, takdir ve tesbit etmek, kaza ise bu bilgi ve takdire göre yaratmaktır” diyebiliriz. Ünlü Mâtürîdî kelamcısı Ebû'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115)’nin kaza ve kader tanımı Mâtürîdî’nin kaza ve kader tanımıyla neredeyse aynıdır.¹²² Mâtürîdîlerin kaza ve kader tarifleri genelde bu şekildedir.¹²³

Eş’arilere göre ise kader; kazâya uygun olarak mümkün olan varlıkların birer birer yokluktan varlığa çıkmalarıdır. Kaza ise; mevcut olan şeylerde ezelden ebede kadar, onlar hakkında meydana gelecek olan durumlara dair Allah’ın küllî hükmünden ibarettir.¹²⁴ Buna göre Mâtürîdîlerin kader dediklerine Eş’ariler kaza, kaza dediklerine ise Onlar kader demektedirler.

Teftâzânî, kaza ve kaderin yaratma ve takdir anlamında olduğunu söyleyerek “Böylece onları, iki günde yedi gök olarak yarattı ve her göğe kendi işini bildirdi. En yakın göğü kandillerle süsledik ve onu koruduk. İşte bu, mutlak güç sahibi ve hakkıyla bilen Allah’ın takdiridir.” (Fussilet 41/12) ve “O, yeryüzüne sabit dağlar yerleştirdi. Orada bereketler yarattı ve orada tam dört günde isteyenler için fark gözetmeden gıdalar takdir etti.” (Fussilet 41/10) ayetlerinde, kaza ve kaderin bu manalarda kullanıldığını ifade eder. Ayrıca O,

¹²¹ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Kitabu't-tevhid*, thk: Bekir Topaloğlu- Muhammed Aruçi, Beyrut 2007, s. 395, 396.

¹²² Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Tebsiratü'l-edille fi usûli'd-din*, thk: Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, Ankara 2003, s. 210, 211.

¹²³ Düzgün vd., a.g.e., s. 411; Gölcük vd., s. 285.

¹²⁴ el-Cürcânî, *et-Tarifât*, s. 146, 149 Kaza ve kaderin farklı tanımları için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, *DİA*, “Kader,” XXIV, 58.

kaza ve kaderin bazen icab (emir) ve ilzam (zorunluluk) manasında kullanıldığını da söyler ve “Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya babaya iyi davranmanızı emretti.” (İsra 17/23) ve “Aranızda ölümü takdir eden biziz. Ve biz, önüne geçilebileceklerden değiliz.” (Vakıa 56/60) ayetlerinde kaza ve kaderin bu manalarda kullanıldığını söyler. O, kaza ve kaderin bazen de bildirme ve açıklama manasında kullanıldığını söyler ve “Biz, Kitap'ta İsrailoğullarına: Sizler, yeryüzünde iki defa fesat çıkaracaksınız ve azgınlık derecesinde bir kibre kapılacaksınız, diye bildirdik.” (İsra 17/4) ve “Bunun üzerine onu ve ailesini kurtardık. Yalnız karısı müstesna; onun geride (azaba uğrayanların içinde) kalmasını takdir ettik. (Neml 27/57) ayetlerinde kaza ve kaderin bu manalarda kullanıldığını söyler.¹²⁵

Kelam ve akaid âlimleri kader konusunu tespit ederken çok sayıda hadise yer vermişlerdir. Bu hadislerden bazıları şunlardır:

1) Hz. Ali'den rivayetle peygamberimiz şöyle buyurmuştur: Bir kul şu dört şeye inanmadıkça iman etmiş olmaz: a) Allah'tan başka ilah olmadığına şahadet etmedikçe, b) Benim Allah'ın hak ile gönderdiği rasulü olduğuma inanmadıkça, c) Öldükten sonra dirilmeye inanmadıkça, d) Kadere inanmadıkça (iman etmiş olmaz).¹²⁶

Râzî, bu hadiste sıralanan iman maddelerinin Bakara süresindeki sıralamaya uygun olduğunu ifade eder. O, hadiste zikredilen birinci maddenin “Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz ki, korunmuş olabilesiniz” (Bakara 2/21) ayetiyle, ikinci maddenin “Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sûre getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah'tan gayri şahitlerinizi (yardımcılarınızı) da çağırın” (Bakara 2/23) ayetiyle, üçüncü maddenin “İman edip salih ameller işleyenlere, kendileri için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilisinde, “Bu (tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!” diyecekler. Hâlbuki bu rızık onlara (dünyadakine) benzer olarak verilmiştir. Onlar için orada tertemiz eşler de vardır.

¹²⁵ et-Teftezani, *Şerhu'l-makasid*, IV, 265.

¹²⁶ Ebû Davud et-Tayâlisî, *Müsned*, I, 103 (hadis no:108).

Onlar orada ebedî kalacaklardır” (Bakara 2/25) ayetiyle ve dördüncü maddenin de “Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez. İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. Küfre saplananlar ise, “Allah, örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?” derler. (Allah) onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fasıkları saptırır” (Bakara 2/26) ayetiyle uyum halinde olduğunu ifade eder. O, hadiste kader ile kastedilenin, hayrıyla ve şerriyle kader olduğunu da ifade eder.¹²⁷ O, bu hadise göre kadere inanmanın imanın gereklerinden biri olduğunu da söyler.¹²⁸ Râzî burada “hadisi Kur’an’a arz metodu” kullanmıştır. O, kadere imanı pek çok Ehl-i sünnet âlimi gibi imanın rükünlerinden biri olarak görmektedir. Râzî bu yorumlarıyla insanın fiillerinde ilahi iradeyi yok sayan Kaderiyye’yi de reddetmiş olmaktadır.

Teftâzânî de kulun fiilinin Allah’ın kudretiyle meydana geldiğine dair delil olarak bu hadise yer verir. O, âlemde meydana gelen her şeyin Allah’ın takdiri ve dilemesiyle olduğunu ifade eder ve buna delalet eden hadislerin mana yönünden tevatür seviyesinde olduğunu söyler. O, bu tür hadislerin ahad haber olsalar da, âlemde olan şeylerin Allah’ın takdiri ve dilemesiyle olduğuna dair bu hadislerin manevi tevatür oluşturduklarını ifade eder.¹²⁹ Teftâzânî’nin yorumları Ehl-i sünnetin kader anlayışıyla uyum halindedir. O, bu yorumlarıyla insanın fiillerini kendisinin yarattığını söyleyen Mutezile’nin görüşlerini de reddetmiş olmaktadır.

2) İbni Mes’ud demiştir ki: Rasulullah (ki, sözünde, işinde doğru ve vahiyle doğruluğu tasdik olandır) bize şöyle buyurdu: Sizden birinin yaratılışı, annesinin karnında kırk gün nutfe olarak toplanır. Sonra bu kadar müddet alaka olur. Sonra bu kadar müddette mudga olur. Sonra Allah bir meleği dört kelimeyle gönderir: (Bu melek) rızkını, ecelini, amelini, şaki veya said olacağını yazar, sonra ona ruh üflenir. Kendinden başka ilah olmayan zâta yemin olsun ki, sizden biri, (hayatı boyunca) cennet ehlinin ameliyle amel eder. Öyle ki, kendisiyle cennet arasında bir zirâlık mesafe kaldığı zaman yazısı ona galebe çalar ve

¹²⁷ er-Râzî, *el-Metalibu’l-aliye mine’l-ilmi’l-ilahi*, IX, 219.

¹²⁸ er-Râzî, *el-Metalibu’l-aliye mine’l-ilmi’l-ilahi*, IX, 222.

¹²⁹ et-Teftezani, *Şerhu’l-makasid*, IV, 246.

cehennem ehlinin ameliyle amel ederek cehenneme girer. Aynı şekilde sizden biri (hayatı boyunca) cehennem ehlinin amelini işler. Kendisiyle cehennem arasında bir ziralık mesafe kalınca yazısı ona galebe çalar ve cennet ehlinin amelini işleyerek cennete girer.¹³⁰

Râzî bu hadise göre, Allah'ın bir kul hakkında şaki olmasını istediğinde o kulun said olmasının imkânsız olacağını söyler. Aksi takdirde doğru bir haber olan bu hadisin yalana, Allah'ın ilminin de bilgisizliğe dönüşeceğini ifade eder. O, bunların tamamının imkânsız olduğunu söyler. Ayrıca O, hadiste geçen “sizden biri, (hayatı boyunca) cennet ehlinin ameliyle amel eder. Öyle ki, kendisiyle cennet arasında bir zirâlık mesafe kaldığı zaman yazısı ona galebe çalar ve cehennem ehlinin ameliyle amel ederek cehenneme girer. Aynı şekilde sizden biri (hayatı boyunca) cehennem ehlinin amelini işler. Kendisiyle cehennem arasında bir ziralık mesafe kalınca yazısı ona galebe çalar ve cennet ehlinin amelini işleyerek cennete girer” cümlelerine dayanarak kulda, Allah'ın hükmü ve ilminin aksine bir kudret bulunmadığını da ifade eder. O, bu hadise dayanarak fiillerinin yaratıcısı olarak kulun kendisini gören Mutezile'nin bu görüşünün de batıl olduğunu söyler. Râzî, bu hadisin haber-i vahid olduğunu söyler ve bu konuda haber-i vahidle delil getirmenin doğru olmadığını ifade eder. Fakat O, bu haber-i vahidi aklın da tekid ettiğini söyler. O, inkâr üzere olan bir adamın sonra mümin olmasına ve tekrar bu adamın inkâra dönmesini akli delil olarak gösterir.¹³¹ Râzî hadise Allah'ın ilmi bağlamında yaklaşmış ve bu bağlamda her şeyin O'nun ilmine ve takdirine göre olduğunu ifade etmiştir.

Hanefî âlimlerinden ve Tahavi şarihlerinden Ekmelüddîn el-Bâbertî (ö. 786/1384) de bu hadisi kader konusunun ispatın hususunda delil olarak zikretmiştir. O, herkesin kader ile yaratılmış olan şeye erişeceğine dair delil olarak bu hadisi kullanmıştır.¹³² Bâbertî bu yorumuyla Kaderiyye'yi reddetmiş olmaktadır. Çünkü Onlar kulun fiillerini ilahi iradeden bağımsız olarak meydana getirdiğini söylemektedirler.

¹³⁰ Buhârî, Bed'ül-halk 6; Müslim, Kader 1.

¹³¹ er-Râzî, *el-Metalibu'l-aliye mine'l-ilmî'l-ilahi*, IX, 223.

¹³² Ekmelüddîn el-Bâbertî, *Şerhu'l-akideti'Tahaviyye*, thk: Abdü's-selam Şennar, Dimeşk: 2009, s. 79.

3) Hz. Ali (r.a.) şöyle rivayet etmiştir: Baki' mezarlığında bir cenazede idik. Allah Resulü yanımıza gelip oturdu, biz de etrafına oturduk. Beraberinde bir asa vardı. Allah Resulü başını eğdi. Elindeki asayla yeri çizmeye başladı. Sonra: Sizden hiçbir yaratılmış hiç bir nefis yoktur ki, muhakkak ki Allah onun Cennet veya Cehennem'deki yerini ve bedbaht veya bahtiyar olacağını yazmış olmasın! buyurdu. Bunun üzerine bir kimse: Ey Allah'ın Resulü! Öyle ise bizler yazımız üzerine durup amel işlemeyi terk mi edelim? dedi. Allah Resulü: "Hayır! Amel işlemeye devam edin, her şey kolaylaştırılmıştır. Saadet ehlinde olan kimseye saadet ehlinin ameli, şekavet ehlinde olan kimseye ise şekavet ehlinin ameli kolay kılınacaktır" buyurdu. Sonra Allah'ın Resulü şu ayetleri okudu: "Bundan sonra kim (elinde bulunandan) verir ve sakınırsa, en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolaya hazırlarız. Ama kim cimrilik eder, kendisini müstağni görür ve en güzeli yalan sayarsa biz de onu en güç olana hazırlarız. (Leyl 92/5-10)¹³³

Râzî bu hadisin izahının da bir önceki hadis gibi olduğunu söyler. O, farklı olarak insanda bir şeyi işlemeye sevk eden şeyin, o şeyi işlemeyi gerektireceğini düşünür. O, bu bağlamda şekavet ehlini günaha sevk eden şeyin günah işlemeye, saadet ehlini sevaba sevk eden şeyin de sevap işlemeye götüreceğini ifade eder. O, bunun sonucunda da her fiilin ahirette bir karşılığının olacağını söyler. Râzî, bu görüşüne dayanarak terk edilen bir fiilin ahirette karşılığının olamayacağı gerekçesiyle hadiste ifade edilen amel işlemenin terk edilemeyeceğini de söyler.¹³⁴

4) Tavus el-Yemani şöyle demiştir: Rasulullah'ın ashabından bir takım insanlara yetiştim. Onlar: "Her şey kader ilemdir" diyorlardı. Abdullah b. Amr'ın da şöyle dediğini işittim: Rasulullah: Her şey kader ilemdir. Hatta acizlik ile zekâ bile buyurdu.¹³⁵

Râzî, bu hadisin aklen kaderi ispat ettiğini iddia eder. Buna göre Allah'ın dışındaki her şey mümkün şeylerdir ve bunların hepsi de muhtaç şeylerdir. Onların bu muhtaç olma yönleri fiilleri, halleri ve ahlakları gibi konular

¹³³ Ma'mer b. Râşid, *el-Cami'*, XI, 115 Benzer bir rivayet için bkz. Buhârî, Tefsir 355.

¹³⁴ er-Râzî, *el-Metalibu'l-aliye mine'l-ilmî'l-ilahî*, IX, 226.

¹³⁵ Müslim, İman 18.

hakkındadır. Râzî bu deliliyle, bunların hepsini takdir edenin Allah olduğu görüşündedir.¹³⁶

Teftâznî de insan fiilinin Allah'ın kudretiyle meydana geldiğine dair delil olarak bu hadise yer verir. O, âlemde var olan her şeyin Allah'ın takdiri ve dilemesiyle olduğunu ifade ederek delil bağlamında da bu hadise de yer verir.¹³⁷

5) Hz. Cabir şöyle rivayet etmiştir: Suraka b. Malik Rasulullah'a gelerek şöyle dedi: "Ey Allah'ın Rasulü! Şimdi yaratılmışız gibi bize dinimizi açıkla. Şimdi (yapmakta olduğumuz) ameller neye göredir? Kalemlerin kurduğu, miktarların kesinleştiği (kaderin tespit edip belirlediği) bir çizgide mi cereyan etmektedir, yoksa gelecekte (Allah'ın yapacağı değerlendirmeye göre) mi şekillenecektir?" Hz. Peygamber (sav) şöyle cevap verdi : "Hayır (geleceğe ait değil). Bilakis, kalemlerin kurduğu, miktarların kesinleştiği/kaderin tespit edip belirlediği bir çizgide cereyan etmektedir." Suraka: "O halde yaptığımız ameller neye yarar?" diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav): "Amel işleyin! Herkes yaratıldığı şeye erecektir. Herkes, (kendisine yazılan) ameliyle amel edecektir." buyurdu.¹³⁸

Râzî, kulun saadet ve şekavete götürecek amelleri işlemesi sonucunda, kula saadet ve şekaveti takdir edenin Allah olduğuna dair bu hadisin bir delil olduğunu ifade eder.¹³⁹ Dolayısıyla kul özgür olarak fiillerini işler. Çünkü Allah'ın adaleti bunu gerektirir. Bu bağlamda Râzî kulun iradesi olmadığını ve fiillerini mecburi olarak işlediğini söyleyen Cebriyye'yi de reddetmiş olmaktadır.

6) Ebu Hüreyre'den rivayetle Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: Hiç şüphe yok ki, Allah, Âdemoğlunun zinadan nasibini yazmıştır. Bu yazılan ona mutlaka erişecektir. Gözlerin zinası bakmak, kulakların zinası dinlemek, dilin zinası konuşmaktır. Nefs ise temenni ve arzu duyar. Tenasül uzvu ise bunu tasdik

¹³⁶ er-Râzî, *el-Metalibu'l-aliye mine'l-ilmî'l-ilahî*, IX, 227.

¹³⁷ et-Teftezani, *Şerhu'l-makasîd*, IV, 246.

¹³⁸ Müslim, Kader 78.

¹³⁹ er-Râzî, *el-Metalibu'l-aliye mine'l-ilmî'l-ilahî*, IX, 228.

eder veya yalanlar.¹⁴⁰

Râzî, Allah'ın olacağını bilip haber verdiği ve kitapta yazdığı bir şeyin, mutlaka olması gerektiğini, aksi takdirde Allah'ın bu bilgisinin bilgisizliğe ve yalana dönüşeceğine dair bu hadiste bir delil olduğunu söyler. Müfessir ve Eş'arî kelamcısı Kadı Beydâvî (ö. 685/1286) de Allah'ın ilmi bağlamında Râzî'nin görüşlerine benzer şeyler söyler. O, Allah'ın hayır, şer, iman ve küfür gibi her şeyi murad ettiğini söyler. O, bunların tamamını Allah'ın yarattığını söyler. O, Allah'ın küfür üzere öleceğini bildiği kişinin iman etmesinin mümkün olmadığını, aksi takdirde O'nun bu ilminin cehalete dönüşeceğini ifade eder.¹⁴¹ Râzî, hadiste geçen "bu yazılan ona mutlaka erişecektir" ifadesini bu yazılan fiil mutlaka ondan sadır olacaktır şeklinde yorumlar. O, bu yorumuyla ilahi kaderden bağımsız olarak, kulların işlediği fiilleri kendilerinin yaptığını söyleyen Kaderiyye'nin sözünün de batıl olduğunu söyler.¹⁴² Râzî bu hadisi Ehl-i sünnetin kader inancını desteklemede ve Kaderiyye'yi reddetme bağlamında yorumlamıştır.

7) Müslim İbnü Yesar el Cühenî şöyle rivayet etmiştir: Hz. Ömer (r.a.)'e "Hani Rabbin Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Evet" demişlerdi" (A'raf, 7/172 âyetinden soruldu. Hz. Ömer (r.a.) şu cevabı verdi: "Bu ayet Rasûlüllah'a da sorulmuştu. O, şöyle açıkladı: "Allah, Âdem'i yarattı. Sonra sağ eliyle O'nun sırtını meshedip ondan bir zürriyet çıkardı ve: "Bunları cennet için yarattım, bunlar cennet ehlinin amelikle amel ederler" dedi. Rabb Teâla, ikinci defa O'nun sırtını okşadı, ondan bir nesil daha çıkardı ve: "Bunları da cehennem için yarattım, bunlar da cehennem ehlinin amelini işleyecekler" dedi. Cemaattan bir adam: "Ey Allahın rasulü! (Kaderimiz ezelden yazılmış ise) niye amel ediyoruz? diye sordu. Rasûlüllah şu açıklamayı yaptı: "Allah bir kişiyi cennet ehli olarak yaratmışsa onu cennet ehlinin amelinde çalıştırır. Öyle ki cennetliklerin bir ameli üzere ölür ve Allah da onu cennetine koyar. Aksine bir kulu da cehennem ehli olarak yaratmışsa, onu da

¹⁴⁰ Buhârî, İsti'zan 12.

¹⁴¹ Nâsirüddîn el-Beydâvî, *Tavaliu'l-envar min metalii'l-enzar*, thk: Abbas Süleyman, Beyrut 1991 s. 201.

¹⁴² er-Râzî, *el-Metalibu'l-aliye mine'l-ilmi'l-ilahi*, IX, 229.

cehennemliklerin amelinde çalıştırır. Öyle ki, o da cehennemliklerin bir ameli üzere ölür, Allah da onu cehenneme koyar.”¹⁴³

Râzî, hadiste geçen “onu cennet ehlinin amelinde çalıştırır” ifadesini, Allah’ın kulda fiilleri işlemeye götüren sebepleri yaratması şeklinde yorumlar. O, bu hadiste, kulda bulunan kudretin tamamının, fiili işlemeye götüren sebeple birlikte olduğuna dair de delil olduğunu ifade eder. O, bu yorumuyla kudretin fiilden önce olduğunu savunan ve dolayısıyla da kulun fiillerini kendisinin yarattığını söyleyen Mutezile’ye de karşı çıkmaktadır.¹⁴⁴

8) Hz. Aişe şöyle rivayet etmiştir: Hz. Peygamber’e Ensar çocuklarından bir çocuğun cenazesi getirildi. Ben: "Ne mutlu ona! Cennet kuşlarından bir kuş oldu!" dedim. Hz. peygamber: “Nereden biliyorsun (böyle olduğunu)? Allah Cenneti ve Cehennem’i yarattı ve bunların ehlini de henüz babalarının sulbünde iken yarattı” buyurdu.¹⁴⁵

Râzî, bu hadiste geçen “Cenneti ve Cehennem’i yarattı ve bunların ehlini yarattı” ifadesini sonuçta Cennet ve Cehennem’e insanlar girecekler şeklinde izah eder. Bu iki yere girecek insanları da Allah yarattığı için böyle bir ifade kullanılmıştır. Râzî bu görüşüne “Nihayet Firavun ailesi onu yitik çocuk olarak (nehirden) aldı. O, sonunda kendileri için bir düşman ve bir tasa olacaktı. Şüphesiz Firavun ile Hâmân ve askerleri yanlış yolda idiler (Kasas, 28/8)” ayetini de delil olarak getirir.¹⁴⁶ Firavun Musa’yı saltanatını yıkması için nehirden alıp büyütmemişti. Fakat Musa Firavun’un saltanatını yıktığı için netice itibariyle O’na bir üzüntü kaynağı oldu. Râzî’nin “sonuçta Cennet ve Cehennem’e insanlar girecekler” ifadesi de bu şekilde anlaşılmalıdır. Yani Allah insanları yarattı fakat onlar yaptıkları işler sebebiyle neticede Cennet’e ve Cehennem’e gireceklerdir.

9) Abdullah b. Ömer babası Hz. Ömer'den şöyle nakletmiştir: "Bir gün Rasulullah 'ın yanında bulunduğumuz sırada âniden yanımıza, elbisesi bembeyaz, saç simsiyah birisi çıkageldi. Üzerinde yolculuk eseri görülüyor, bizden de

¹⁴³ Muvatta, Kader 2.

¹⁴⁴ er-Râzî, *el-Metalibu'l-aliye mine'l-ilmi'l-ilahi*, IX, 229.

¹⁴⁵ Müslim, Kader 30.

¹⁴⁶ er-Râzî, *el-Metalibu'l-aliye mine'l-ilmi'l-ilahi*, IX, 230.

kendisini kimse tanımıyordu. Peygamber' in yanına oturdu ve dizlerini onun dizlerine dayadı. Ellerini de uylukları üzerine koydu. Ve: "Ya Muhammed! Bana İslâm'ın ne olduğunu söyle" dedi. Rasulullah: "İslâm; Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın Rasulü olduğuna şehadet etmen, namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman ve gücün yeterse Beyt'i hac etmendir" buyurdu. O kişi: "Doğru söyledin" dedi. Babam dedi ki: "Biz buna hayret ettik. Zira hem soruyor, hem de tasdik ediyordu." O: "Bana imandan haber ver" dedi. Rasulullah Allah'a, Allah'ın meleklerine kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inanman, bir de kadere, hayrına ve şerrine inanmandır" buyurdu. O kişi yine: "Doğru söyledin" dedi. Bu sefer O: "Bana ihsandan haber ver" dedi. Rasulullah : " Allah'a O'nu görüyormuşsun gibi ibadet etmendir. Çünkü her ne kadar sen onu görmüyorsan da, o seni muhakkak görür" buyurdu. O kişi: "Bana kıyametten haber ver" dedi. Rasûlullah: "Bu meselede kendisine sorulan, sorandan daha çok bilgi sahibi değildir" buyurdular. "O halde bana alâmetlerinden haber ver" dedi. Peygamber: "Câriyenin kendi sahibesini doğurmasını ve yalın ayak, çıplak, yoksul koyun çobanlarının bina yapmakta birbirleriyle yarış ettiklerini görmendir" buyurdu. Babam dedi ki: Bundan sonra o kişi gitti. Ben bir süre bekledim. Sonunda Allah Rasulü bana: "Ya Ömer! O soru soran zatın kim olduğunu biliyor musun?" dedi. Ben: "Allah ve Rasûlü bilir" dedim. Rasulullah: "O, Cibrîl'di. Size dininizi öğretmeye gelmişti" buyurdular.¹⁴⁷

Ekmelüddîn el-Bâbertî, Ehl-i sünnet ve'l-cemaate göre, hayır veya şerre dair yaratılmış her şeyin Allah'ın iradesi, dilemesi ve kudretiyle olduğunu söyler ve bu hadisi delil olarak zikreder.¹⁴⁸ Hanefî âlimlerinden ve Mâtürîdî kelamcılarında Osman el-Ûşî (ö. 575/1179) de Bâbertî gibi hayrı ve şerri Allah'ın dilediğini ifade eder.¹⁴⁹

Bâkılânî de bu hadisi, Ehl-i sünnet ve'l-cemaatin sahip olduğu kader inancının doğru olduğuna dair bir delil olarak zikreder. O, bu hadise dayanarak peygamberlerin, meleklerin ve sahabenin icmasıyla bütün işlerin Allah'ın kaza ve

¹⁴⁷ Müslim, İman 1.

¹⁴⁸ el-Bâbertî, a.g.e., s. 50.

¹⁴⁹ Molla Aliyyü'l-Kârî, *Davû'l-meâlî şerhu bedi'l-emalî*, thk: Haldun Ali Zeynü'd-din, Dimeşk 2011, s. 22.

kaderiyle olduğunu ifade eder.¹⁵⁰ İmam-ı A'zam Ebu Hanife'de kulların tüm fiillerinin kendi kazançları olduğunu, bunları yaratanın ise Allah olduğunu söyler. O, bunların hepsinin de Allah'ın dilemesi, ilmi, kazası ve kaderiyle olduğunu ifade eder.¹⁵¹

10) Selman (r.a.)'dan rivayetle Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: Kaderi ancak dua çevirir. Ömrü ancak iyilikler arttırır.¹⁵²

Allame Ferhârî (ö. ?) kader çerçevesinde ömrün uzayıp uzamayacağına dair, Ehl-i sünnet ve Mutezile arasında geçen tartışmalar bağlamında bu hadisi kullanmıştır. O, Allah'ın ezeli ilmiyle bu kişinin iyilik işlediğinde ömrünün uzayacağını, işlemediğinde ise ömrünün uzamayacağını bildiğini ve buna göre de o kişiye ecelini takdir edip yazdığını ifade eder.¹⁵³

Âlemde meydana gelen her şeyin Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğunu savunan Ehl-i sünnet kelam ve akaid âlimleri, örneklerden de anlaşıldığı gibi kader konusunu ispat ederken pek çok ahad hadise de yer vermişlerdir. Onlar, bu hadisleri Ehl-i sünnetin kader inancını delillendirmede kullandıkları gibi, kader inancı konusunda yanlış bir inanca sahip olduklarını düşündükleri Ehl-i sünnet dışı mezheplere de cevap niteliğinde kullanmışlardır.

III- KELAM VE KADER

Bilindiği gibi müslümanların yabancı dinlerle karşılaşması, kelam ilminin ortaya çıkışındaki etkenlerin başında gelir.¹⁵⁴ Hulefa-i Raşidin döneminden sonra İslam coğrafyası hızlı bir şekilde genişlemiş, müslümanlar değişik din bilginleriyle tanışarak onlarla dini konularda tartışmış ve onlarla kültürel bir

¹⁵⁰ el- Bâkılânî, a.g.e., s.154.

¹⁵¹ Molla Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu kitabi'l-fikhi'l-ekber*, thk: Ali Muhammed Dendel, Beyrut 2007, s. 325.

¹⁵² Tirmizi, Kader 6.

¹⁵³ Abdü'l-Aziz el-Ferhârî, *en-Nibras şerhu şerhi'l-akaidi'n-neseftiyye*, thk: Okan Kadir Yılmaz, İstanbul, 2012, s. 409 Konu hakkında bilgi edinmek için bkz. Abdüllatif el Harputî, *Kelam İlmine Giriş*, trc: Fikret Karaman, İstanbul 2016, s. 194.

¹⁵⁴ M. Sait Özervarlı, *Kelamda Yenilik Arayışları*, İstanbul 2008, s. 15; Ali Arslan Aydın, *İslam İnançları Ve Felsefesi*, Ankara 1973, s. 48; Düzgün vd., a.g.e., s. 35.

etkileşim içine girmişlerdir.¹⁵⁵ Bu sebepten dolayı müslüman âlimler diğer din mensuplarının İslam'a yönelik saldırılarına cevap vermek durumunda kalmışlardır. Bu diğer din mensuplarının başında ise Hristiyanlar gelir. Onlar, Hz. İsa'nın uluhiyyetini ispatlamak için Kur'an'da Hz. İsa'dan Allah'ın kelimesi diye bahsedilmesini ve ilahi kelimelerin ezeli olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Yine onlar, halku'l-Kur'an ve zat-sıfat tartışmalarının başlamasında da etkili olmuşlardır.¹⁵⁶ Ayrıca henüz sahabe döneminde Hariciler ve Şia gibi itikadi ve siyasi gruplar da ortaya çıkmıştır.¹⁵⁷ Daha sonra, büyük günah, Allah'ın sıfatları ve irade hürriyeti gibi konularda tartışmalar başlamış ve bu tartışmalardaki konularına göre Kaderiyye, Cebriyye, Cehmiyye ve Mu'tezile gibi mezheplerden bahsedilmeye başlanmıştır.¹⁵⁸ Bu tartışmaların etkisiyle bazı mezhepler oluşmuşsa da hicri ikinci yüzyılın ikinci yarısına kadar itikada dair belirgin bir ekolleşme olmamıştır. Daha sonraki yüzyıllarda müslüman bilginler Yunan felsefesi ve Aristo mantığıyla tanışmışlardır. Bu gelişme İslam düşüncesinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.¹⁵⁹

Müslüman âlimler, değişik din, inanç ve ayrıca tercüme faaliyetleriyle karşı karşıya kalan Müslümanları, bunların olumsuz etkilerinden korumak için çeşitli çalışmalar yapmışlar ve böylelikle İslam inanç ve esaslarını konu edinen kelim ilmi ortaya çıkmıştır. Hicri üçüncü yüzyıldan itibaren kelim ilmi, köklü bir ilim dalı haline gelmiştir.¹⁶⁰ Pek çok İslam âlimi kelim ilminin öğrenilmesinin farz-ı kifaye olduğunu söylemişlerdir.¹⁶¹

Kaderle ilgili daha önce zikrettiğimiz hadislerle bakıldığında, kader meselesinin Hz. Peygamber döneminde gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Bu mesele iman- amel ilişkisi bağlamında Hz. Peygamberin vefatından sonra siyasi-

---

¹⁵⁵ Bekir Topaloğlu, *İslam Kelamcılarının Ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı*, Ankara 2012, s. 48, Düzgün vd., a.g.e., s. 35.

¹⁵⁶ Özervarlı, a.g.e., s. 16; Yusuf Şevki Yavuz, *DİA*, "Kelam", XXV, 198; Düzgün vd., a.g.e., s. 37.

¹⁵⁷ İsmail Hakkı İzmirli, *Muhassal*, İstanbul 2014, s. 24; Ethem Ruhi Fırlı, *DİA*, "Hariciler", XVI, 169; Düzgün vd., a.g.e., s. 49.

¹⁵⁸ Özervarlı, a.g.e., s. 15; Düzgün vd., a.g.e., s. 55, İzmirli, *Muhassal*, s. 24; Öz, a.g.e., s. 325.

¹⁵⁹ Suat Cebeci (ed.), *İslami İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi I*, İstanbul 2005, s. 251; Düzgün vd., a.g.e., s. 37; Özervarlı, a.g.e., s. 15.

¹⁶⁰ Özervarlı, a.g.e., s. 16; Düzgün vd., a.g.e., s. 29; İzmirli, *Muhassal*, s. 25.

¹⁶¹ Ebû Hamid el-Gazalî, *el-İktisad fi'l-i'tikad*, Beyrut 1983, s. 11; Yusuf Şevki Yavuz, *DİA*, "Kelam", XXV, 197.

politik bir hal alarak tartışılmaya devam edilmiş bir konudur.¹⁶² Kader meselenin sahabe döneminde de gündeme geldiğini gösteren bazı rivayetler mevcuttur. Şu rivayeti örnek olarak verebiliriz:

Abdullah b. Abbas şöyle demiştir: Ömer b. Hattab, Şam'a doğru yola çıktı. Nihayet Serg denilen yere vardığı zaman ordu kumandanları Ebû Ubeyde b. Cerrah ve arkadaşları kendisini karşıladılar ve Şam arazisinde veba hastalığı vuku bulduğunu ona haber verdiler. İbn Abbas dedi ki: Ömer:

— İlk muhacirleri bana çağır, dedi. Onları çağırdı da onlarla istişare etti ve onlara Şam'da veba hastalığının vaki olduğunu haber verdi. Onlar (gitmek veya geri dönmek hususunda) ihtilâf ettiler. Bazısı:

— Bir iş için çıkmışsın, o işten geri dönmeni doğru bulmayız, dediler.

Bazısı da:

— İnsanların bakiyyesi ve Rasulullah'ın arkadaşları seninle beraberdiler.

Onları şu veba üzerine götürmeni doğru bulmayız, dediler. Ömer onlara:

— Yanımdan çıkın! dedi. Sonra da:

— Ensar'ı bana çağır, dedi.

Ben onları da Ömer'in yanına davet ettim. Ömer onlarla da istişare etti. Onlar da muhacirlerin yoluna girdiler ve onların ihtilafları gibi ihtilaf ettiler. Bunun üzerine Ömer onlara da:

— Yanımdan çıkın! dedi. Sonra:

—Kureyş ihtiyarlarından, fetih muhacirlerinden burada bulunanları bana çağır, dedi. Ben onları çağırdım. Onlardan ikisi bile Ömer'e karşı ihtilaf etmedi. Onlar:

— İnsanları geriye döndürmeni ve halkı şu veba üstüne götürmemeni doğru görürüz, dediler. Bunun üzerine Ömer, insanlar arasında şöyle nida ettirdi:

— Ben sabahleyin bineğime binip geri döneceğim. Binaenaleyh siz de buna göre (hazırlanıp) sabahlayın! dedi. Ebu Ubeyde b. Cerrah:

— Allah'ın kaderinden mi kaçyorsun? dedi. Ömer:

— Keşke bunu senden başkası söyleseydi ya Eba Ubeyde! Evet, Allah'ın kaderinden yine Allah'ın kaderine kaçıyoruz. Şuna ne dersin: Şayet senin develerin olsa, iki yamacı olan bir vadiye inseler -yahud indirsen- o yamaçlardan

¹⁶² Selim Özarslan, *Pezdevi'nin Kelami Görüşleri*, Ankara 2010, s. 33.

biri otlu, diğeri ise otsuz olsa, sen develeri otlu yerde gütsen, Allah'ın kaderi ile gütmüş; otsuz yerde gütsen, yine Allah'ın kaderi ile gütmüş değil misin? dedi.

İbn Abbâs dedi ki: Abdurrahman b. Avf, bir haceti yüzünden ortalıkta yok iken bu sırada çıkageldi ve şöyle dedi:

— Bu hususta bende bir ilim vardır ki, ben onu Rasulullah'tan işittim. O, şöyle buyuruyordu: "Bu hastalığın bir yerde çıktığını işittiğiniz zaman oraya gitmeyiniz. Hastalık sizin bulunduğunuz yerde vaki olursa, ondan kaçmak için sakın o yerden dışarı çıkmayınız! "Abdullah:

— Bunun üzerine Ömer, Allah'a hamd etti ve sonrada oradan ayrıldı, demiştir.¹⁶³

Bu rivayetten de anlaşıldığı gibi kader meselesi sahabe döneminde de gündemde olan bir meseledir. Bu meseleyi sahabe aralarında konuşmuş ve değerlendirmesini yapmışlardır.

Kader problemi, sahabe devrinin sonlarına doğru da canlılığını koruyan bir mesele olmuştur. Birinci Emevi halifesi Muaviye b. Ebu Süfyan, kendisini devlet başkanı yapanın ve yaptığı icraatları yaratanın Allah olduğunu, bundan dolayı da yaptığı işlerde isabetli davrandığının kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir. O, bu ifadeleriyle kader inancını cebir inancı doğrultusunda yorumlamıştır.¹⁶⁴ Kadı Abdülcebbar, cebri düşünceyi ilk savunanın Muaviye b. Süfyan olduğunu söylemektedir.¹⁶⁵ Bu cebri görüş, Cehm b. Safvan ve Emevileri destekleyen bazı kimselerce kabul edilmekle birlikte, bazı âlimlerce de karşı çıkılmıştır. Bu âlimlerin başında ise Mabed el-Cüheni gelmektedir.¹⁶⁶

Mabed, Emevilerin kader anlayışıyla ilgili olarak hocası Hasan-ı Basri'nin görüşüne müracaat etmiş, O'da kaza ve kaderin inkâr edilemeyeceğini, buna rağmen kaderin kulları günah işlemeye sevk ettiği gibi bir anlayışın kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir. Vasil b. Ata ve Gaylan ed-Dimaşki de Mabed el-

¹⁶³ Buhârî, Tıb 29.

¹⁶⁴ İlyas Çelebi (ed.), *İnsan İradesi Ve Kudret-i İlahiyye Bağlamında Kader Meselesi*, İstanbul 2011, s. 27; Yusuf Şevki Yavuz, *DİA*, "Kader", XXIV, 59; Düzgün vd., a.g.e., s. 56.

¹⁶⁵ Çelebi, a.g.e., s. 27.

¹⁶⁶ Subhi es-Salih, *İslam Mezhepleri Ve Müesseseleri*, s. 110; Yusuf Şevki Yavuz, *DİA*, "Kader", XXIV, 59.

Cüheni'nin görüşüne katılmışlardır.¹⁶⁷

Ehl-i Sünnet, Mutezile, Cebriyye ve Kaderiyye gibi mezheplerin kader hakkındaki görüşlerinden de anlaşıldığı gibi, kader meselesi daha sonraki dönemlerde sistematik bir hale getirilerek tartışılan bir konu olmuştur.

IV- İHTİCAC HADİSİ VE KADER

Ehl-i Sünnet âlimleri kader inancını temellendirirken Kur'an'ın yanında hadislere de başvurmuşlardır. İhticac hadisi bunların arasında önemli bir yere sahiptir. Ehl-i Sünnet âlimleri bu hadisi sadece kader anlayışlarını desteklemede değil, aynı zamanda kaderi reddedenlere karşı da bir delil olarak kullanmışlardır.

Biz, kader inancı konusunda ihticac hadisinin ne şekilde kullanıldığını göstermek için, bazı âlimlerin bu hadisi kullanma metotlarını ortaya koymaya çalışacağız. Bunu yaparken de mütekaddimun âlimlerinden İmam Eş'arî (ö. 324/936), müteahhirun âlimlerinden Fahrüddin er-Râzî (ö. 606/1209) ve selef düşüncesini temsilen de İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbn Kayyim el-Cevziyye örnekleriyle yetineceğiz.

A- Eş'arî

Eş'ariyye mezhebinin kurucusu İmam Eş'arî, Kaderiyye'nin "Allah bir şeyi o şey oluncaya kadar bilmez" dediğini nakleder.¹⁶⁸ O, ihticac hadisinin onların bu görüşünün batıl olduğuna delalet ettiğini söyler. O'na göre Kaderiyye'nin bu görüşü kabul edildiği takdirde Allah'ın o şeyi yazması ve o şeyin olmasını emretmesi durumunda, Allah'ın bilmediği bir şeyi yazdırması ve

¹⁶⁷ Osman Aydın, İlk Mutezile'nin Özgür İrade Söylemi: Amr b. Ubeyd Ve Kader Anlayışı, s. 128, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/2; Subhi es-Salih, *İslam Mezhepleri Ve Müesseseleri*, s.110; Çelebi, a.g.e., 27; Yusuf Şevki Yavuz, DİA, "Kader", XXIV, 59.

¹⁶⁸ Ehl-i sünnet âlimlerine göre, Allah yok olanı yokluğu halindeyken yok olarak bilir. Onu var ettiğinde ise nasıl olacağını bilir. Mevcut olanı mevcut halindeyken mevcut olarak bilir. Onun yokluğunda ise nasıl olacağını bilir. Bkz. Molla Ali el-Karî, *Şerhu kitabi'l-fikhi'l-ekber*, s. 82

Ehl-i sünnet kelimcileri yok olanın (ma'dum) bir şey olmadığını ifade etmişlerdir. Çünkü ma'duma "şey" denildiğinde henüz var olmamışların ezelde mevcut olduklarını da kabul etmek gerekecektir ki, bu durumda onların da ezeli olması gerekir. Bu ise Allah'ın kadim olmasıyla çelişir. Âlimler mevcut ve ma'dum olanın ma'lum olduğunu ifade etmişler, bu bağlamda henüz varlık sahnesine çıkmayanların da Allah'ın ilminde olduğunu söylemişlerdir. Bkz. Salih Sabri Yavuz, İlahi İlim Bağlamında İnsan Hürriyeti, Gayb Ve Gelecek, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 22 (Kış 2005) s. 72.

emretmesi meydana gelir ki bu imkânsızdır.¹⁶⁹ O, bu görüşüne şu ayetleri delil getirir: “O'nun ilmi dışında bir yaprak bile yere düşmez. O yerin karanlıkları içinde bulunan bir taneyi dahi bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.” (En'am, 6/59), “Yeryüzünde yaşayan her canlının rızkı, yalnızca Allah'ın aittir. Allah o canlının durduğu yeri ve sonunda bırakılacağı mekânı bilir. (Bunların) hepsi açık bir kitaptadır.” (Hud, 11/6), “Allah onların hepsini tekrar dirilteceği gün ne yaptıklarını kendilerine haber verecektir. Allah onların yaptıkları işlerin hepsini saymış (zaptetmiş) tir. Onlar ise onu unutmuşlardır. Allah her şeye şahittir.” (Mücadele, 58/6), “And olsun ki, O, onları birer birer sayıp hesaplamıştır.” (Meryem, 19/94) Ayrıca Eş'arî, bu ayetlerde Allah'ın tüm eşyayı bildiğine dair de delil olduğunu ifade eder.¹⁷⁰ Eş'arî, bu görüşleriyle Ehl-i sünnetin kader inancını desteklemektedir. Bu inanca göre Allah her şeyi bilen ve takdir edendir. Âlemde meydana gelen her şey O'nun ilmiyle ve takdiriyledir.

B- Fahrüddîn er-Râzî

Pek çok ilimde yetkin ve kelimde de otorite olarak kabul edilen Eş'ari kelamcısı Fahrüddîn er-Râzî, ihticac hadisinin Buhârî ve Müslim'de¹⁷¹ geçen metnini verir ve bu hadisin bazı lafız fazlalıklarıyla ve eksiklikleriyle pek çok yoldan rivayet edildiğini söyler. O, Mutezile'nin bu hadise şu yönlerden itirazlarını nakleder ve bunlara karşı şu itirazlarda bulunur:

a) Mutezile, tek bir hadise olmasına rağmen, bu hadisin pek çok yolla rivayet edildiğini ve hadiste ziyadelerin ve noksanların olduğunu, bunun da hadisin zayıflığına delalet ettiğini iddia eder. Râzî, rivayetlerin hepsinde de Allah'ın takdirinin cennetten çıkma sebebi olarak gösterildiğini söyler. O, hadislerin manasının ortak olduğunu söyleyerek Mutezile'nin iddia etmiş olduğu sebeplerden dolayı hadisin reddedilemeyeceğini ifade eder.

b) Mutezile, Şerhu's-sünne sahibi olan Begavî'nin (ö. 516/1122) bu hadisi Hemmam b. Münebbih kanalıyla Ebu Hüreyre'den şöyle rivayet ettiğini söyler:

¹⁶⁹ Eş'arî, Âdem'in Musa'ya söylemiş olduğu: “Ben yaratılmadan önce bana takdir edilmiş, yazılmış bir iş sebebiyle beni kınıyor musun?” sözünü kastediyor olmalıdır.

¹⁷⁰ Ebu'l-Hasen el- Eş'arî, *el-İbane an usuli'd-diyane*, Beyrut ts., s. 66 .

¹⁷¹ Buhârî, Kader 11, Müslim, Kader 13.

Bu rivayete göre Allah Rasulü şöyle buyurdu: Âdem ve Musa birbirlerine delil getirerek tartıştılar. Musa şöyle dedi:

— Sen insanların cennetten çıkmalarına sebep olan ve onları cennetten yeryüzüne çıkararak Âdem'sin!...¹⁷² Onlar, evladın babasına böyle ağır söz söylemesinin ve eziyet etmesinin caiz olmadığını, çünkü Allah'ın “Ana babaya da iyi davranmanızı (emretti)” (İsra,17/23) ve “Onlara öf bile deme” (İsra, 17/23) buyurduğunu, Âdem de nübüvvet ve ilim sıfatı varken ve melekler de O'na secde etmişken Musa'nın O'na: “Sen insanların cennetten çıkmalarına sebep oldun” diyemeyeceğini söyler. Râzî, Musa'nın Âdem'e bu şekildeki hitabının, babaya karşı ağır söz söyleme ve eziyet türünden olmayıp, şikayet türünden olduğunu söyleyerek onlara cevap verir.¹⁷³

c) Mutezile'ye göre hadisten anlaşılan şudur: Onlar, Âdem'in zellesinin efdali terk etmek cinsinden veya küçük günahlar türünden olduğunu söylerler. Mutezile, bunlar sebebiyle de kınamanın caiz olmadığını, aksi halde Musa'nın Âdem'i kınadığını ifade etmenin Musa'nın cahilliğini gösterdiğini ve Musa için de böyle bir şeyin mümkün olmadığını ifade eder. Râzî, Âdem'in zellesinin küçük günahlar türünden olduğunu kabul etmez, bilakis bunun büyük günahlar türünden olduğunu söyler. Fakat Râzî' ye göre bu olay Âdem'in nübüvvetinden önce meydana gelmiştir.

d) Mutezile, ihticac hadislerinin birinde Musa'nın Âdem'e: “İnsanları şekavete düşürdün ve onları cennetten çıkardın”¹⁷⁴ dediğini ve insanların cennetten yeryüzüne çıkararak şekavete düşmesinin Âdem sebebiyle olmadığını da Musa'nın bildiğini ifade eder. O, bilakis Allah'ın ilk başta Âdem'i yeryüzünde yarattığını ve şu ayetinde; “Hatırla ki Rabbin meleklerle: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi” (Bakara, 2/30) bunu gösterdiğini söyler. Râzî, cennetten çıkışın bu zellenin ardından olduğunu, dolayısıyla da zahiri itibariyle çıkış sebebinin Âdem olmasının caiz olduğunu söyler.

¹⁷² Hadisin tam metni için bkz. İbnü'l-Ferra el-Begavî, *Şerhu's-sünne*, thk: Şuayb el-Arnaut, Dimeşk 1983, I, 125.

¹⁷³ er-Râzî, *el-Metalibü'l-aliye mine'l-ilmi'l-ilahi*, IX, 215 Benzer görüşler için bkz. Fahrudin er-Râzî, *İsmetü'l-enbiya*, thk: Muhammed Hicazî, Kahire, 1986, s. 49-57.

¹⁷⁴ İbnu Ebi Asım, *es-Sünne*, I, 64.

e) Mutezile, Âdem'in hüccet olmayan bir şeyle delil getirdiğini söyler ve der ki: Çünkü biz, Allah Âdem'e bu işin olacağını yazdı dersek bu, Âdem için bir delil olur. Bu takdirde Firavun, Hâmân ve diğer kâfirler için de küfrü yazmış olur ki, o zaman bunlar da küfürlerinde mazur olurlar. Bunun ise batıl olduğu ortada olduğu için Âdem'in bu şekilde hüccet getirmesi de yanlış olur. Râzî, bu tartışmanın Âdem ve Musa arasında olduğunu ve bu türlü tartışmanın ancak iki insan arasında olduğunda geçerli olabileceğini söyler. O, Allah'a karşı böyle bir savunmanın yapılamayacağını ifade eder.

f) Mutezile, Hz. Peygamberin bu hadiste, delil getirme yönünden Âdem'i doğruladığını söyler. Onlara göre Âdem'in bu şekilde delil getirmesinin hatalı olduğu sabit olunca, Peygamberin de Âdem'i doğrulamasının hata olması gerekir. Râzî, Mutezile'nin bu görüşüne cevap vermemiştir. Öyle ki Râzî, bu görüşü ya cevap vermeye değer bulmamıştır, ya da müstensihler bu cevabı hataen yazmayı unutmuşlardır. Şöyle ki Mutezile'nin bu görüşü geçerli değildir. Çünkü daha önce de açıklandığı gibi Âdem'in delil getirme yönü hatalı değildir.

g) Mutezile, akli delillerin cebri düşüncenin bozukluğunu gösterdiğini ifade eder. Onlar, Kur'an'ın da başından sonuna kadar bu düşüncenin bozukluğunu vurguladığını ifade eder. Onlar, haber-i vahidin akla ve Kur'an'a zıt olarak rivayet edildiğinde, eğer tevil edilmesi mümkünse tevil edilmesi, eğer tevili mümkün değilse reddedilmesi gerektiğini savunurlar. Onlara göre ihticac hadisi, şu yönlerden tevili kabul edebilir:

1) Belki de Peygamber bu kıssayı bir yahudinin sözü olarak rivayet ediyordu. Ravi içeri girdiğinde rivayetin bu kadarını duydu ve bunu Peygamberin kendi sözü ve kendi görüşü zannetti. Râzî bu görüşü, şahsi ve makbul olmayan bir görüş olarak niteler. Öyle ki, Mutezile'nin elinde bu görüşlerini destekleyecek bir delil olmadığından Râzî, böyle düşünmektedir.

2) Belki de Allah Rasulü Âdem kelimesini nasb ile okumuştur. Yani Musa Âdem'e galip gelmiştir. Ahad haberlerde ise irab değişikliğinin olması uzak bir ihtimal değildir. Râzî, bu görüşü de indî ve makbul olmayan bir görüş olarak

niteler. Daha önce de belirttiğimiz gibi Âdem lafzının ref ile Musa lafzının ise nasb ile okunduğuna dair ravilerin ittifakı vardır.

3) Bu tartışmadan maksat masiyetten dolayı bir kınama değildir. Allah'ın ilmiyle meydana gelen şey dolayısıyla mazeret beyanı da değildir. Bilakis Musa Âdem'e kendisini cennetten çıkararak o zellenin sebebini sormuştur. Sanki Âdem de Musa'ya: "Benim cennetten çıkmam bu zelle sebebiyle değildir. Bilakis Allah'ın benim cennetten yeryüzüne çıkmamı ve orada halife olmamı yazması sebebiyledir" demiş gibidir. Bu ifade Tevrat'ta da vardır. Böyle olunca da Âdem'in delili güçlü olmuş ve Musa'ya bu deliliyle galip gelmiştir. Bu tevil en güçlü olanıdır. Râzî, Mutezile'nin bu görüşüne de cevap vermemiştir.

4) Âdem'in "Allah'ın beni yaratmasından kırk sene önce bana takdir ettiği bir işten dolayı beni kınıyor musun?" sözünden maksat yaratma ve var etme değildir. Çünkü insanın yaratılmasından kırk yıl önce zatının yaratılması muhaldir. Bilakis Allah'ın bu fiili Levh-i Mahfuz'da yazması demektir. Râzî, Allah'ın bu olayı haber verdiğinde bunun meydana gelmemesinin imkânsız olduğunu, aksi takdirde Allah'ın haber vermesinin doğrudan yalana intikalinin söz konusu olacağını söyler. O, bunun ise muhal olduğunu ifade eder. Öyle ki Râzî, hadiste geçen yaratmadan maksadın hakiki manasında olduğunu, yani Allah'ın bir şeyi yaratacağını haber vermesinin o şeyin mutlaka yaratılacağı anlamına geldiğini ifade etmek istemiştir. O, bu cevabıyla hadiste geçen yaratma kelimesinin yaratma değil de Allah'ın Levh-i Mahfuz'da yazması olduğunu savunan Mutezile'nin bu görüşünün isabetli olmadığını beyan etmiş olmaktadır.¹⁷⁵

Fahrudin er-Râzî, Mutezile'nin iddia ettiği gibi, ihticac hadislerindeki lafız farklılıklarının hadisin zayıflığına delalet etmediğini, bilakis hadislerin hepsinde de Allah'ın takdirinin cennetten çıkma sebebi olarak gösterildiğini ve hepsinin manasının ortak olduğunu ifade eder. Râzî, bu hadisi, Mutezile'nin düşüncelerine reddiye bağlamında kullanmıştır. O, bu hadis bağlamında Cennet'ten çıkmanın Allah'ın takdiriyle olduğunu kabul eder ve Cennet'ten çıkışın zahiri sebebinin ise Âdem olduğunu ifade eder. Râzî, Âdem ve Musa'nın

---

¹⁷⁵ er-Râzî, *el-Metalibü'l-aliye mine'l-ilmi'l-ilahi*, IX, 216, 217.

aralarında geçen bu türlü bir tartışmanın sadece iki insan arasında yapılabileceğini, Allah'a karşı ise böyle bir tartışmanın yapılamayacağını söyler. Dolayısıyla bu hadisin kabul edilmesi durumunda, Mutezile'nin iddia ettiği gibi Firavun ve Hâmân gibi kâfirlerin mazur olacakları gibi bir sonuç çıkmaz. Râzî, ihticac hadisini kader inancı konusunda kullanmış ve Mutezile'nin hadis hakkındaki yanlış görüşlerini de reddetmiştir.

C- İbn Teymiyye

İslami ilimlerin pek çok alanında çeşitli eserler veren ve selef düşüncesinin önemli şahsiyetlerinden biri olan İbn Teymiyye, kadere konusunda *el-İhticac bi'l-kader* adlı müstakil bir eser yazmış ve ihticac hadisi hakkında burada çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur.

İbn Teymiyye'ye göre Âdem'in kader ile delil getirmesi, günahlar için değil, musibetler içindir.¹⁷⁶ O, ihticac hadisini Mutezile âlimlerinden Ebu Ali el-Cübbai (ö. 303/915)'nin ve bazı kimselerin reddettiklerini söyler.¹⁷⁷ O, bu hadise bakarak insanlardan pek çoğunun, Âdem'in önceden yazılmış kader sebebiyle günaha karşı kınamayı kaldırdığına dair bir delil getirdiğini zannettiklerini söyler. O, bu yorumuyla kulun fiilerinde herhangi bir etkisinin olmadığını söyleyen Cebriyye'yi eleştirmektedir. O, Mutezile'ye göre bu hadisin peygamberlerin getirdiği ve tebliğ ettiği dine aykırı bir hadis olduğunu nakleder. Onlara göre Hz. Peygamber'in hadisinin maksadı bu olamaz. Hz. Peygamber'in de diğer peygamberlerin de, Allah'a ve Rasulü'ne asi olan kimseler için kaderi delil

¹⁷⁶ İbn Teymiyye, *el-İhticac bi'l-kader*, Beyrut 1986, s. 4.

¹⁷⁷ Hadis ve fıkıh âlimlerinden Burkani (ö. 309/921) ile Ebu Ali el-Cübbai arasında konuyla ilgili şu tartışma geçmiştir:

Burkani Ebu Ali el-Cübbai'ye "Kadın, halası ve teyzesi üzerine nikâhlanamaz (Buhârî; Nikâh, 27) hadisi hakkında ne dersin? diye sorunca Cübbai: "Sahihtir" diye cevap verir. Peki, "Âdem Musa'yı mağlup etti (Buhâr; Kader 11) hadisine ne dersin?" deyince Cübbai: "Bu batıldır" diye cevap verir. Bunun üzerine "Nasıl olur da aynı isnadla gelmiş iki hadisten birine sahih, diğerine batıl dersin?" diye soran Burkani'ye Cübbai: " Birincisi sahihtir; çünkü bu konuda icma vardır, (hadisin ravisi) Ebu Hureyre ise Müslümanlardan bir adamdır(hata edebilir). "Âdem Musa'yı mağlup etti" hadisi ise batıldır; çünkü hem Kur'an'a, hem Müslümanların icmama hem de akla aykırıdır" diye cevap vermiştir. Bkz. Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis*, Ankara 2012, s., 241.

kılmaları fikrinden uzak tutulmaları gerekir.¹⁷⁸ Dolayısıyla adı geçen grup akli bir yöntemle hadisi reddetmeye çalışmıştır.

İbn Teymiyye, bazılarının da hadisi yanlış bir şekilde tevil ettiklerini söyler ve eleştirir. O, bazılarının: “Âdem galip geldi. Çünkü Âdem Musa’nın babasıydı. Evlat babasını kınayamaz” dediklerini nakleder. O, bazılarının da: “Günah bir şeriatta, kınama başka bir şeriattaydı, bu yüzden Âdem galip geldi” dediklerini, bazılarının ise: “Kınama tövbeden sonraydı, bu sebeple Âdem galip geldi” dediklerini nakleder. O, bazılarının da hadisi kendi isteklerine göre yorumlayıp itaat esnasında “kaderiyiz”, isyan esnasında ise “cebriyiz” dediklerini nakleder.¹⁷⁹

İbn Teymiyye, bu görüşlerden sonra Musa’nın Âdem’i kınaması konusunda doğru olanın, kınamanın sadece Âdem’in işlemiş olduğu hata sebebiyle, kendisinin ve zürriyetinin başına gelen bir musibetten dolayı olduğunu ifade eder. O, bu kınamanın Âdem’in ilahi emre karşı gelmesinden dolayı yapılan bir kınama olmadığını da söyler. O, bundan dolayı da Musa’nın Âdem’e: “Niye emre karşı geldin?,” “Niye asi oldun?” değil de, bizi ve kendini neden cennetten çıkardın? dediğini nakleder. O, gerek insandan, gerekse insan dışı bir sebepten kaynaklanan musibetler sebebiyle, insanların kadere teslim olarak sabretmeleriyle emrolduklarını söyler.¹⁸⁰ İbn Teymiyye bu sözleriyle insanın karşı koyamayacağı şeyler hususunda ilahi kadere teslim olmasını kastetmektedir. Yoksa O, Cebriyye gibi düşünmemektedir.

İbn Teymiyye, Âdem’in evlatlarına zulmetmediğini söyler. O, Âdem ve eşinin cennetten çıkarıldıklarında evlatlarının olmadığını, bilakis cennetten çıkarıldıktan sonra onların evlatlarının olduğunu, dolayısıyla Âdem ve eşinin hatalarının evlatlarına etki ettiğinin söylenemeyeceğini ifade eder. Ayrıca O, Âdem’in evlatlarına zulmederek O’nu kınamalarını gerektirecek bir iş yapmadığını ve evlatlarının onları Cennet’te değil de dünyada olmalarından dolayı Âdem’i kınayamayacaklarını da söyler. Çünkü bu, onlara takdir edilmiş

¹⁷⁸ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 5.

¹⁷⁹ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 6.

¹⁸⁰ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 26; *Mecmûu’l-fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, Mecmau’l Melik Fehd, Medine, 2004, IV, 349.

bir durumdu, onlar bu sebeple Âdem'i kınayamazlar.¹⁸¹

İbn Teymiyye, Allah'a karşı kader ile delil getirmenin fayda vermeyeceğine dair Âdem ve Musa'nın günahlarına karşı kaderle delil getirmeyip tövbe etmelerini ve bağışlanma dilemelerini¹⁸² örnek verir. O, günaha karşı Allah'ın takdirini gerekçe göstererek savunma yapılmasını doğru bulmaz. Çünkü O, Şeytan'ın günahı sebebiyle Allah tarafından lanetlendiğini ve Şeytan'ın bu günahının da Allah'ın takdiri olduğunu söyler.¹⁸³ Ayrıca O, günaha karşı kaderle delil getirmenin doğru olduğu takdirde İblis, Firavun, kâfirler ve fasıklar için de bu şekilde delil getirmenin doğru olacağını söyler.¹⁸⁴

İbn Teymiyye, bir diğer eserinde, bu hadis hakkında iki grup insanın sapkınlığa düştüğünü söyler. Bunlar: a) Kader sebebiyle, isyan eden kimseden kınamanın ve cezanın kalkmasının gerektiğini zannedenler. b) Kaderin, onun hakikatine şahit olan hakikat ehli için bir delil olduğunu söyleyenler. O'na göre bunların hepsi de batıldır. Bu takdirde O, hadisin manasının şöyle anlaşılması gerektiğini söyler: Musa, babası Âdem'i yasaklanan o ağaçtan yemesi sonucu başlarına gelen musibetten dolayı kınamıştır. Başka bir sebepten dolayı kınamış değildir. Sanki Musa Âdem'e: "Bizi ve kendini neden cennetten çıkardın?" demiştir. Yani, Musa sırf günah işleyip sonra ondan tevbe ettiği için Âdem'i kınamamıştır. Zira Musa, günahından tövbe edenin kınanmayacağını biliyordu. Eğer Âdem kader sebebiyle kendisinden kınamanın kaldırılacağına inansaydı "(Âdem ile eşi): Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka hüsrana uğrayanlardan oluruz" (A'raf, 7/23)

¹⁸¹ İbn Teymiyye, *el-İhticac bi'l-kader*, s. 28.

¹⁸² Derken, şeytan (Âdem ve eşinin) ayaklarını oradan kaydırды. Onları içinde buldukları konumdan çıkardı. Bunun üzerine biz de, "Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınma ve yararlanma vardır" dedik. Derken, Âdem Rabbinden birtakım kelimeler aldı, bunun üzerine (Allah) tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır. (Bakara 2/36,37),

(Musa) halkının habersiz olduğu bir sırada şehre girdi. Orada, biri kendi tarafından, diğeri düşman tarafından olan iki adamı birbiriyle döğüşür buldu. Kendi tarafından olanı, düşmana karşı ondan yardım diledi. Musa da ötekine, bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu. (Bunun üzerine Musa:) Bu şeytan işidir. O, gerçekten sapırtıcı, apaçık bir düşman, dedi. (Musa:) Rabbim! Doğrusu kendime zulmettim. Beni bağışla dedi. Allah da onu bağışladı. Çünkü çok bağışlayıcı, çok esirgeyici olan ancak O'dur. (Kasas 28/15,16)

¹⁸³ İbn Teymiyye, *el-İhticac bi'l-kader*, s. 29.

¹⁸⁴ İbn Teymiyye, *Der'u tearuzi'l-akl ve'n-nakl*, thk: Muhammed Reşad Selam, Riyad 1991, VI, 303, İbn Teymiyye, *Minhacu's-sünneti'n-nebeviyye*, thk: Muhammed Reşad Selam, Mısır 1986, III, 48.

demezlerdi.¹⁸⁵ Böylece İbn Teymiyye, hadisin doğru anlaşılması gerektiğine vurgu yapar.

İbn Teymiyye, kader inancı konusunda ihticac hadisini kullanarak çok yönlü ele almıştır. O, Âdem'in delil getirmesinin günahlara karşı değil, musibetlere karşı olduğunu, aksi takdirde Firavun ve İblis'in de günahlarına karşı bu şekilde kaderle delil getireceklerini söyler. İbn Teymiyye, ihticac hadisini Hz. Peygamber'in getirdiğine aykırı bulan Mutezile'nin görüşlerini de reddetmiştir. Bazı mezheplerin hadis hakkındaki yanlış düşüncelerine de değinen İbn Teymiyye, onların bu görüşlerini reddetmiş ve onlara ilmi cevaplar vermiştir.

D- İbn Kayyim el-Cevziyye

Pek çok ilim dalında kıymetli eserler veren ve İbn Teymiyye'nin de talebesi olan İbn Kayyim el-Cevziyye, *Şifaiü'l-alil fi mesaili'l-kada' ve'l-kader ve'l-hikme ve't-ta'lim* adlı kıymetli eserinde ihticac hadisini özel bir bölümde ele alarak çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Mutezile âlimlerinden Ebu Ali el-Cübbai'nin ve onu benimseyen bazı kimselerin ihticac hadisini anlamayarak reddettiklerini iddia eder. İbn Kayyim, onların: “Şayet bu hadis sahih ise peygamberlerin nübüvveti batıldır. Çünkü kader, isyankâr bir kimsenin ileri süreceği bir delil olursa, emir ve nehiy batıl olur. Çünkü emredileni terk ederek veya nehyedileni yaparak isyan eden bir kimsenin, kendisine daha önceden takdir edilmiş olan bir kaderi delil olarak göstermesi kabul edilirse, bu kimsenin kınanması söz konusu olmaz” dediklerini nakleder. İbn Kayyim el-Cevziyye' ye göre onların bu düşünceleri, Mutezile mezhebinin sapıklığının yanı sıra, onların Allah'ı ve O'nun Rasulü'nün sünnetini bilmeyişlerinin de bir sonucudur.

İbn Kayyim el-Cevziyye' ye göre ihticac hadisi, ittifakla sahih kabul edilmiş bir hadistir. Müslümanlar bu hadisi Hz. Peygamber döneminden bu güne kadar kabul ederek teslimiyet göstermişlerdir. Hadis âlimleri de bu hadisi kitaplarında rivayet etmişler, sahih olduğuna hükmetmişler ve bunu Allah

¹⁸⁵ İbn Teymiyye, *Evliyau'r-Rahman ve evliyau's-Şeytan*, thk: Abdurrahman b. Abdülkerim el-Yahya, Riyad, ts., s. 263.

Rasulü'nin söylediğine kanaat getirmişlerdir.

İbn Kayyim el-Cevziyye, ihticac hadisini reddeden Mutezile'yi eleştirdikten sonra, hadisleri reddeden bazı fırkalardan da bahseder. O, zemmedilmiş kelam ehlinin,¹⁸⁶ batıl kurallarına ve bozuk inançlarına uymayan hadisleri reddettiklerini söyler ve onların ru'yet, Allah'ın yarattıklarının üstünde oluşu, O'nun varlığıyla kaim sıfatlarının olduğu, şefaathat, Allah'ın semaya inmesi ve vahiy yoluyla yarattıklarından dilediği kimseyle özel bir şekilde konuşması vb. konulara dair hadisleri reddettiklerini söyler. Ayrıca büyük günah işleyenlerin şefaathat ya da başka bir sebeple Cehennem'den çıkacaklarını bildiren hadisleri Hariciler'in ve Mutezile'nin reddettiklerini ifade eder. O, Rafiziler'in raşid halifelerin ve diğer sahabenin faziletlerine dair hadisleri reddettiklerini, Muattıla'nın ise Allah'ın sıfatları ve ihtiyari fiillere dair hadisleri reddettiklerini de nakleder. O, Kaderiyye - Mecusiyye'nin¹⁸⁷ önceden yazılmış kaza ve kadere dair hadisleri reddettiklerini söyler.

İhticac hadisinin değişik şekillerde anlaşıldığını söyleyen İbn Kayyim el-Cevziyye, hadis hakkında bazı görüşleri nakleder:

1) Âdem'in delil getirerek galip gelmesinin, babanın oğluna karşı delil getirerek galip gelmesi şeklindedir. İbn Kayyim el-Cevziyye'ye göre bu görüş tutarsızdır. Çünkü delil hak olduğu zaman, babanın oğluna veya oğulun babaya karşı bu delili getirmesi fark etmez. Ölçü, delilin hak olmasıdır.

2) Âdem'in delil getirerek galip gelmesi, günahın bir şeriatta, kınamanın ise başka bir şeriatta olmasından dolayıdır. İbn Kayyim el-Cevziyye, bu görüşü de tutarlı bulmaz. Çünkü bir şeriattaki ümmet, diğer bir şeriattaki ümmeti peygamberlerine muhalefetleri sebebiyle kınayabilir. Ayrıca İslam ümmeti diğer ümmetlere şahit olacaktır.

¹⁸⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ehl-i sünnet dışı mezheplerin kelamcılarını kastediyor olmalıdır. Çünkü O'nun Ehl-i sünnet dışı mezheplere karşı kendisi gibi büyük mücadeleler vermiş olan Ehl-i sünnet kelamcıları için böyle bir ifade kullandığı düşünülemez.

¹⁸⁷ İbn Kayyim'in böyle bir ifade kullanması şu hadise binaendir: Kaderiyye ümmetimin Mecusileridir. Hasta olurlarsa onların ziyaretine gitmeyin. Onlardan biri ölürse, cenazelerine katılmayın. Ebu Davud, Sünnet 17.

3) Âdem'in galip gelmesi, günahından tövbe etmiş olmasından dolayıdır. Çünkü günahından tövbe eden kimse günahsız gibidir. Dolayısıyla Âdem'i kınamak caiz olmaz. İbn Kayyim el-Cevziyye üç yönden bu görüşün doğru olmadığını söyler:

a) Âdem, böyle bir şeyden bahsetmemiş ve bunu Musa'ya karşı delil olarak kullanmamıştır.

b) Musa, günah işledikten sonra tövbe eden ve Allah'ın kendisini seçip hidayete erdirmiş olduğu bir kimseyi işlediği bir günah sebebiyle kınamaz. Çünkü Musa ilim sahibi bir peygamberdir.

c) Hadiste Hz. Peygamber'in Âdem'i haklı bulduğu anlaşıldığından dolayı, Âdem'in delil getirme yönü geçerlidir. Dolayısıyla onların görüşü kabul edildiğinde bu, Hz. Peygamber'in dikkate almadığı bir hususu kabul etmek anlamına gelir ki, buna itibar edilemez.

4) Âdem'in delil ile galip gelmesi Musa'nın O'nu teklif yurdu dışında kınamış olmasından dolayıdır. Eğer Musa Âdem'i teklif yurdunda kınamış olsaydı Musa galip gelecekti. İbn Kayyim el-Cevziyye'ye göre bu görüş iki yönden tutarsızdır:

a) Âdem Musa'ya: Sen beni teklif yurdu olmayan bir yerde kınıyorsun dememiş, bilakis daha önce kendisine yazılmış olan kaderi delil olarak göstermiştir.

b) Allah, kınanmayı hakeden kulları teklif yurdu dışında da kınayacaktır. Kıyamet gününde olacağı gibi.

İbn Kayyim el-Cevziyye, hocası Ebu'l-Abbas Ahmed b. İbrahim el-Vasiti (ö. 711/1311)'den naklederek meseleyi şöyle özetler:

Musa, işlemiş olduğu günahından tövbe etmiş ve Rabbi tarafından seçilerek üstün kılınmış bir kimseyi kınamayacak kadar ilme sahip bir peygamberdir. Âdem ise, işlemiş olduğu masiyete Allah'ın kaza ve kaderini delil olarak göstermeyecek kadar ilme sahip bir peygamberdir.

Musa'nın kınaması, insanların cennetten çıkarılıp imtihan ve meşakkat yerine babaları Âdem sebebiyle inmiş olmaları sebebiyledir. Burada günahın söz konusu edilmesi insanların maruz kaldığı imtihan ve meşakkatin sebebine dikkat çekmek içindir. Bu yüzden Musa Âdem'e: "Bizi ve kendini cennetten çıkardın"

demıştır. Âdem ise, insanların uğradığı bu musibete karşı kaderi delil göstererek şöyle söylemiş olmaktadır: “Neslimden gelenlerin maruz kaldığı bu musibet benim günahım sebebiyle olmuştur, fakat benim bu günahı işlemem ben yaratılmadan önce kader olarak yazılmıştır. Kader, kusurlar için değil, musibetler için delil olarak gösterilebilir. Sen benim hakkımda ve sizin hakkınızda, henüz ben yaratılmadan yıllar önce takdir edilmiş bir musibet sebebiyle mi beni kınıyorsun?”

İbn Kayyim el-Cevziyye, kaderi günaha delil ve gerekçe göstermenin bazı durumlarda fayda bazı durumlarda da zarar verebileceğini düşünür. O’na göre kader, Âdem’in yaptığı gibi günahın işlenmesinden ve tevbe edilip tekrar o günaha dönülmemesinden sonra delil olarak gösterilirse fayda verir. Âdem’in Musa’ya: Ben yaratılmadan önce bana yazılmış olan bir ameli işledim diye mi beni kınıyorsun? demesi bunu açıklar mahiyettedir. Buna göre bir kişi günah işledikten sonra tevbe eder ve bu günahın etkisi de işlenmemiş gibi kaybolursa, bu kişi o günahı dolay kınandığında kaderi delil olarak göstermesi güzel olur.

İbn Kayyim el-Cevziyye’ye göre, kaderin delil olarak gösterilmesinin zarar vermesi şimdiki hale ve geleceğe yöneliktir. Bir kimse haram olan bir işi yapıp veya bir farzı terk edipte kınandığında, o kişinin de bunlara devam etmesinde kaderi delil olarak göstermesi kişiye zarar verir. Ayette geçtiği gibi şirk koşanların “Eğer Allah dileseydi biz de atalarımız da şirk koşmazdık” (En’am, 6/148) ve “Rahman dileseydi onlara ibadet etmezdik” (Zuhruf, 43/20) diyerek kaderi delil göstermeleri böyledir.¹⁸⁸

İbn Kayyim el-Cevziyye de ihticac hadisini kader inancı konusunda kullanan âlimlerdendir. O, hadisin sıhhati üzerinde âlimlerin ittifak ettiklerini özellikle vurgular. Bazı mezheplerin bir takım hadisleri kendi gerekçelerine göre reddettiklerini de söyleyen İbn Kayyim el-Cevziyye, Mutezile’nin hadise yönelik yorumlarını reddeder ve bazı makul yorumlarda bulunur.

---

¹⁸⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Şifai’l-alil fi mesaili’l-kada ve’l-kader ve’l-hikme ve’t-ta’lil*, Kahire ts., s. 28, 29, 35, 36.

V- İHTİCAC HADİSİ İLE İLGİLİ ÇAĞDAŞ YAKLAŞIMLAR VE DEĞERLENDİRMESİ

İhticac hadisi günümüz düşünce dünyasında da çokça ele alınıp üzerinde değerlendirmeler yapılan bir hadistir. Özellikle ülkemizde modern yaklaşımların da etkisiyle Kur'an merkezli bir zihin dünyasından hareket edildiği iddia edilerek hadis konusunda özellikle olumsuz yaklaşımların yapıldığını görmekteyiz. Bunlara kısaca değinip konuyla ilgili yaklaşımları ve değerlendirmeleri sunmaya çalışacağız. Bunu yaparken de örnekleme metoduyla bazı kişiler üzerinde durmaya gayret edeceğiz. Bu kişilerden biri yazar Mustafa İslamoğlu'dur. O, bu hadisi Kuran'a arz ettiğini iddia ederek hadisin israilî kaynaklardan düşünce dünyamıza geçtiğini söylemektedir. O, bu rivayetin senedinin İmam Müslim'e göre sahih olduğunu söyledikten sonra hadisin metninin ise Kur'an'a göre batıl olduğunu ifade eder.¹⁸⁹ İslamoğlu ihticac hadisinin sekiz yönden Kur'an'a aykırı olduğunu ifade eder.

1. Kur'an'a göre "her şeyi bilen" yalnızca Allah'tır, (Enfal, 8/75)¹⁹⁰ hâlbuki bu rivayette ise Musa'nın her şeyi bilen olduğu söylenmektedir.

2. Kur'an'a göre Âdem'i kandırıp saptıran Şeytan'dır, (A'raf, 7/27)¹⁹¹ bu rivayete göre ise insanları saptıran Âdem'dir.

3. Kur'an'da Âdem kınanır ve "Âdem nefesine uydu ve Rabbine asi oldu" (Taha, 20/121)¹⁹² ifadesi geçer, fakat bu rivayete göre Âdem kınanamaz.

¹⁸⁹ Mustafa İslamoğlu, *Hasan el-Basri'nin Kader Risalesi ve Şerhi*, İstanbul 2013, s. 126 İslamoğlu'nun naklettiği hadis şudur: "Ebu Hüreyre'den rivayetle Rasulullah şöyle buyurdu: "Âdem ile Musa birbirleriyle münakaşa etti. Musa ona dedi ki: "Sen insanları saptırıp onları cennetten çıkartan kimse (mi) sin?" Âdem de ona dedi ki: "Sen Allah'ın her şeyin ilmini (ilme külli şey'in) kendisine verdiği ve kendisini bütün insanlara üstün kılıp peygamber olarak seçtiği Musa (mı) sın?" O da ""Evet" dedi. Âdem dedi ki: "Sen beni, ben yaratılmazdan önce takdir edilen bir şey için mi kınıyorsun?"(Müslim, Kader 2, Muvatta', Kader 1).

¹⁹⁰ Daha sonra iman edip hicret eden ve sizinle birlikte cihad edenlere gelince, işte onlar da sizdendir. Allah'ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha lâyıktırlar. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. (Enfal, 8/75)

¹⁹¹ Ey Âdemoğulları! Avret yerlerini kendilerine açmak için, elbiselerini soyarak ana babanızı cennetten çıkardığı gibi, şeytan sizi de saptırmasın. Çünkü o ve yandaşları, onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz, şeytanları, iman etmeyenlerin dostları kılmışızdır. (A'raf, 7/27)

¹⁹² Bunun üzerine onlar (Âdem ve eşi Havva) o ağacın meyvesinden yediler. Bu sebeple ayıp yerleri kendilerine göründü ve cennet yaprağından üzerlerine örtmeye başladılar. Âdem, Rabbine isyan etti ve yolunu şaşırdı. (Taha, 20/121)

4. Kur'an'da “Biz nefsimize zulmettik” diyerek Âdem ve eşi nefislerini kınarlar ve “nefislerinin kurbanı” olduklarını söylerler, (A'raf, 7/23)¹⁹³ bu rivayette ise Âdem “kader kurbanı” olduğunu söylemektedir.

5. Kur'an'a göre Âdem günahından sorumludur ve bu günahından tevbe etmiştir, (Bakara, 2/37)¹⁹⁴ bu rivayete göre ise Âdem günahından sorumlu değil ona mecburdur.

6. Kur'an'a göre Âdem, yaptığı fiilin ahlaki sorumluluğunu kabul ediyor, (A'raf, 7/23)¹⁹⁵ bu rivayete göre ise Âdem, “Beni saptırdığın için” (A'raf, 7/16)¹⁹⁶ diyerek fiilin sorumluluğunu Allah'a yükleyen Şeytan'ı anımsatıyor.

7. Kur'an'a göre Allah, Âdem'den geçmişte söz almış, fakat onu bu sözünde sebat üzere bulmamıştır. (Taha, 20/115)¹⁹⁷ Bu rivayete göre ise, Âdem'in “yaklaşmayın” (Bakara, 2/35)¹⁹⁸ emrine rağmen yasak ağaçtan yemesi kaderdir. Bu, Allah Âdem'e önce bunu kader kıldı, sonra da onu yasakladı anlamına gelmektedir ki bu, hem Allah'a, hem de O'nun Rasulü'ne bir iftiradır.

8. Kur'an'a göre “Herkes yaptığının rehinidir.” (Müddessir, 74/38)¹⁹⁹ Fakat bu rivayete göre bunun tam zıddı söz konusudur, Âdem henüz yaratılmadan önce kendisine takdir edilen şeyi yapmıştır, bu nedenle de kınanamaz. Bunun kabul edilmesi durumunda aynı şey Şeytan, Kabil, Nemrud, Firavun, Ebu Leheb, Ebu Cehil, Muaviye'nin Bedir'de Rasulullah'a karşı savaşıp öldürülen amcası, dayısı ve kardeşi için de kabul edilmesi gerekir. Bu durumda onlar da, henüz kendileri yaratılmadan önce takdir edilen işleri yaptıklarından dolayı

---

¹⁹³ (Âdem ve eşi) Dediler ki: “Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımasan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.” (A'raf, 7/23)

¹⁹⁴ Derken, Âdem (vahiy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb'ine yalvardı. O da) bunun üzerine tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır. (Bakara, 2/37)

¹⁹⁵ (Âdem ve eşi) Dediler ki: “Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımasan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.” (A'raf, 7/23)

¹⁹⁶ Şeytan dedi ki: “(Öyle ise) beni azdırmana karşılık, yemin ederim ki, ben de onları saptırmak için senin dosdoğru yolunun üzerinde elbette oturacağım. (A'raf, 7/16)

¹⁹⁷ Andolsun, bundan önce biz Âdem'e (cennetteki ağacın meyvesinden yeme, diye) emrettik. O ise bunu unuttu. Biz onda bir kararlılık bulmadık. (Taha, 20/115)

¹⁹⁸ Dedik ki: “Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz. (Bakara, 2/35)

¹⁹⁹ Her nefis, kazandığı şey mukabilinde bir rehindir. (Müddessir, 74/38)

kınanamazlar.²⁰⁰

“Kur’an’a göre “her şeyi bilen” yalnızca Allah’tır (Enfal,8/75), bu rivayette ise Musa’nın her şeyi bilen olduğu söylenmektedir” iddiasına şöyle cevap verilebilir: Hadiste Hz. Musa’nın Hz. Âdem’e, Allah’ın her şeyin ilmini kendisine verdiğini söylemesi, bir kula verilmesi mümkün olan her şeyin ilmi olarak anlaşılmalıdır. Allah’ın da kulun da ilim sahibi olduğu bilinen bir husustur. Fakat Allah’ın ilmi külli, kulun ilmi ise cüz’idir. Bu cüzi ilimde insandan insana farklılık gösterir. Bu cüz’i çerçevede bir kula verilmesi mümkün olan tüm ilmin verilmesi muhal değildir. Tüm ilimden kastedilen beşeri bağlamdaki ilmi imkânın son sınırındır. Hadiste kastedilen mana bu şekilde anlaşıldığı takdirde Kur’an’a aykırılık söz konusu olmaz. Ayrıca bir başka açıdan yaklaşacak olursak burada mecazi bir kullanım da olduğu söylenebilir. Nitekim biz de dilimizde mecazen “bu adam her şeyi biliyor” gibi bazı ifadeler kullanırız ve kastederiz ki bu adam çok şey biliyor. Yani insani düzeyde bilinmesi gereken şeylerin en çoğunu biliyor. Dolayısıyla kastedilen beşeri düzeydeki en son ilimdir.

“Kur’an’a göre Âdem’i kandırıp saptıran Şeytan’dır (A’raf, 7/27), bu rivayete göre ise insanları saptıran Âdem’dir” iddiası hakkında şunları söyleyebiliriz: Bu rivayette saptırmayla kastedilen şeytanın insanları saptırması gibi bir saptırma değildir. Şeytan insanları hak yoldan saptırır ve değişik yollarla insanı Allah’a karşı çeşitli günahlar işlemeye sevk eder. Dolayısıyla Şeytan mutlak manada insanları saptıran bir varlıktır. Hz. Âdem için ise böyle bir saptırma söz konusu değildir. Hadiste kastedilen, “işlemiş olduğun hata sebebiyle insanların cennetten çıkarılmalarına sebep oldun” demektir. Nitekim biz hatayla bir iş yerini yakan bir adama: “binayı yaktın ve insanların işsiz kalmalarına ve sıkıntıya girmelerine sebep oldun” deriz ve bunun hatayla olduğunu biliriz, ama yine de suçu hitap olarak yine de ona izafe ederiz. Dolayısıyla hadiste geçen Hz. Âdem’e yönelik hitapta bu şekilde anlaşıldığı takdirde bu maddede iddia edilen Kur’an’a aykırılık giderilebilir.

---

²⁰⁰ İslamoğlu, a.g.e., 128.

“Kur’an’da Âdem kınanır ve “Âdem nefesine uydu ve Rabbine asi oldu” (Taha, 20/121) ifadesi geçer, fakat bu rivayete göre Âdem’in kınanamaz” iddiasına şöyle cevap verilebilir: Bu rivayetten Hz. Âdem’in kınanamayacağı gibi bir sonuç çıkarılamaz. Çünkü Hz. Âdem başına gelen bu musibetin (cennetten çıkarılma) mahiyetini Hz. Musa’nın bildiğini ve bunu bilmeyen diğer insanlar gibi Hz. Musa’nın bu olayın mahiyetini sormaması gerektiğini vurgulamak istemiştir. Dolayısıyla bu rivayette ifade edilmek istenen Hz. Âdem’in kınanamayacağı değil, Hz. Musa’nın Hz. Âdem’i bu işin mahiyetini bilmeyen diğer insanlar gibi kınayamayacağı hususudur. Netice itibariyle iddia edildiği gibi bu rivayet bu madde itibariyle de Kur’an’a aykırı görülemez.

“Kur’an’da “Biz nefsimize zulmettik” diyerek Âdem ve eşi nefislerini kınarlar ve “nefislerinin kurbanı” olduklarını söylerler (A’raf, 7/23), bu rivayette ise Âdem “kader kurbanı” olduğunu söylemektedir” iddiasıyla ilgili şunları söylemek mümkündür: Hz. Âdem kader ile günaha karşı değil başına gelen musibete karşı (cennetten çıkarılma) delil getirmektedir. Çünkü Hz. Âdem peygamberdir ve günaha karşı kader ile delil getirilemeyeceğini bilmektedir. Âlimlerin hadislerle ilgili tevillerini naklederken de zikrettiğimiz gibi, insanın günaha karşı değil de başına gelen bir musibete karşı kaderi delil getirerek teslimiyet göstermesi caizdir ve hatta gereklidir. Bu bağlamda Hz. Âdem kader kurbanı olduğunu değil, başına gelen bu musibetin (cennetten çıkarılma) kader ile olduğunu ve buna teslimiyet gösterdiğini beyan etmektedir.

“Kur’an’a göre Âdem günahından sorumludur ve bu günahından tevbe etmiştir (Bakara, 2/37), bu rivayete göre ise Âdem günahından sorumlu değil ona mecburdur” maddesinde yer alan iddiaya şöyle cevap verilebilir: Hz. Âdem kader ile işlemiş olduğu hataya karşı değil, bu hata sonucu başına gelen musibete (cennetten çıkarılma) karşı delil getirmiştir ki âlimlerimizin de beyan ettiği gibi bu caiz ve gereklidir. Bu rivayette Hz. Âdem işlemiş olduğu günahın sorumluluğunu inkâr etmemektedir. Hz. Âdem bu günahı mecbur olarak değil bilakis özgür iradesiyle işlemiştir. Allah ise ezeli ilmiyle Hz. Âdem’in işleyeceği bu günahı bilip yazmıştır. Dolayısıyla Hz. Âdem bu günahı Allah’ın bilmesi ve yazması sebebiyle işlememiştir. Bizim yarın güneşin doğacağını bilmemiz

güneşin doğmasını icbar etmez. Dolayısıyla iddia edildiği gibi hadis bu madde cihetinden de Kur'an'a aykırı değildir. Konu, kader meselesiyle ilgili olduğu gibi ilahi ilim, ilahi kudret ve ilahi irade ile alakalıdır.

“Kur'an'a göre Âdem, yaptığı fiilin ahlaki sorumluluğunu kabul ediyor (A'raf, 7/23), bu rivayete göre ise Âdem, “Beni saptırdığın için (A'raf, 7/16)” diyerek fiilin sorumluluğunu Allah'a yükleyen Şeytan'ı anımsatıyor” iddiası hakkında şunları söyleyebiliriz: Bu rivayete göre Hz. Âdem'in işlediği bu fiilin sorumluluğunu kabul etmemesi söz konusu değildir. O, cennetten çıkarılmayla sonuçlanan bu musibete karşı kaderi delil getirmektedir. Allah'ın he şeyi kuşatan ilmine vurgu yapmaktadır. Şeytan ise cebri düşünceden hareketle şeytanlaşmasını tamamen Allah'a izafe etmekte ve eyleminin sorumluluğunu kabul etmemektedir. Aradaki fark açıktır. Bu konu ayette şöyle geçmektedir: (Şeytan) “(Öyle ise) beni azdırmaya karşılık, yemin ederim ki, ben de onları saptırmak için senin dosdoğru yolunun üzerinde elbette oturacağım dedi.” (A'raf, 7/16) Dolayısıyla bu rivayete Hz. Âdem'in işlediği günaha karşı tutumu, Şeytanın işlediği günaha karşı tutumunu andırmamaktadır. Çünkü bu rivayete Hz. Âdem, Şeytan'ın yaptığı gibi Allah'ın kendisini saptırdığı iddiasında bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu maddede bahsedilen husus gerekçe gösterilerek bu rivayetin Kur'an'a aykırı olduğu iddia edilemez.

“Kur'an'a göre Allah, Âdem'den geçmişte söz almış, fakat onu bu sözünde sebat üzere bulmamıştır (Taha, 20/115). Bu rivayete göre ise, Âdem'in “yaklaşmayın” (Bakara, 2/35) emrine rağmen yasak ağaçtan yemesi kaderdir. Bu, Allah Âdem'e önce bunu kader kıldı, sonra da onu yasakladı anlamına gelmektedir ki bu, hem Allah'a, hem de O'nun Rasulü'ne bir iftiradır” iddiası hakkında şunları söyleyebiliriz: Hz. Âdem'in yasaklanan ağaçtan yemesi kader iledir, fakat kaderin icbarı ile değildir. Öncelikle bu farkın ortaya konulması gerekir. Âlemde meydana gelen her şey Allah'ın takdiriyledir. Bu, Ehl-i sünnetin düşüncesidir. Kaderin icbar ettiğini düşünen grup Cebriyye'dir. Allah, Hz. Âdem'in yasaklanan o ağaçtan yiyeceğini ezeli ilmiyle bilmiş ve kader olarak yazmıştır. Fakat Hz. Âdem Allah yazdığı için yasaklanan o ağaçtan yememiştir. Dolayısıyla bu maddede iddia edildiği gibi Allah'ın önce yasaklaması sonra da

bunu kader kılması gibi bir şey söz konusu değildir. Yani ilahi ilim ve bu ilim dâhilinde sonradan meydana gelecek şeylerin olması bir sebep değil, sonuçtur. Bu bağlamda iddia edildiği gibi bu rivayet bu madde itibariyle de Kuran'a aykırı değildir.

“Kur'an'a göre “Herkes yaptığıının rehinidir” (Müddessir, 74/38). Fakat bu rivayete göre bunun tam zıddı söz konusudur, Âdem henüz yaratılmadan önce kendisine takdir edilen şeyi yapmıştır, bu nedenle de kınanamaz. Bunun kabul edilmesi durumunda aynı şey Şeytan, Kabil, Nemrud, Firavun, Ebu Leheb, Ebu Cehil ve Muaviye'nin Bedir'de Rasulullah'a karşı savaşıp öldürülen amcası, dayısı ve kardeşi için de kabul edilmesi gerekir. Bu durumda onlar da, henüz kendileri yaratılmadan önce takdir edilen işleri yaptıklarından dolayı kınanamazlar” ifadelerinde yer alan iddialara şöyle cevap verilebilir: İddia edildiği gibi bu rivayet “Herkes yaptığıının rehinidir” (Müddessir, 74/38) ayetine muhalif değildir. Çünkü bu rivayette Hz. Âdem işlemiş olduğu fiilin sorumluluğunu inkâr etmemekte, bilakis O, sebebiyet verdiği cennetten çıkarılma eyleminin kader ile olduğunu ifade etmektedir. Vurgu Allah'ın ilmine ve O'nun aşkınlığıdır. Hz. Âdem'in yasak ağaçtan yemesi ve bunun neticesinde cennetten çıkarılması kaderde yazılı olduğu için değildir. Allah, Hz. Âdem'in bu fiili işleyeceğini ezeli ilmiyle bildiği için kader olarak yazmıştır. Allah'ın bu şekilde yazması Hz. Âdem'i o fiili işlemeye mecbur etmemiştir. Hz. Âdem'in yapmış olduğu bu işin kaderde yazılı olduğunu ifade etmesi, kader ile olan bu musibete teslimiyet ve rıza gösterdiğini beyan içindir. Yoksa kaderin kendisini bu fiile icbar ettiğini beyan için değildir. Şeytan, Kabil, Nemrud, Firavun ve Ebu Leheb gibilerin de durumu böyledir. Allah onların inkâr edeceğini ezeli ilmiyle bilmiş ve kader olarak yazmıştır. Fakat Allah'ın bu yazması onları küfre mecbur etmemiştir. Dolayısıyla onlar kaderi ileri sürerek inkârlarında mazur sayılamazlar. Aksi takdirde şeriatla hükmetmenin de bir anlamı kalmazdı. Çünkü bu takdirde bir kişi şeriata göre had cezasını gerektiren bir fiil işleyipte kendisine had cezası uygulanacağı zaman bu kişinin: “Ben kaderde yazılı olanı işledim” demesi doğru olurdu ki böyle bir şeyin batıl olduğunu izaha gerek yoktur. Dolayısıyla hadis bu madde itibariyle de Kuran'a aykırı değildir.

Görüldüğü gibi İslamoğlu'nun bu rivayet hakkında Kur'an'a aykırılık iddiası geçerli değildir. İleri sürdüğü iddiaların cevaplanması mümkündür. Bu hadis, içlerinde kelamcı, muhaddis, müfessir ve fakihlerinde olduğu çok sayıda âlim tarafından kader konusunda delil olarak kullanılmıştır. Bunların içinde en muteber tefsirlerden biri olan Tefsir-i kebir sahibi ve kelamcı Fahreddin er-Râzî, i'cazu'l-Kur'an adlı eserin sahibi ve kelamcı Bâkılânî, ulemanın övgüyle bahsettiği, özellikle akli ilimlerde mütehassıs bir kelamcı olan Teftâzânî ve hem hadis hem de Kur'an ilimlerine dair çok sayıda eser veren İbn Temiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye gibi âlimler de vardır. Bu âlimler ihticac hadisi hakkında olumsuz yorumlarda bulunmamışlardır.

İhticac hadisiyle ilgili olarak değerlendirmelerde bulunanlardan biri de Abdülaziz Bayındır'dır. Bayındır bir video kaydında kendisine sorulması üzerine ihticac hadisi hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Kendisine hadis hakkındaki görüşlerinin sorulması üzerine Bayındır hadisin yüzde yüz uydurma olduğunu söyleyerek cevabına başlamakta ve Hz. Musa'nın Hz. Âdem'e: "Suç işledin ve bütün neslini cennetten çıkardın" dediğini "güya" ifadesini de başına ekleyerek nakletmektedir. O, Cennetü'l-hûld'a girenlerin bir daha çıkmayacağını söyleyerek Hz. Musa'nın kastettiği cennetin ahiretteki cennetin olamayacağını, bunun Hz. Âdem'in dünyada yaşadığı bir bahçe olduğunu söyler ve bundan dolayı da hadisin temelde kabul edilemeyeceğini ifade eder. Daha sonra Hz. Âdem'in Hz. Musa'ya: "Sen bilmiyor musun? Bu, ben yaratılmadan kırk sene önce yazılmıştı" dediğini nakleder ve hadise göre Hz. Âdem'in: "Suç bende değil, suç Allah'ta" demiş gibi olacağını söyler. Bayındır son olarak "işte bize kader inancını yerleştirmek isteyenlerin ihtiyaç duydukları hurafelerdir bunlar" diyerek konuşmasını bitirir.²⁰¹

Bayındır'ın ilmi bir açıklama yapmaksızın hadis hakkında yüzde yüz uydurma olduğuna dair ifadesi bilimsel açıdan doğru değildir. Çok sayıda muhakkik ve müdekkik muhaddisin bu hadisin sahih olduğunu beyan ettiklerini daha önce açıklamıştık. Zahiri itibariyle müşkillik arz eden pek çok ayet olduğu gibi pek çok hadis de mevcuttur. Bunlar ilim ehli âlimler tarafından makul bir

²⁰¹ https://www.youtube.com/watch?v=g_5TB9-1IQk.

şekilde tevil edilmiştir ki ihticac hadisinin de makul şekilde tevillerini daha önce nakletmiş bulunmaktayız. Bu makul tevillerin itibara alınmadan ihticac hadisi için hurafe denilmesinin, İslami ilimlerde ortaya konan usul ve yaklaşımlar açısından ilmi bir değer ifade etmeyeceği kanaatindeyiz. Hadiste geçen Hz. Musa'nın Hz. Âdem'e: "Suç işledin ve bütün neslini cennetten çıkardın" demesinin pek çok makul tevilini daha önce nakletmiştik. Bayındır bu tevilleri dikkate almamaktadır.

Bayındır'ın Cennetü'l-hûld'a girenlerin bir daha çıkmayacağını söylemesi doğrudur. Fakat öyle ki bu, imtihan âlemi olan dünya hayatından sonra, imtihanı kazanan cennet ehlinin cennete girmesinden sonra bir daha cennetten çıkmayacağı şeklinde anlaşılmalıdır. Hz. Âdem'in cennetten çıkarıldığı zaman ise, dünya hayatının bitip ebedi olan cennet hayatının başladığı bir zaman değildir. Dolayısıyla imtihan olmadan cennete giren Hz. Âdem ve eşinin, imtihana tabi tutulup kaybetmeleri neticesinde cennetten çıkarılmaları imkânsız görülemez.

Bayındır, ayetlerde de bahsi geçen Âdem'in çıkarıldığı cenneti, dünyada bir bahçe olarak ifade etmektedir ki bu ispatlanması gereken ve kesinlik arz etmeyen bir yorumdur. İlgili ayetin²⁰² tefsirinde ayetin lügavi yönü de dikkate alınarak bu söylenmiş olsa da, bu inişi cennetten yeryüzüne iniş olarak yorumlayan âlimler daha çoktur.²⁰³ Dolayısıyla kesinlik arz etmeyen ihtimalli bir

---

²⁰² Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırdı. Onları içinde buldukları konumdan çıkardı. Bunun üzerine biz de: "Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır" dedik. (Bakara, 2/36)

²⁰³ Konu hakkında fikir vermesi bakımından Fahrüddin er-Râzî'nin tefsirinde geçen bazı yorumları nakletmekte fayda görüyoruz.

Müfessirler ayette (Bakara, 2/36) geçen cennetin yeryüzünde mi yoksa gökyüzünde mi olduğuna dair ihtilaf etmişlerdir. Cennetin gökyüzünde olduğunun kabul edilmesi durumunda ise bu cennetin sevap yurdu olan cennet midir, ebedilik cennetimi dir, yoksa bunlardan başka bir cennet midir? diye de ihtilaf etmişlerdir. Ebu'l-Kasım el-Belhi ve Ebu Müslim el-İsfehani: Bu cennet yeryüzündeydi demişler ve Hz. Âdem'in cennetten indirilmesini bir yerden diğer bir yere geçmek manasına hamletmişlerdir. "Öyleyse bir şehre inin" (Bakara, 2/61) ayetinde olduğu gibi. Bu iki âlim görüşlerine bazı yönlerden deliller getirmişlerdir:

1) Eğer bu cennet sevap yurdu olan cennet olsaydı, bu takdirde ebedilik yurdu olan (huld) cennet olurdu. Eğer Hz. Âdem ebedilik cennetinde bulunuyor olsaydı Şeytan'ın: "(Ey Âdem) sana ebedilik ağacına ve sonu gelmeyecek bir mülke (ulaştıracak yolu) göstereyim mi?" (Taha, 20/120) sözlerine aldanmazdı. Ayrıca Allah'ın: "Rabbiniz size şu ağacı, iki melek olursunuz veya (cennette) devamlı kalanlardan olursunuz diye yasakladı" (A'raf, 7/20) ayeti de doğru olmazdı.

2) Bu cennete girenler "Onlar oradan çıkacak değiller" (Hicr, 15/48) ayetinde geçtiği gibi bir daha oradan çıkarılmazlar.

3) Şeytan, Hz. Âdem'e secde etmekten geri durunca lanetlendi ve Allah'ın gazabından dolayı ebedilik cennetine giremedi.

şeyin kesin delil olarak kullanılması ve buna dayanarak hadisin uydurma olduğuna hükmedilmesi ilmi açıdan doğru bir yaklaşım değildir.

Hadisin kabul edilmesi durumunda, Bayındır'ın iddia ettiği gibi Hz. Âdem'in suçu Allah'a atması gibi bir sonuçta çıkarılamaz. Farklı şekillerde makul tevillerin de yapılabileceğini daha önce hadisin tevillerini naklederken vermiştik. Sonuç olarak, hadisin uydurma olduğuna dair Bayındır'ın getirmiş olduğu delillerin, ilmi çerçevede geçerlilik arz ettiğini söylemek kolay değildir.

İhticac hadisi hakkında değerlendirmeler de bulunanlardan bir diğeri de Ahmet Keleş'tir. O, *Hadislerin Kur'an'a Arzı* adlı eserinde insanın özgürlüğünü ve sorumluluğunu bildiren bazı ayetleri verdikten sonra bir takım değerlendirmelerde bulunur. Bu ayetler şunlardır:

“O Allah, ölüm ve hayatı, sizin hanginizin daha güzel amel işleyeceğiniz konusunda sizi denemek için yarattı.” (Mülk, 67/2)

“Kim zerre kadar bir iyilik yaparsa mükâfatını, kim de zerre kadar bir kötülük yaparsa karşısında cezasını görecektir.” (Zilzal, 99/8, 9)

---

4) Mükâfat yeri olan cennet nimetleri bitip tükencek değildir. Çünkü Allah: “Onun yemişleri devamlıdır” (Ra'd, 13/35) ve “Bahtiyar olanlara gelince, onlar gökler ve yer durdukça cennette ebedi olarak kalacaklardır. Ancak Rabbi'nin dilediği müddet müstesna. Bu bitmez tükenmez bir lütuftur” (Hud, 11/108) buyurmaktadır. Eğer bu cennet, Hz. Âdem'in girdiği cennet olsaydı bu sona ermezdi. Fakat Hz. Âdem'in girdiği cennet “Allah'ın zatından başka her şey yok olacaktır” (Kasas, 28/88) ayetinden dolayı yok olacaktır. Eğer bu cennet Hz. Âdem'in girmiş olduğu cennet olsaydı, bir daha oradan çıkmazdı, fakat O, oradan çıktı ve nimetler son buldu.

5) İnsanı ilk yaratışta ebedi kalacakları ve mükellef olmayacakları cennette yaratması Allah'ın hikmetine uygun olmaz. Çünkü O, amel işleyenlere verilecek mükafatı, amel işlemeyenlere vermez.

6) Allah'ın Hz. Âdem'i yeryüzünde yarattığına dair ve ayette (Bakara, 2/35-36) anlatılan kıssada O'nu gökyüzüne naklettiğine dair bir konu yoktur. Eğer Allah O'nu gökyüzüne nakletseydi bundan öncelikle bahsedilmesi gerekirdi. Çünkü Hz. Âdem'in yeryüzünden gökyüzüne nakledilmesi büyük bir nimettir. Böyle bir şeyden bahsedilmemesi böyle bir naklin olmadığını gösterir. Bu, “Sen eşinle birlikte cennette yerleş” (Bakara, 2/35) ayetinde bahsedilen cennetin, ebedilik cennetinden başka bir cennetin olması gerektirir.

Bir başka görüşte Cübbai'nin görüşüdür. O'na göre bu cennet yedinci semadaydı. Bunun delili “Oradan ininiz” (Bakara, 2/38) ayetidir. Sonra ilk iniş yedinci semadan birinci semaya, ikinci iniş ise gökten yeryüzüne olmuştu.

Son görüş ise âlimlerimizin çoğuna ait olan görüştür. Onlara göre bu cennet, sevap yurdu olan cennettir. Bunun delili şudur: Cennet lafzındaki elif ve lam umum ifade etmez. Çünkü bütün cennetlere birden yerleşmek mümkün değildir. Bundan dolayı bu cennetin daha önce zikredilmiş belli bir cennet olması gerekir. Müslümanlar tarafından bilinen belli cennet ise sevap yurdu olan cennettir. Bkz. Fahrüddin er-Râzî, *et-Tefsiru'l-kebir*, Beyrut 1981, III, 3-4.

“İnsan için çalıştığından başka bir şey yoktur. İnsan yaptığı amelin karşılığını mutlaka görür.” (Necm, 53/39, 41)

“Oku kitabını! Bugün hesabını görmek için bu sana yeter.” (İsra, 17/14) Keleş, bu ayetlerin insanın davranış ve amellerinde tamamen hür ve mesul olduğunu bildirdiğini söyledikten sonra ihtiac hadisinin bu ayetlere aykırı olduğunu, bu sebepten dolayı da bu hadisi sahih kabul etmenin mümkün olmadığını ifade eder. Ayrıca O, bu tür rivayetlerin kabul edilmesi durumunda ilahi adaletten, Allah’ın şefkat ve merhametinden ve O’nun insanlara zulmetmeyeceğinden bahseden onlarca ayetin hükümsüz ve anlamsız kalacağını da söyler. O, bu tür hadislerin Allah’ın adil olmasıyla çelişeceğini düşünür. Keleş, bu ayetleri bize nakleden Hz. Peygamber’den bu tür hadislerin varid olamayacağını ifade eder. O, İmam Malik’in konuyla ilgili hadisleri naklettiği kısma başlık olarak “Kader hakkında görüş bildirmenin yasaklığı”²⁰⁴ diye bir başlık verdiğini söyler. O, bu konunun pek çok akli çelişkiler içerdiğini, bu sebeple de her akıl sahibinin bu tür rivayetleri reddedeceğini ve İmam Malik’in de bunu bildiğinden dolayı bu başlığı verdiğini düşünür.²⁰⁵

Keleş’in insan hürriyeti bağlamında ihtiac hadisini reddetmesini ilmi açıdan doğru bir yaklaşım değildir. Öncelikle, insanın iradesi, bu iradenin sınırları ve insanın bu eylemlerindeki özgürlüğü, kelam ilminde çok tartışılmış karışık bir meseledir. Cebriyye, Kaderiyye ve Mutezile mezheplerinden her biri kendi görüşlerine Kur’an’dan ayetleri delil olarak getirmişlerdir. Fakat yöntem hataları yaptıkları için Ehl-i Sünnet’in ağır tenkitlerine maruz kalmışlardır. Sadece “cebr” ya da sadece “kader” ifade eden ayetlerin ele alınması, Cebriyye’nin ya da Kaderiyye’nin görüşlerinin doğru olduğunu göstermez. Doğruya erişmek için, hadislerle birlikte bir bütün olarak Kur’an’ın ne dediğine bakılmalıdır. Biz, muhakkik ve müdekkik âlimlere göre hadisin sahih olduğunu, hadisin cebri ve kaderi düşünceye delil olmadığını ve makul tevillerinin de yapıldığını daha önce nakletmiştik. Bu bağlamda, Keleş’in vermiş olduğu ayetlerden hareketle, ihtiac hadisinin insan hürriyetiyle ve mesuliyetiyle bağdaşmayacağını söyleyerek hadisi

²⁰⁴ İmam Malik’in *Muvatta* adlı eserinin kader bölümünün birinci babına bakılabilir.

²⁰⁵ Ahmet Keleş, *Hadislerin Kur’an’a Arzı*, İstanbul 2003, s. 238-240.

reddetmesi, tekrar üzerinde düşünülmesi ve değerlendirme yapılması gereken bir konudur.

Keleş'in İmam Malik'le ilgili olarak naklettiği "Kader hakkında görüş bildirmenin yasaklığı" başlığı için söyledikleri tartışmaya açıktır. Çünkü Keleş'in söyledikleri İmam Malik'in hadis hakkındaki net görüşünü ifade etmemektedir. İmam Malik bu başlıkla kader konusunun karışık bir mesele olduğuna, üzerinde ehli olmayanın konuşmaması gerektiğine dikkat çekmek istemesi de muhtemeldir ki, İmam Malik'in ifadesinden zahiren anlaşılan da budur. Yoksa İmam Malik'in o sözünden Keleş'in dediği gibi "her akıl sahibinin bu tür rivayetleri reddedeceği" anlamı çıkarılamaz.

Keleş'in, hadisin sırf zahirine bakarak Allah'ın adaletiyle hadisi irtibatlandırması ve hadisi Allah'ın adaletine uymadığı gerekçesiyle reddetmesi de pek çok ayet ve hadisin tevile muhtaç olduğu gerçeğini göz ardı ettiğini göstermektedir. Gerek tefsirlerimize, gerekse hadis şerhlerimize bakıldığında, pek çok ayet ve hadisin, zahirlerinin müşkillik arz etmeleri sebebiyle tevil edildikleri görülecektir. Sırf bu konular üzerine yazılmış müstakil eserlerin²⁰⁶ varlığı da ayrıca bunu göstermektedir. Bu bağlamda, tevili mümkün olan bir hadisin sırf zahirine bakarak reddedilmesi, pek çok hadise de aynı muamelenin yapılmasını gerektirecektir ki, bunun yol açacağı sonuçlar açıktır.

Sonuç olarak ihticac hadisi hakkında Keleş'in ileri sürdüğü olumsuz iddialar ilmi çerçevede geçerlilik arz etmemektedir. Hadis O'nun iddia ettiği gibi insan hürriyetiyle çelişmemektedir. Hadisi makul bir şekilde tevil etmek mümkünken hadisi reddetmek ilmi bir yaklaşım değildir. Keleş'in bakış açısıyla yaklaşacak olursak insan hürriyetiyle çelişeceği düşünülen pek çok ayetle de karşılaşırız. "Âlemlerin Rabbi olan Allah dilemeyince, siz dileyemezsiniz." (Tekvir, 81/29), "Sen, sevdiğini doğru yola erdirmemezsin, ama Allah, dilediğini doğru yola erdirtir. Doğru yola girecekleri en iyi O bilir." (Kasas 28/56), "Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi. O halde sen, inanmaları için insanları zorlayacak mısın?" (Yunus,10/99), "Andolsun, biz cinler

²⁰⁶ Örnek olarak İbn Kuteybe (ö. 276/889)'nin Te'vilü *Muhtelifi'l Hadis* ve *Te'vilü Müşkili'l-Kur'an* adlı eserlerine bakılabilir.

ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkıncıdır. İşte asıl gafiller onlardır.” (A’raf, 7/179) gibi ayetlere Keleş’in bakış açısıyla baktığımız zaman ihticac hadisi gibi bunların da reddedilmesi gerekir. Fakat bunlar ayet olduğu için reddedilemiyor, çünkü ayettir, inkârı küfrü gerektirir. Bu sebeple de bu ayetler tevil ediliyor. Fakat aynı yaklaşım sahih yolla gelmiş bir hadiste sergilenemiyor. Çünkü her ne kadar sahih olsa da ahad haberdir, inkârı küfrü gerektirmez. Fakat görüldüğü gibi bu bir çelişkidir. Bu bağlamda Keleş’in hadise olumsuz yaklaşımı ilmi olarak kabul edilemez.

Hadisleri sırf akli gerekçelerle reddetmek yeni bir söylem değildir. Daha önce de izah ettiğimiz gibi geçmişte Mutezile, ihticac hadisinde olduğu gibi pek çok hadisi akli gerekçelerle reddetmiştir. Günümüzde de oryantalist yaklaşımların da etkisiyle pek çok hadis akli gerekçelerle reddedilmektedir ki ihticac hadisi bu hadislerden biridir. Görüşlerini verdiğimiz yazarların red sebepleri de genelde aklidir. İzah ettiğimiz gibi onların bu red sebeplerini gidermek de mümkündür. Bazı yazarların iddia ettiği gibi ihticac hadisinin israiliyattan hadis dünyamıza geçtiğini iddia etmek ilmi olarak delil isteyen bir iddiadır. Yoksa sırf akli gerekçelere dayanarak sahih bir hadisin israiliyattan hadis metinlerine geçtiği söylenemez. Aslında bu iddia da yeni değildir. Çünkü daha öncede naklettiğimiz gibi geçmişte Mutezile, bu hadis için “belki de Peygamber bu kıssayı bir yahudinin sözü olarak rivayet ediyordu. Ravi içeri girdiğinde rivayetin bu kadarını duydu ve bunu Peygamberin kendi sözü ve kendi görüşü zannetti” diyerek, ilmi delili olmayan bir iddiada bulunmuşlardır. İsrailiyattan hadis kitaplarımıza geçen hadisler mevcuttur. Fakat bunlar hadis âlimlerince tespit edilip ilmi izahları yapılmıştır. Hadis âlimleri ihticac hadisi için ise böyle bir şey söylememişlerdir.

SONUÇ

İslam düşünce tarihinde en tartışmalı ilkelere biri olan kader konusu çeşitli ekollere mensup âlimler tarafından izah edilirken, ayetlerin yanı sıra pek çok hadise de başvurmuşlardır. Bu hadisler ahad haber niteliği taşımaktadırlar. İhticac hadisi bu hadislerden biridir. Bu hadis, sahih kabul edilen kaynaklarda yer almış, kader konusunu izah bağlamında da delil olarak kullanılmıştır. Bu hadis klasik dönemde bazı mezhep mensupları tarafından reddedilmiştir. Onların reddetme sebepleri genel olarak şöylece toparlanabilir:

a) Meydana gelen olayın tek olmasına rağmen, bu hadisin pek çok yollarla rivayet edilmiştir. Ayrıca hadiste ziyadeler ve noksanlar vardır. Bu da hadisin zayıflığına delalet eder.

b) Musa öldürmekle emrolunmadığı halde bir kişiyi öldürüpte, “Rabbim beni bağışla” dediğinde bağışlanmıştır. Bu sebeple Musa tövbe etmiş ve bağışlanmış olan Âdem’i kınayamaz. Dolayısıyla bu hadis sahih olamaz.

c) Eğer bir kulu kendisine yazılmış, yani olmuş bitmiş bir kaderden dolayı kınamak caiz olsaydı, işlediği günah sebebiyle azarlanan kimse de kendisine önceden yazılan kaderi delil getirirdi. Eğer bu şekilde delil getirmek caiz olsaydı, herkes işlemiş olduğu yasaklara bu şekilde delil getireceği için, kısasları ve hadleri uygulama kapısı kapanırdı. Bu da bu hadisin bir aslının olmadığına bir delilidir.

d) Musa kendisi gibi bir peygamber olan ve ayrıca babası olan Âdem’e: “Sen insanların cennetten çıkmalarına sebep oldun” diyemez.

e) Belki de Peygamber bu kıssayı bir yahudinin sözü olarak rivayet ediyordu. Ravi içeri girdiğinde rivayetin bu kadarını duydu ve bunu Peygamberin kendi sözü ve kendi görüşü zannetti.

f) Belki de Allah Rasulü Âdem kelimesini nasb ile okumuştur. Yani Musa Âdem’e galip gelmiştir. Ahad haberlerde ise irab değişikliğinin olması uzak bir ihtimal değildir.

İhticac hadisi günümüzde de bazı akli gerekçelerle reddedilmektedir. Bu reddedilme sebepleri usûl açısından değil, aklidir. Onların bu yaklaşımları bazı yönlerden Mutezile' nin yaklaşımlarına benzemektedir. Farklı olarak onlar hadisi Kur'an'a arz ettiklerini ifade etmekte ve bu hadisin insan hürriyeti ve mesuliyeti gibi bazı konularda Kur'an ile ters düştüğünü iddia etmektedirler. Onlar bu gibi sebeplere dayanarak ihticac hadisini reddetmektedirler.

İhticac hadisinin için uydurma olduğunu söyleyenler, bu hadisi kimlerin hangi sebeple, ne zaman ve hangi amaçla uydurduklarını ilmi olarak ispatlamakla mükelleftirler. Bu, ihticac hadisinin İsrailiyattan hadis kitaplarımıza geçtiğini savunanlar için de geçerlidir. Çünkü iddia ispat ister. İspatlanmadığı müddetçe ise iddia olarak kalır.

Çağdaş yaklaşımlarda genellikle hadis usûlü açısından senet tahlillerinin yapılmadığı görülmektedir. Genelde tahlil yapılırken yoğunlaşılan nokta, hadisin metni ve bu metnin Kur'an ve akla uygunluğudur.

KAYNAKÇA

Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyârî, *el-Musannef*, thk: Habibu'r-Rahman el-Azamî, Beyrut: el-Mektebu'l-İslamî, h. 1403 (1983), I-XI.

Abdülhamid, İrfan, "Cebriyye", *DİA*, XII, 205.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, thk: Şuayb el-Arnâvut vd., Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2008, I-XLIV.

Aliyyü'l-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker fi mustalahati ehli'l-eser*, thk: Muhmmmed Nezzar vd., Beyrut: Daru'l-Erkam, ts..

_____, *Davu'l-meali şerhu bedi'l-emali*, thk: Haldun Ali Zeynü'd-din, Dimeşk: Daru'l-beyruti, 2011.

_____, *Şerhu kitabi'l-fikhi'l-ekber*, thk: Ali Muhammed Dendel, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2007.

Apaydın, H. Yunus, "Mütevâtir", *DİA*, XXXII, 209.

_____, "Meşhur", *DİA*, XXIX, 368.

Aydın, Ali Arslan, *İslam İnançları Ve Felsefesi*, Ankara: DİB Yayınları, 1973.

Aydın, Hüseyin, Akide İnşasında Haber-i Vahidin Epistemolojik Değeri, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 15 (Bahar 2003).

Aydınlı, Osman, İlk Mutezile'nin Özgür İrade Söylemi: Amr b. Ubeyd Ve Kader Anlayışı, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/2.

el-Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed, *Umdetü'l-kari şerhu sahihi'l-Buhârî*, Beyrut: Daru ihyai't-türasi'l-arabî, 2001, I-XXV.

- el-Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî, *Şerhu'l-akideti't-Tahaviyye*, thk: Abdü's-selam Şennar, Dimeşk: Daru'l-beyruti, 2009.
- Bağcı, Musa, el-Buhârî' nin Kader Konusunda Mu'tezile ile Münakaşaları, *AÜİFD*, XLVI, (2005 sayı 1).
- el-Bağdadi, Abdü'l-Kahir, *el-Fark Beyne'l-Firak*, thk: Nuaym Hüseyin Zerzur, Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2009.
- el- Bağdadî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *el-Kifaye fî marifeti usûli ilmi'r-rivaye*, thk: Ebû İshak İbrahim ed-Dimyatî, Mısır: Daru'l-hüda, 2003, I-II.
- el-Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî, *el-İnsaf*, thk: Muhammed Zahid el-Kevseri, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türas, 2000.
- Başaran, Selman, Hadislerin Lafız Ve Mana Olarak Rivayeti Meselesi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Sayı:3, Cilt:3, Yıl: 3, 1991.
- Bayraktar, İbrahim, Hadis İlmi ve Kelam, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10. Sayı, Erzurum, 1991.
- el- Begavî, Ebû Muhammed Muhyi's-sünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ', *Şerhu's-sünne*, thk: Şuayb el-Arnaut, Dimeşk: el-Mektebü'l-İslamî, 1983, I-XV.
- el-Beydâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Tavaliu'l-envar min metalii'l-enzar*, thk: Abbas Süleyman, Beyrut: Daru'l-cil, 1991.
- el-Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî, *Müsned*, thk: Mahfuzu'r-Rahmen Zeynullah vd., Medine: Mektebetü'l-ulum ve'l-hikme, 2009, I-XVIII.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah ilm-i kelam*, sad.: Mehmet Talu vd., İstanbul: Tereke Yayınevi, 2007.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi, *el-Câmiu's-sahîh*, thk: Halil Me'mun Şiha, Beyrut: Daru'l-marife, 2010.

Cebeci (ed.), Suat, *İslami İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi 1*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.

el-Cürcânî, Seyyid Şerif, *et-Tarifât*, thk: Muhammed Sıddık el-Minşevi, Kahire: Daru'l fadîle, ts..

_____, *Şerhu'l-mevakif*, thk: Mahmud Ömer ed-Dimyati, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1998, I-VIII.

Çağatay vd., Neşet, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara: AÜİF Yayınları, 1985.

Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usûlü*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.

Çelebi, İlyas (ed.), *İnsan İradesi Ve Kudret-i İlahiyye Bağlamında Kader Meselesi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.

_____, *İslam İnancında Gayb Âlemi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.

_____, "Mutezile", *DİA*, XXXI, 391.

Çubukçu, İbrahim Agâh, *İslam Düşüncesi Hakkında Araştırmalar*, Ankara: AÜİF Yayınları, 1972.

ed-Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe, *Haşiyetü'd-Desûkî ala şerhi'l-kebir*, Kahire: Daru'l-fikr, ts..

Düzgün vd., Şaban Ali, *Kelam*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, Beyrut: Daru'bni Hazm, 1997, I-V.

Ebû Ya'lâ, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî, *Müsned*, thk: Hüseyin Selim Esed, Dimeşk: Daru'l-me'mun li't-turas, 1984, I-XIII.

Ebû Zehra, Muhammed, *Tarihu'l-mezahibi'l-islamiyye fi's-siyase ve'l-akâid ve tarihi'l-mezahibi'l-fikhiyye*, Kahire: Daru'l-fikri'l-arabî, ts..

Efendioğlu, Mehmet, "Rivayet", *DİA*, XXXV, 135.

_____, "Müselsel", *DİA*, XXXII, 85.

el-Es'adi, Muhammed Ubeydullah, *el-Mucez fi usuli'l-fikh*, Kahire: Daru's-selam, 2010.

el-Eş'arî, Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâil b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî el-Basrî, *el-İbane an usuli'd-diyane*, Beyrut: Daru'bni Zeydun, ts..

el-Ferhari, Abdü'l-Aziz b. Ahmed b. el-Hamid el-Kureşî, *en-Nibras şerhu şerhi'l-akaidi'n-Neseфиyye*, thk: Okan Kadir Yılmaz, İstanbul: Daru Yasin, 2012.

Fığlalı, Ethem Ruhi, "Hariciler", *DİA*, XVI, 169.

el-Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî et-Tûsî, *el-Mustasfa*, thk: Muhammed Abdüsselam Abdü's-Şafi, Beyrut: Daru'l- kütübi'l-ilmiyye, h.1413 (1992).

_____, *el-İktisad fi'l-i'tikad*, Beyrut: Daru'l- kütübi'l-ilmiyye, 1983.

Gümüšoğlu, Hasan, *İslam Mezhepleri Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2011.

Gölcük vd., Şerafattin, *Kelam*, Konya: Tekin Kitabevi, 2001.

Görmez, Mehmet, *Sünnet Ve Hadisin Anlaşılması Ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara: Otto Yayınları, 2014.

Hansu, Hüseyin, *Mutezile ve Hadis*, Ankara: Otto Yayınları, 2012.

el-Harputî, Abdüllatif, *Kelam İlmine Giriş*, trc: Fikret Karaman, İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016.

el-Humeydî, Ebû Bekr Abdullâh b. ez-Zübeyr b. Îsâ el-Kureşî, *Müsned*, thk: Hasen Selim Esed ed-Dârânî, Dimeşk: Daru's-sekâ, 1996- I-II.

Işık, Kemal, *Mutezile'nin Doğuşu Ve Kelami Görüşleri*, Ankara: AÜİF Yayınları, 1967.

İbn Battal, Ebü'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî, *Şerhu sahihi'l-Buhârî*, thk: Ebu Temim Yasir b. İbrahim, Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2006, I-X.

İbn Ebî Asım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, *es-Sünne*, thk: Muhammed Nasiru'd-din el-Elbani, Beyrut: el-Mektebu'l-İslamî, h. 1400 (1980), I-II.

İbnü Ebi Şerif, Ebü'l-Meâlî Kemâlüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Makdisî, *el-Müsamera şerhu'l-müsayera*, thk: Mahmud Ömer ed-Dimyati, Beyrut: Daru'l- kütübi'l-ilmiiyye, 2002.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fi tavidhi nühbeti'l-fiker*, Beyrut: Müessesetü'r-risaletü naşirin, 2009.

_____, *Fethu'l-bârî şerhu sahihi'l-Buhârî*, Beyrut: Daru'l-marife, h.1379 (1959), I-XIII.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-İhkam fi usuli'l-ahkâm*, thk: Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut 1983, I-VIII.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahihi'bni Hibban*, thk: Şuayb el-Arnaut, Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1988, I-XVII.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *Şifai' l-alil fi mesaili' l-kadave' l-kader ve' l-hikmeve' t-ta' lil*, Kahire: Mektebetü dari't-türas, ts..

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisanü' l-arab*, Kahire: Daru'l-hadis, 2003, I-IX.

İbnü'l-Mevsili, Muhammed b. Muhammed b. Abdü'l-Kerim b. Rıdvan el-Ba'lı Şemsü'd-din, *Muhtasaru's-savaiki' l-mürsele ale' l-Cehmiyye ve' l-Muattile*, thk: Seyyid İbrahim, Kahire: Daru'l-hadis, 2001.

İbn Temiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *el-İhticac bi' l-kader*, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslamî, 1986.

_____, *Mecmûu' l-fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, Mecmau'l Melik Fehd, Medine, 2004, I-XXXVII.

_____, *Der' u tearuzi' l-akl ve' n-nakl*, thk: Muhammed Reşâd Sâlim, Riyad: Câmi' atü'l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1991, I-X.

_____, *Evliyau' r-Rahman ve evliyau' ş-Şeytan*, thk: Abdurrahman b. Abdülkerim el-Yahya, Riyad: Daru'l-fazile, ts..

_____, *Minhâcü' s-Sünneti' n-Nebeviyye*, neşr. Muhammed Reşâd Sâlim, Câmi' atü'l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, Riyad 1406 / 1986.

İslamoğlu, Mustafa, *Hasan el-Basri' nin Kader Risalesi ve Şerhi*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013.

İzmirli, İsmail Hakkı, sad: Sabri Hizmetli, *Yeni İlmi Kelam*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.

_____, *Muhassal*, haz: Refik Ergin, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, Daru'l-marife, thk: Halil b. Me'mun Şiha, 2009, I-IV.

- İbnu's-Salah, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Mukaddime*, Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekafiyye, 1999.
- el-Karadâvî, *Yusuf, Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, trc: Özcan Hıdır, İstanbul: Nida Yayıncılık, 2012.
- Keleş, Ahmet, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Koçkuzu, Ali Osman, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahidlerin İtikat Ve Teşri Yönlerinden Değeri*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Koçyiğit, Talat, *Kelamcılarla Hadisciler Arasındaki Münakaşalar*, Ankara: TDV Yayınları, 1984.
- _____, *Hadis Tarihi*, Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Köktaş, Yavuz, *Kur'an'a Aykırı Görülen Hadisler*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- _____, *Tüm Yönleriyle Akaid Hadisleri*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta'*, thk: Hüseyin b. Necme, Dimeşk: Daru'bni Kesir, 2000, I-II.
- Ma'mer b. Râşid, Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî, *el-Cami'*, thk: Habibu'r-Rahman el-Azamî, Beyrut: el-Mektebu'l-İslamî, h. 1403 (1983), I-II.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Kitabu't-tevhid*, thk: Bekir Topaloğlu- Muhammed Aruçi, Beyrut: Daru sadır, 2007.
- Mübarekpûri, Abdü's-Selam, *Mir'atü'l- mefatih şerhu mişkati'l-mesabih*, Hindistan: el-Camiatü's-selefiyye, 1984, I-IX.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk: Ahmed Şemsü'd-din, Beyrut: Daru'l- kütübi'l-ilmîyye, 2008, I-V.

en-Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *es-Sünenü'l-kübra*, thk: Hasen Abdü'l-Mün'im Şelebi, Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2001, I- X.

en-Nesefî, Ebu'l-Berekat, *Medariku't-tenzil ve hakaiku't-te'vil*, thk: Yusuf Ali Bedîvî vd., Dimeşk: Daru'bni Kesir, 2008, I-III.

en-Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid, *Kitabü't-temhid li kavaidi't-tevhid*, thk: Habibullah Hasan Ahmed, Kahire: Dâru'l-tibâati'l-Muhammediyye, 1986.

_____, *Tebziratü'l-edille fi usûli'd-din*, thk: Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, Ankara 2003 s. 210, 211 DİB Yayınları.

Öz, Mustafa, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.

Özarlan, Selim, *Pezdevi'nin Kelami Görüşleri*, Ankara: DİB Yayınları, 2010.

Özervarlı, M. Sait, *Kelamda Yenilik Arayışları*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.

Özşenel, Mehmet, İtikadi Konularda Haber-i Vahidin Delil Olma Meselesi Ve Kevseri'nin Konuya Bakışı, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (c. 19, s. 37, 2014/2).

Polat, Salahattin, "Garib", *DİA*, XII, 375.

er-Râzî, Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *el-Metalibü'l-aliye mine'l-ilmî'l-ilahi*, thk: Ahmed Hicazi es-Sakka, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-arabî, 1987, I- IX.

_____, *Esasü't-takdis*, thk: Ahmed Hicazi es-Sakka, Kahire: Mektebetü'l-külliyati'l-ezheriyye, 1986.

_____, *İsmetü'l-enbiya*, thk: Muhammed Hicazi, Kahire: Mektebetu's-sekafeti'd-diniyye, 1986.

_____, *et-Tefsiru'l-Kebir*, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1981, I-XI.

Sabri, Mustafa, *Mevkifü'l-beşer tahte sultani'l-kader*, Kahire: el-Matbaatü's-selefiyye, h. 1352 (1933).

es-Sâbûnî, Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr es-Sâbûnî el-Buhârî, *Mâtürîdî Akaidi*, trc: Bekir Topaloğlu, Ankara: Dîb Yayınları, 2005.

es-Salih, Subhi, *Ulumu'l-hadis ve mustalahuh*, Beyrut: Daru'l-ilmî'l-melayin, 2006.

_____, *İslam Mezhepleri Ve Müesseseleri*, trc: İbrahim Sarmış, İstanbul: Düşünce Yayınları, 1981.

Söylemez, M. Mahfuz (ed.), *Mihne Süreci Ve İslami İlimlere Etkisi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.

Şa'bân, Zekiyyüddîn, *İlmü usuli'l-fikhi'l-islamî*, İstanbul: el-Mektebetü'l-hanifiyye, ts..

_____, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, trc: İbrahim Kafî Dönmez, Ankara:TDV Yayınları, 2007.

eş- Şaşı, Nizamü'd-din, *Usûlü'ş-Şaşı*, Pakistan: Mektebetü'l-büşra, 2014.

eş-Şehristani, Abdü'l-Kerim, *el-Milel ve'n-nihal*, thk: Ahmed Fehmi Muhammed, Beyrut: Daru'l- kütübi'l-ilmîyye, 2009, I-III.

et-Taberâni, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-evsat*, thk: Tarık b. Ivedullah b. Muhammed vd., Kahire: Daru'l-Harameyn, 1995, I-X.

Tahhan, Mahmud, *Teysiru mustalahi'l-hadis*, Riyad: Mektebetü'l-mearif, 1996.

et-Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd, *Müsned*, thk: Muhammed b. Abdü'l-Muhsin et-Türkî, Mısır: Daru hicr 1999, I-IV.

et-Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî, *Şerhu'l-makasid*, thk: Aburrahman Umeyra, Beyrut: Alemü'l-kütüb, 1998, I-V.

_____, *Şerhu'l-akaid* (Kesteli haşiyesiyle birlikte), İstanbul: el-Mektebetü'l-hanifiyye, ts..

et-Tehanevi, Muhammed Ali, *Keşşafu istilahati'l-funun ve'l-ulum*, Beyrut: Mektebetü Lübnan naşirun, 1996.

Tekineş, Ayhan, "İlelü'l-hadis", *DİA*, XXII, 84.

et-Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed, *el-Kaşif an hakaiki's-sünen*, thk: Abdü'l-Hamid Hindavi, Riyad: Mektebetü Nezari Mustafa el- Baz, 1997, I-XIII.

et-Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd), *el-Câmiu's-sahih*, thk: İzzet Ubeyd ed-Deâs, Dimeşk: Daru'bni Kesir, 2007, I-X.

Topaloğlu, Bekir, *İslam Kelamcılarına Ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı*, Ankara: DİB Yayınları, 2012.

Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı Ve Hanefî Mezhebinin Hadis Anlayışı*, Ankara: DİB Yayınları, 2012.

Üzüm, İlyas, "Kaderiyye", *DİA*, XXIV, 64.

Yavuz, Salih Sabri, İlahi İlim Bağlamında İnsan Hürriyeti, Gayb Ve Gelecek, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 22 (Kış 2005).

Yavuz, Yusuf Şevki, "Eş'ariyye", *DİA*, XI, 451.

_____, "Haber-i Vahid", *DİA*, XIV, 353.

_____, "Kader", *DİA*, XXIV, 58.

_____, “Kelam”, *DÍA*, XXV, 197.

_____, “Matüridiyye”, *DÍA*, XXVIII, 170.

Yücel, Ahmet, “Müttefekun aleyh”, *DÍA*, XXXII, 224.

Zeydan, Abdülkerim, *el-Veciz fi usuli'l-fikh*, Beyrut: Müessesetü'r-risaleti naşirun,
2006.

ÖZET

KADER TARTIŞMALARI BAĞLAMINDA İHTİCAC HADİSİ

Necati GÜNAYDIN

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Salih Sabri YAVUZ

Haziran, 2016

Kader tartışmaları bağlamında ihticac hadisi adlı tezimizde, kader konusunun tespitinde ihticac hadisinin konumunu göstermeye çalıştık. Tezimiz giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tez konusunun amacı ve önemiyle ilgili bilgi verilmiştir. İlk bölümde ihticac hadisinin geçtiği kaynaklar ve âlimlerin ihticac hadisiyle ilgili görüşleri verilmiştir. İkinci bölümde ise ihticac hadisinin kader konusunun tespitinde ne şekilde kullanıldığına ve çağdaş yazarların ihticac hadisi hakkında görüşlerine yer verilmiştir.

İhticac hadisi kader konusunun temellendirilmesinde kullanılmış hadislerden biridir. Bu hadise karşı tarihte ve günümüzde olumsuz yaklaşımlar sergilenerek hakkında pek çok tartışma yapılmıştır. Genel olarak bu yaklaşımlar senet yönünden değil metin yönündendir. Hadisin reddedilme sebebine bakıldığında genel olarak sebep aklidir. Ehl-i sünnet âlimleri bu hadisin sahih olduğuna hükmetmişler ve kader konusunun tespitinde bu hadise yer vermişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kader, Âdem, Musa.

ABSTRACT

THE ADDUCING HADİTH IN THE CONTEXT OF FATE DISCUSSIONS

Necati GÜNAYDIN

Master of Education Thesis

Department of Core Islamic Studies

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Salih Sabri YAVUZ

June, 2016

In our thesis entitled the adducing hadith in the context of fate discussions, we tried to show the position of the adducing hadith in the determination of the subject of fate. Our thesis consists of an introduction and two main sections. In the introduction section, information is given on the purpose and importance of the thesis subject. In the first section, sources that contain the adducing hadith and the views of scholars on the adducing hadith are given. In the second section, the means of using the adducing hadith to determine the subject of fate and the views of contemporary authors on the adducing hadith are presented.

The adducing hadith is one of the hadiths used to lay the foundation of the subject of fate. Regarding this hadith, negative attitudes were reflected both in history and in our day, and many discussions were made. Generally these attitudes are not concerned with the document but with the text. With regards to the rejection reason of the hadith, generally the reason is mental. Sunnah-follower scholars have judged this hadith to be accurate and have given place to this hadith in the determination of the subject of fate.

Key Words: Fate, Âdem, Musa.

ÖZGEÇMİŞ

Necati GÜNAYDIN 20. 02. 1982 yılında Ankara'nın Kızılcahamam ilçesinde doğdu. İlk, orta, lise ve hafızlık tahsilini Ankara'da tamamladı. 2007 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nda imam-hatip olarak göreve başladı. 2013 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı yıl Diyanet İşleri Başkanlığı Rize Müftü Yusuf Karalı Dini Yüksek İhtisas Merkezi'ne ihtisas kursiyeri olarak başladı. Halen burada eğitimine devam etmekte olan Günaydın evlidir.

